

Þorsteinn Úlfar
Björnsson

Draumsól
Saga – Menning – Notkun

Draumsól

Saga – Menning – Notkun

Þorsteinn Úlfar Björnsson

Draumsól

Saga – Menning – Notkun

Bústna býflugan 2024

Útgáfuupplýsingar:

Bókin er sett með 10,5 pt. Adobe Garamond letri á 15,5 pt. fæti
Kaflaheiti: Helvetica Light

Yfirlesarar og ráðgjafar fá mínar bestu þakkir ásamt öðrum þeim
er aðstoðað hafa við tilurð þessarar bókar.

Ritstjórn: Kristín Kría Birgisdóttir

Myndir:

Kevin Kelly @unsplash.com bls. 14

Mehdi Imani @unsplash.com bls. 86

Ante Samarzija lsmu @unsplash.com bls. 104

Mathilde Langevin @unsplash.com bls. 134

Wikimedia Commons

GCDP

Höfundur tók forsíðumynd

ISBN 978-9935-9444-5-0

© MMXXIV Bústna býflugan

Hver sem er má nota hvað sem er úr bókinni án sérstaks leyfis höfundar.
Það eru samt sem áður tvö skilyrði fyrir slíkri notkun. Ekki má taka verkið í
heild til útgáfu og höfundi þætti vænt um að vera getið ef birtir eru kaflar úr
bókinni eða hún nýtt á annan sambærilegan hátt. Að mati höfundar á vitn-
eskja að vera öllum aðgengileg án þess að gróðasjónarmið ráði för.

Þessi bók er tileinkuð

Árna Tómasi Ragnarssyni

sem fyrstur lækna á Íslandi rétti
jaðarsettum misnotendum ópíóða hjálparhönd.

Allt sem maður gerir í lífinu, jafnvel ástin,
gerist í hraðlest sem þýtur í átt til dauðans.

Að reykja ópíum er að fara út úr lestinni
á meðan hún er enn á ferð.

Pað er, að hafa áhyggjur af einhverju öðru en lífi eða dauða.

Jean Cocteau (1889-1963)
Úr bókinni Opium (1930)

Efnisyfirlit

Formáli. Fylgt úr hlaði	7
Inngangur	11
01. Papaver somniferum	15
02. Ópíum í fornöld	21
03. Virkni ópíums	27
04. Menningarmunur	33
05. Myrkar miðaldir	39
06. Upptaktur	43
07. Heróín	49
08. Ópíumstríð #1	55
09. Ópíumstríð #2	61
10. Deilur um dóp	67
11. Drullustampurinn	75
12. Afganistan	81
13. Taðið og viftan	89
14. Sinaloa	97
15. Fíknistríðinu lýst yfir	105
16. Fíknin er flókin	111
17. Ópíum og stríð	119
18. Rottugarðurinn	127
19. Efnafræði líkamans	131
20. Brotnar byggðir	135
21. Berlín og sukk	143
22. Bönn og víma	149
23. Breska kerfið	155
24. Hver er árangurinn?	159
25. Stríðslok?	163
26. Uppskriftin	169
27. Hvaðan kemur vímuþörfin?	177
28. Skaðaminnkun	181
29. Notkun	187
Heimildir og efnisöflun	194
Um höfund	195

Formáli

Fylgt úr hlaði

„Amfetamín er miklu betra efni en áfengi,“ sagði gamalreyndur geðlæknir við mig nýlega. Dóttir mína er amfetamínfíkill og það var tilefni samtalsins. Fíkn er sjúklegt ástand og erfitt viðureignar, sama hvort fíkillinn hefur ánetjast órvandi eða róandi og verkjastillandi efnum á borð við morfín og önnur ópíumefni. Okkur hinum kann að þykja það furðulegt, en staðreyndin er sú að fjöldi fólks vill ekki hætta. Kannski er það oftast vegna þess að ferðirnar á Vog, með falli misfljótlega í kjölfarið, eru orðnar óþægilega margar og fíkillinn hefur ekki lengur neina raunverulega trú á verkefninu, hefur hreinlega gefist upp.

Í þessu samhengi er stundum talað um meðferðarglugga. Þá er átt við það sem gerist þegar fíkillinn byggir allt í einu upp vilja til að fara í meðferð og eygir um leið einhverja von um að í þetta sinn muni honum takast að sigrast á hinu óyfirstíganlega. Þessi vilji getur enst í viku eða tvær, kannski töluvert lengur, en svo sekkur fíkillinn í sama farið og um leið lokast þessi svokallaði meðferðargluggi. Við getum nefnilega ekki hjálpað fólki sem ekki vill hjálpa sér sjálft. Við svo sjúklegar aðstæður er það auðvitað hábölvað, en við því er ekkert að gera. Meðferð gagnast áhugalausum fíkli ekki nokkurn skapaðan hlut – nema kannski sem hvíldarinnlögn.

Með þetta í huga væri kannski athugandi að sjá fíklum fyrir efnunum sínum á lögmætan hátt, til lengri eða skemmtíma eftir atvikum. Og við gerum það reyndar í vissum tilvikum. Áfengisfíklar geta keypt sitt vímuefni á venjubundnum afgreiðslutíma eða á netinu allan ársins hring og nikótínfíklar fá efnið sitt líka afgreitt án nokkura afskipta löggreglu eða landlæknis. Það er reyndar ekki ókeypis því reykingamenn og brennivínsberserkir skila ríkissjóði drjúgum tekjum og eru sennilega áfjáðustu skattgreiðendur landsins.

Þeir sem hafa komið sér upp fíkn í önnur efni en þessi tvö búa við talsvert aðrar aðstæður og þurfa að brjóta lög – iðulega í tvennum skilningi. Annars vegar eru efnin sjálf ólögleg, en hins vegar eru þau svo dýr í myrkviðum borgarfrumskógarins að fíklarnir þurfa að brjótast inn, selja aðgang að líkama sínum og stela hverju því sem hönd á festir til að eiga fyrir skammti dagsins.

Við þetta bætist svo að götusalarnir, sem margir hverjir selja til að fjármagna eigin neyslu, þurfa að þynna söluskanmtana verulega og nota til þess ýmis efni, fæst heilsusamleg. Það skortir því mikil að fíklar, sem þurfa að kaupa á götunni, viti hvað þeir fá. Þeir hafa sjaldnast neina nákvæma hugmynd um hvað það er, sem þeir sprauta í æð. Þetta eykur hættu á sýkingum og verður auðvitað beinlínis lífshættulegt til lengri tíma litid.

Ofan á allt saman gæti reynst lífshættulegt fyrir morfínþíkil að lenda í þeim ósköpum að skipta við tiltölulega „heiðarlegan“ sölumann. Aðfangakeðjurnar eru sem sé mislangar og „heiðarlegi“ sölumaðurinn selur þér kannski efni sem er jafnvel miklu sterkara en það sem þú kaupir venjulega. Þessi einföldu „mistök“ gætu kostað þig lífið.

Fáeinir íslenskir læknar hafa lagt starf sitt í hættu með því að skrifa lyfseðla upp á miklu meira magn af tilteknu lyfi en telst vera eðlilegt að ávísa venjulegum sjúklingi. Þetta hafa þeir gert með samkomulagi við ákveðið apótek og fíkillinn þurfti að sækja efnið sitt á hverjum degi, eða mögulega tvívar á dag í einhverjum tilvikum.

Pegar þetta er skrifað, undir lok febrúar 2024, hafa þessir læknar allir verið sviptir rétti til að skrifa út þau lyf sem þeir ávísuðu í þeim tilgangi að minnka skaða og draga úr lífshættu. Meðal þeirra er geðlæknirinn sem ég vísaði til í upphafi.

Landlæknisembættið, sem svipti þessa lækna ýmist starfsleyfi sínu eða hluta af því, hefur engar sannanir fyrir því að þeir hafi gert ógagn, en fullyrðir hins vegar að engar sannanir séu fyrir því, að þeir hafi gert gagn. Og um það höfum við vissulega litlar eða engar skjalfestar sannanir – á hvorugan veginn.

Hvorum megin eignum við þá að setja sönnunarbyrðina?

Pær fáu rannsóknir sem hafa verið gerðar á ópíóðum hafa flestar einungis þjónað þeim tilgangi að halda fíklunum á lífi og auðvelda þeim tilveruna. En hvers vegna hafa engar beinar vísindatilraunir og rannsóknir verið gerðar? Svarið er trúlega fremur einfalt. Stjórnvöld flestra ríkja hafa lengi staðið í yfirlýstu striði gegn fíkniefnum og hafa því vægast sagt takmarkaðan áhuga á rannsóknum, sem kynnu að leiða í ljós að þau hafi kolrangt fyrir sér.

Þorsteinn Úlfar nefnir í þessari bók ýmis dæmi um skaðaminnkandi meðferð og sömuleiðis dæmi um vel þekkta einstaklinga, sem háðir voru ópíumefnum

áratugum saman, jafnvel alla ævi. Bresk-svissneski blaðamaðurinn Johann Hari vitnar líka í mörg svipuð tilvik í bók sinni um sögu fíknistríðsins, *Chasing the Scream*, sem reyndar kom út á íslensku árið 2019 í þýðingu Halldórs Árnasonar og heitir *Að hundelta ópið*.

Reyndar vill svo til að fyrir fáeinum árum var einmitt viss skaðaminnkandi aðferð, sem auðveldlega kostar lækna starfsleyfi sitt, stunduð hérlandis og að því er virðist með fullu samþykki landlæknis.

Í Covid-19 fengu fíklar á sóttvarnarhótelum efnin sín og engar refjar. Mér er fullkunnuagt um þetta vegna þess að dóttir míni var þar í einangrun í tíu daga eða hálfan mánuð. Hún heimtaði sinn daglega skammt og fékk hann. Það voru læknar fíknigeðdeildar Landspítalans sem munduðu skyndilega penna sína af miklum ákafa eins og enginn væri morgundagurinn.

Ástæðan var auðvitað sáraefnöld: Sóttvarnarhótelin voru ekki fangelsi og þetta var eina leiðin til að koma í veg fyrir að fíklarnir strunsuðu út. Málið varðaði sem sagt allt í einu almannahagsmuni og um leið var ekkert því til fyrirstöðu að þver-brjóta allar venjubundnar reglur.

Það leynir sér ekkert í þessari bók hvaða afstöðu höfundurinn hefur til skaðaminnkandi meðferðarúrræða og jafnvel lögleiðingar þessara svokölluðu fíkniefna. Umfram allt er hér þó fjallað um afurð hinnar fögru draumsóleyjar, ópíum, og þau efni sem úr því eru unnin og meðal annars notuð til lækninga – en geta því miður reynst afar fíknimyndandi. Það er mér heiður að fá að fylgja þessari bók úr hlaði. Hún er fróðleg lesning.

Petta er bók fyrir forvitna.

Jón Danielsson

Safinn úr fræbauk draumsólar er hráópíum og er afar eftirsóttur og verðmætur.

Inngangur

Þeir sem fylgst hafa með skrifum mínum um efni sem fólk notar til að víma sig með, vita að einu þeirra hef ég næstum alveg sneitt fram hjá. Efnið er sagt veita undursamlega velliðan og hamingju, það er talið gagnlegt, en líka skelfilegt. Og banvænt. Á þessu efni hafa risið viðskiptaveldi sem voru svo stór og öflug að þau höfðu sína eigin mynt og fána. Vegna efnisins hafa verið háðar styrjaldir, aðallega til að þvinga fólk til að nota það og þar voru salarnir að verki.

Efnið er unnið úr plöntu og svo heppilega vill til að okkar eigin líkami framleiðir næstum því sama efni og þess vegna smellur það eins og flís við rass á viðtaka líkamans. Það kemur síðan skilaboðum áfram til heilans sem setur af stað framleiðslu á vissum efnum og minnkar framleiðslu annarra og þetta ferli veitir mikla sælu. Það er auðvelt að ánetjast þessu efni og erfitt að hætta neyslu þess ef ánetjun hefur átt sér stað. Þetta efni gengur undir nokkrum nöfnum, einkum meðal neytenda og af því eru framleiddar fjölmargar efnafraðilegar útgáfur sem geta verið geysilega ólíkar að styrkleika og gerð þótt áhrifin séu nánast þau sömu. Umrætt efni er **ópíum**. Það skiptist í **ópióða/ópiata** og **ópióiða**.

Í upphafi er kannski rétt að útskýra muninn á þessu tvennu, því hann er til staðar samkvæmt skilgreiningum þar til bærra aðila. Ópióðar/ópiatar eru náttúruafurð sem kemur úr ópíumvalmúanum, *Papaver somniferum*, sem kallaður er draumsól, ópíumvalmúi, valmúi, svefnþoley, draumsóley og hugsanlega fleiri nöfnum. Úr valmúanum er unnið ópíum, kódín og morfín. Það má til hægðarauka kalla ópióða/ópiata regnhlíffarheiti yfir þau efni sem geta bundist við ópióðaviðtaka líkamans. Ópióðar eru hins vegar samheiti yfir hálfgildings ópióða/ópióiða sem framleiddir eru með kemískum aðferðum, eins og til dæmis Fentanyl® og heróín.

Pá er barátta yfirvalda gegn bæði ópíum og öðrum vímuefnum þekkt undir samheitinu *fíknistríðið* eða *fíkniefnastríðið*, *vímustríðið*, *vímuefnastríðið* og þessi

nöfn eða merkimiðar eru eiginlega svoltíð út úr kú. Í fyrsta lagi fara efni ekki í stríð. Þau rífast ekki einu sinni. En við gerum það. Í öðru lagi þarf bann ekki að hafa samasemmerki við stríð. Það er sitt hvor hluturinn. Í þriðja lagi er illa gerlegt að fara í stríð við dauðan hlut eins og vímuefni eru. Er ekki einhver til í stríð við píánó? Það sér hver maður hvað það væri galið. Í fjórða lagi er baráttan gegn því að fólk líði vel með efnafræðilegri hjálpu aðeins viðfeðmari en að „stríðið“ sé bara eitt. Það er stríð við neytendur. Það er stríð við framleiðendur. Það er stríð við dreifingaraðila. Mér hefur löngum fundist fíknistríðið fremur ónákvæmt orðalag vegna þess hve marglaga það er. Í hnottskurn snýst baráttan um að koma í veg fyrir að fólk noti vímuefni. Pess vegna finnst mér réttara að tala um *baráttu gegn vímuefnanotkun*. Enda er slagorðið upphaflega á ensku *War on Drugs*, en fíknistríðið hefur vist þegar unnið sér þegnrétt í málinu svo ég mun nota það.

Áður en þú, lesandi góður, leggur upp í þetta ferðalag með mér um víðfeðmar lendur ópiums; sögu þess, menningu og notkun, langar mig til að nefna nokkur atriði: Pessa bók er hvorki víssinda- né lærðómsrit. Hún er heldur ekki unnin upp úr rannsóknarblaðamennsku, enda er ég ekki blaðamaður. *Draumsól – saga, menning – notkun*, er einfaldlega upplýsingabók – líkt og mínar fyrri bækur um vímuefni. Pessa bók hef ég hins vegar dregið að skrifa því ópíóðar hafa aldrei fengið orð á sig fyrir að lyfta sálinni, huganum eða sjálfinu, ólíkt þeim efnum sem ég hef fjallað um áður. Auk þess eru ópíóðar mörgum sinnum hættulegri. Hins vegar á bókin það sammerkt með hinum að fjalla um skaðaminnkun og ef einhvers staðar, einhvorn tímann, er ástæða til skaðaminnkunar, þá er það í tilfelli ópíóða. Við hér á Fróni höfum því miður ekki farið varhluta af dauðsföllum vegna ofskömmtnar sem, samkvæmt vitneskju þeirra sem hafa upplýsingar og innsýn, má ætla að verði öðruhvoru megin við hundraðið á árinu 2024.

Nú hef ég svo sem engar forsendar til þess að vita hvers vegna ofskömmtnar- tilfelli hafa aukist svona mikið hérlendis undanfarin ár. Mér býður þó í grun að það sé végna íblöndunar fentanyl í vímuefnin sem sold eru hér, að minnsta kosti í einhverjum tilvikum. Ég gerði nefnilega tilraun fyrir nokkrum árum og spurði hr. Google einfaldrar spurningar: „Fentanyl from China?“ Ég fékk mörg svör, reyndar nokkrar síður. Aðgengi er því sennilega nokkuð gott. Ég skoðaði tvö þau efstu og í báðum tilfellum kom í ljós að það var ekkert mál að panta frá söluaðilum þarna austur frá. Þegar ég sendi fyrirspurn á annan aðilann fékk ég þau svör að seljandi væri tilbúinn að dulbúa sendinguna svo tollurinn fyndi ekki efnið. Það er líklega óþarfi að taka fram að ekki þáði ég að kaupa.

Mér voru nefnilega gefin ópóðalyf eftir stóra aðgerð sem ég gekkst undir fyrir nokkrum árum síðan og var haldið undir áhrifum þeirra í þrjá eða fjóra daga. Þá krafðist ég útskriftar og fékk það í gegn og var sendur heim með bauk af Parkódíni, 60 eða 80 milligramma. Daginn eftir að ég kom heim þurfti ég að kúka. Það var ekki gaman þar sem ég var með stóran skurð þvert yfir belgin á mér sem haldið var saman með 32 heftum eftir ósæðarskipti. Þá komst ég að því að ma-gaböðvarnir gegna hlutverki við þá athöfn Ég var því býsna fegin að komast út í Garðsapótek þar sem ég bað um að lyfinu væri eytt.

Ég dreg ekki dul á að til þess að ná einhverjum árangri í baráttunni við misnotkun vímuefna sýnist mér að aðeins sé um eina lausn að ræða. Hún er sú að afglæpavæða, eða hreinlega lögleiða þau. Rétt eins og er með áfengi, tóbak, kaffi og sykur. Þá tekur ríkisvaldið að sér að stjórna markaðinum, eins og það gerir til dæmis í tilfelli áfengis og tóbaks, og við það færst gróðinn frá glæpagengjunum og þau missa völd að miklu leyti. Ég vek athygli á því að vímuefni hafa sjaldnast eða aldryi valdið stórkostlegum usla í þjóðfélögum – fyrr en þau eru bönnuð. Vissulega hafa komið upp tilfelli þar sem vímuefni hafa valdið vandræðum og er nærtækt að benda á *ginfárið mikla í London* (e. *The Gin Epidemic/Craze*) á önd-verðri átjándu öld. Það er næsta víst að hægt er að finna lausnir ef ráðafólk tekur hausinn út úr afturendanum á sér og fer að horfa í kringum sig, fræðast og skoða málín markvisst og með opnum huga í stað þess að bergmála gróusögur, bábiljur og hreina og ómengaða lygi sem í flestum tilfellum á ættir að rekja til herveldisins og alheimslöggunnar í „westri“, Bandaríkja Norður-Ameríku. Það fara flestir nærrí um ástandið í þessum málum hjá þeim. Pannig að ekki eru þeir til fyrir-myndar eða eftirbreytni hvað varðar vímuefnamál. Svo er upplagt að læra af sög-unni. Sagan er nefnilega góður kennari, rétt eins og reynslan, hún prófar fyrst og kennir svo eins og sjá má af eftifarandi skrifum. Er ég þó bara rétt að riðpa í yfir-borðið því saga ópíums er löng og marglaga. Gífurlega löng.

Aukinheldur er ágætt fyrir lesendur að velta því fyrir sér hver glæpurinn sé þar sem einstaklingsneysla vímuefna er eingöngu persónulegt val hvers og eins. Vís maður spurði því: „Hver er þá glæpurinn? Að hverjum beinist hann?“

En úr nútíð til fortíðar og hér byrjar ferðalagið.

XIII. A.

60. Papaveraceae.

259. *Papaver somniferum* L. Schlaf oder Saatmohn.

Síða úr gamalli kennslubók með teikningu af draumsól í anda Leonards Fuchs.

1

Papaver somniferum

Þeir eru sennilega ekki margir sem gera sér grein fyrir því að ópíum er það vímu-efni sem hvað lengst hefur verið notað af fólk, eða í að minnsta kosti 230-250.000 ár að því talið er. Fornminjar sýna, svo tæpast er neinum vafa undirorpíð, að neanderdalsmenn þekktu bæði þann eiginleika ópíums að draga úr sársauka og líka vímunu sem það gat valdið. Það er vitað, eða er að minnsta kosti næsta víst, að neanderdalsmenn hugsuðu um og önnuðust aldna og sjúka innan síns hóps. Bandaríski mannfræðingurinn, Margaret Mead (1901-1978), telur að sú hegðun sé fyrsta merki siðmenningar manna. Sönnunin sú er svo sem ekki stór í sniðum eða mikil um sig en hún er lærleggur neanderdalsmanns.

Á þessum tíma eru æðri/þróaðri dýr jarðar öll undir sama lögmáli. Ef þú brýtur fót eða handlegg eða slasast á annan hátt, er það dauðadómur. Þú umbreytist í bráð. Það er enn þann dag í dag náttúrulögþáttum allra annarra lífvera á jörðinni – nema manna og nokkurra skordýra. Lærleggurinn sýnir hins vegar að einhver eða einhverjir hafi annast um einstaklinginn, fætt hann og skætt og veitt honum vernd þar til honum var batnað. Og þessi lærleggur er fyrsta merkið sem við finnum um læknингar í árdaga og hugsanlegt er að ópíum hafi eirthvað komið við sögu í þessu fyrsta læknisverki mannkynssögunnar sem við höfum vitnesku um. Ópíum hefur því fylgt okkur býsna lengi sem hluti menningarinnar.

Plantan *Papaver somniferum* er einær, fremur sterkleg að sjá og þrífst víða – meira að segja hér á landi enda er hún ræktuð sem summarblóm í görðum. Hún blómstrar afar fallega og það afbrigði sem ég hef ræktat í garði mínum í Smáíbúðahverfinu í Reykjavík er með stórum fjólbláum blómum. Forsíðumynd bókarinnar er af einni slíkri. Hún verður um metri á hæð. Stöngull og blöð gróf-hærð og laufblöðin eru stór, flípuð, sagtennt og blaðhálsinn umvefur stöngulinn. Blómin eru þrír til tíu sentimetrar í þvermál og krónublöðin yfirleitt hvít en einnig

bleik, fjólublá eða hvít með rauðu í. Aldinið er stór, hárlaus kúlu- eða hnattlagabaukur, fórir til níu sentimetrar að hæð og breidd og með kórónu á toppnum. Fjöldi fræja þroskast í bauknum og þegar Linnéaus taldi þau við flokkun plöntunnar í kerfið sitt voru þau 32.000 í hverri plöntu.

Í plöntunni allri, en aðallega aldininu, er hvítur mjólkursafi sem hráópíum er unnið úr. Það var Svínn *Carl Linnéaus* (1707-1778) sem fyrstur var til að lýsa plöntunni vísindalega í bók sinni *Species Plantarum* sem kom út árið 1753. Nú er til fjöldi ræktunarafrbrigða og yrkja af ópíumvalmúa sem hvert um sig er notað til sérhæfðrar ræktunar. Valmúi sem ætlaður er til ópíumframleiðslu ber lítið af fræjum. Ef hann er hins vegar ætlaður til framleiðslu á fræjum þá inniheldur hann lítið af ópíum og plöntur sem seldar eru til skrauts innihalda ekki þau efna-sambond sem þarf til framleiðslu á því. Séreiginleikum ólíkra afbrigða hefur verið náð fram með kynbótum og nýjustu erfðatækni. Reynt var að banna ræktun valmúa í Evrópu á vettvangi ESB fyrir nokkrum árum en lög þar að lútandi gengu aldrei í gildi því fólk í Austur-Evrópu notar fræin mikið til manneldis. Pótt ekki hafi bann verið lögfest af Evrópusambandinu hafa einstök lönd sett reglur um hámarksstærð ræktunarreita hjá einstaklingum. Það þýðir að þú mátt rækta nokkrar plöntur í garðinum þínum en ekki leggja hann allan undir valmúann.

Það er talið að valmúinn sé upprunninn frá Norður-Tyrklandi þaðan sem hann breiddist út til landanna í kring og svo víðar. Myndir af fræbelgium valmúaplöntunnar eru þekktar sem skreytingar á nytjamunum Súmera sem voru uppi um 4000 árum fyrir Krist. Súmerar töldu valmúa veita gæfu og Assýríumenn kölluðu plöntuna blóm lífsins eða blóm gleðinnar og notuðu rótina til að auka kynhvötina. *Mínósk* menning á eyjunni Krít, 3100-1100 fyrir Krist, þekkti til ópíums og kallaði mjólkursafa plöntunnar *opion*. Krítverjar tilbáðu einnig eins konar valmúagyðju sem réð svefni og dauða.

Valmúaleifar hafa fundist í egypskum grafhýsum frá árinu 1000 fyrir okkar tímatal. Grikkinn *Hippókrates* (460-377 f.Kr.) leit á ópíum sem lyf til lækninga og sagði það gott við astma, kviðverkjum og sjóndepru. Grikkir tengdu ópíum við svefnguðinn *Hypnos* og son hans, *Morfeus*, guð undirheima, svefns og drauma. *Panos*, hálfsystir Morfeusar, er stundum tengd valmúa og svefni. Rómverjinn *Pliny eldri* sem var uppi 23/24-79 e.Kr. segir að fólk, löngu fyrir hans tíma, hafi neytt valmúafraðja með hunangi. Valmúafrað hafa fundist meðal mannvistarleifa við fornleifarannsóknir á Spáni, í Norður-Afríku og suðurhluta Frakklands og eru taldar vera yfir 4000 ára gamlar. Þegar maður rekur sig áfram eftir forn-

minjum kemur það svolítið á óvart hve mikil þögn hefur ríkt um uppgötvanir á notkun valmúans. En heimildirnar eru svo sannarlega fyrir hendi, maður þarf bara að leita og þá finnast þær. Sögulega er ópíum einn þeirra krafta sem átti þátt í framþróun lækninga þótt vissulega sé sú saga ansi skrautleg.

Ópíum var meðal þeirra þátta sem ýtti undir verslun við austurþríhyrninginn svokallaða ásamt tei og gulli. Ópíumstríðin á miðri nítjándu öld höfðu sennilega mikil áhrif á stofnun Hong Kong og þróunina í átt að nútímanum í Kínverska alþýðulýðveldinu. Þá hefur ópíum gegnt miklu hlutverki í alls konar skærum þegar þjóðríki eru að leika sér að því að drepa fólk með hertólum, allt frá þrælastríðinu, og í Viétnam auk Afganistans en þar voru bæði Bastion herstöðin og spítalinn staðsett í miðjunni á stærsta ólöglega ópíumakri sem sögur fara af.

Vísindalega er ópíum og mörg afbrigði þess einn lykilþáttá í starfi sjúkrahúsa og ekki er hlutverk þess minna í nútíma lyfjaiðnaði. Félagslega getur lyfið látið ýmislegt gott af sér leiða en líka valdið ólysánlegum hörmungum. Það líknar milljónum manna daglega sem er jú hlutverk heilbrigðiskerfisins þótt það geti valdið, og valdi, skelfilegri ánetjun sem kyndir undir niðurbrot einstaklinga og þjóðfélags, arðrán og kúgun og kemur víða við í undirheimum þar sem segja má að það tengist nálega flestum afbrotum á einhværn hátt og að því leyti er ópíum líkt áfengi. Tengsl okkar við ópíum er mikilvægur hluti mannkynssögunnar sem og framtíð þeirrar sömu sögu.

Það er svo sem ekki mikið til af heimildum sem eldri eru en frá um það bil 12.000 árum fyrir fæðingu Krists. Aðeins stöku fornleifafundur sem veitir okkur sýn á einstaka atburð eða einstakling eins og ferðalanginn *Ötzi*, sem einnig er kallaður ísmaðurinn, og er náttúruleg múmía manns sem var uppi á milli 3350 og 3105 f.Kr. Í nágrenni hans fundust frá af tveimur plöntum, líni og draumsól, í rúmlega 3200 metra hæð sem gæti bent til þess að hann eða banamaður hans hafi borið þau með sér.

Fjær okkur í tíma, við upphaf landbúnaðar, fyrir um það bil 10.000 árum, verða miklar breytingar. Frjói (frjósami) hálfmáninn er hálfmánalagað landsvæði í Mið-Austurlöndum sem nær yfir nútíma Írak, Sýrland, Líbanon, Ísrael, Palestínu og Jórdaníu, ásamt norðurhluta Kúveit, suðausturhluta Tyrklands og vesturhluta Írans. Sumir fræðimenn telja einnig með Kýpur og Norður-Egyptaland.

Talið er að frjói hálfmáninn sé fyrsta svæðið þar sem búskapur varð til þegar fólk hóf að brjóta land og breyta náttúrulegum gróðri til að rækta nytjaplöntur til uppskeru. Ein af þessum plöntum var draumsól. Siðmenning manna eins og

Súmera í Mesópotamíu blómstraði í kjölfarið. Tækniframfarir á svæðinu fólu í sér þróun landbúnaðar og notkun áveitu, ritmáls, hjóls og glers, en flest af þessu kom fyrst fram í Mesópotamíu. Þær er einnig talið að hundurinn hafi orðið félagi mannsins því í gröf frá þessum tíma fannst lík og með því í kistunni var hvolpur. Þetta átti sér stað fyrir um 9000 árum f.Kr. og á stað sem heitir Netiv Hagdud í Jórdaníu fundust plöntuleifar draumsólar sem kolefnagreining staðsetur á bilinu frá því fyrir um 8-10.000 árum. Sumir, jafnvel flestir vísindamenn, telja þó víst að hundurinn hafi verið með okkur sem húsdýr í að minnsta kosti 30.000 ár.

Utan við hálfmánann frjóá á þessum tíma, fyrir um 7500 árum, fóru að myndast búsvæði, einkum kringum Dóná, og þorp fóru að byggjast upp í suð-vestanverðu Frakklandi og á Spáni. Og það er einmitt frá Spáni sem við höfum fyrstu óræku vísbindingarnar um ræktun draumsólar og neyslu hennar til vímugjafar sem og deyfingar. Í Can Tintorer, sem er rétt hjá Barselónu, voru námur þar sem fólk vann *callainete*, græna steintegund sem notuð var í skartgripi. Þegar námunnar tæmdust var farið að nota þær sem legstaði og í námu númer 28 fannst lík manns sem var með fræbauksbúti afar ljótum tönnum og greining á beinum hans leiddi í ljós að viðkomandi hafði notað ópíum lengi.

Því er iðulega haldið fram af fræðimönnum að þeir sem fyrstir hafi verið til að nota ópíum í lækningaskyni séu Súmerar í Suður-Írak þar sem hægt er að túlka skrif þeirra á leirtöflum sem svo. Þessi tákna voru þýdd af R. Cambell Thompson sagnfræðingi á þriðja áratug síðustu aldar og birtust í bók hans *Assyrian Herbal*. Þær er ítrekað talað um *Hul-Gil* sem seinni tíma sagnfræðingar hafa þýtt sem gleðijurt (e. *joy plant*) og eru sannfærðir um að eigi við ópíumvalmúann. Ef það er rétt, voru Súmerar að nota ópíum um 3000 árum fyrir okkar tímatal. Aðrir hafa þýtt *Hul-Gil* sem gleðigúrku og maður þarf ekki að vera mjög dónalega innréttáður til að velta fyrir sér hvort þarna sé um vísun í kynlífsléikfang að ræða.

Hvað um það, þarna er draumsólin lögð af stað í vestur og fornminjar staðfesta að fólk í lok bronsaldar í Grikklandi og Búlgaríu ræktaði draumsól rétt eins og annan nytjagróður. Um svipað leyti er háþróuð menning á Krít, Santoríni og fleiri smáeyjum, kölluð míñosk, kennd við *Mínos* sagnakonung, og þreifst frá 3100-1100 f.Kr. Hún leið undir lok, þessi míñoska menning, sennilega vegna náttúruhamfara þegar eldfjallið Þera á Santoríni sprakk í miklu eldgosi. En meðan menningin var við lýði stunduðu Mínóar fiskveiðar, landbúnað og verslun enda voru þeir afar vel staðsettir á mótum austurs og vesturs. Þessir míñosku braskarar versluðu með fleira en bjór sem þeir framleiddu, til dæmis jurtaolíur og vopn

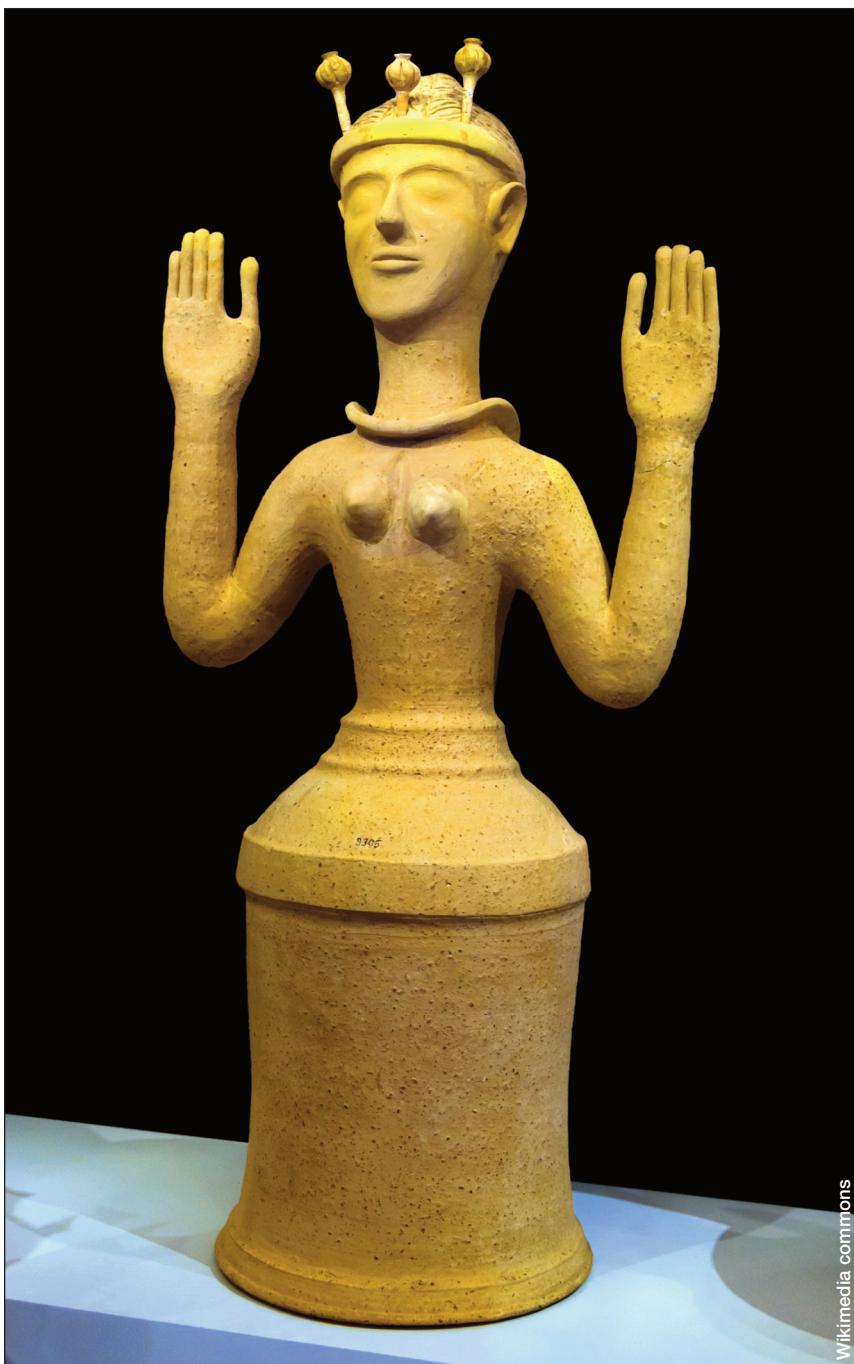
ásamt fatnaði og leðurskóm. Í sambandi við það má velta fyrir sér hvernig þeir fóru að því að halda bjórnum og/eða ölinu óskemmdu á þessum tíma. Þá hafði enginn hugmynd um örverur, sveppi og bakteríur. Heimildir frá Evrópu sýna að það var ekki fyrr en á fjórtándu öld sem farið var að setja humla í ölið sem þar með öðlaðist meira geymsluþol og betra bragð. En það er önnur saga.

Drykkjarmál sem einkennandi eru fyrir Krítverja eru mörg hver beinlínis í líki draumsólar. Og á norðurenda Krítar fannst valmúagyðja við uppgröft í menn- ingarhofi í Gazi 1937. Hún er 78 sm há og er geymd í fornminjasafninu í Hera- klion. Hún er með báða handleggi uppréttu til himins og á höfðinu ber hún skraut sem er eftirlíking af fræbaukum valmúans með skurðum sem benda til uppskeru á mjólkurhvítum völkvanum. Hún er líka með lokað augu og sælusvip á andlitinu. Það virðist mega ráða af svipbrigðum hennar að hún sé í mikilli vímu. Styttan hefur verið kolefnisgreind og mun vera frá því um 1300–1250 f.Kr. Það fannst fleira, meðal annars leirpípa sem augljóslega var til neyslu á ópíum, bæði fyrir söfnuðinn, presta og gyðjur.

Norðar voru Mýkenumenn (e. *Mycenae*) en þeir höfðu hreiðrað um sig á skaga vestur af Áfenu sem kallast Pelopsskagi. Í þeim fornminjum sem fundist hafa þar er á meðal gripa nál með valmúahaus sem er of stór til að nota í hár eða fót en einkar hentug til neyslu ópíums í bípu. Þá fannst líka gullhringur í líki gyðju með þrjá stöngla draumsólar í hægri lófa.

Gífurlegar upphæðir fylgja víムuefnaviðskiptum því fólk vill víma sig.

Valmúagyðjan frá Gazi. Styttan er í fornminjasafninu í Heraklion.

2

Ópíum í fornöld

Plantan sem framleiðir ópíum, heitir eins og áður hefur komið fram, í hinni alþjóðlegu skipan flórunnar, *Papaver somniferum* sem þýðir mjólk eða fæða svefns eða svefnsins. Það er ekki að ástæðulausu því í þessari mjólk sem seytlar úr sárum sem skorin eru í fræbaukinn, eftir að plantan hefur fellt krónublöðin, kemur hvítur vökví sem meðal annars inniheldur ópíum. Skurðinn þarf að gera í höndunum og plönturnar eru margar. Ópíumframleiðsla er sem sagt mannaflafrek grein og afurðin er eftirsótt og verðmæt. Ekki þó til bændanna sem rækta hana, þeim er samviskulaust haldið við hungurmörk, skattlagðir og rændir reglulega.

Rákirnar eru skornar með sérstöku áhaldi þegar fræbaukarnir erumátulega þroskaðir. Þær þurfa að vera nógu djúpar til að ná inn í aldinkjötið en þó ekki svo að þær fari inn í frähólfin sem eru fjögur. Ef það gerist fer blæðingin inn en ekki út. Úr rákunum rennur hvítur safi sem plantan notar til að loka sárinu og verja fræin. Þessi hvíta mjólk storknar og verður gulbrún, gullin segja aðdáendur, og er skafin af með sérstöku áhaldi og safnað saman. Þetta er hráópíum, grunnur allra ópíóiða. Ef plantan er eingöngu ræktuð vegna fræjanna er hún bara slegin, bauknarir þurrkaðir og fræin hrist úr þeim. Allt meira og minna vélvætt.

Þegar talað er um ópíumneyllu til forna verðum við að hafa í huga að þá var allt önnur menning, önnur þekking, önnur viðmið, annað síðferði og svo framvegis. Fornminjar sýna okkur vísbendingar um notkun, bæði til ánægju og læknings. En við vitum ekki hvernig var að vera til á þessum tínum og ég persónulega efast um að nokkur maður geti ímyndað sér það. Heimsmynd fólks var allt önnur þá, enda jarðsögulega nokkuð stutt síðan við vorum reikandi um á sléttum Afríku. Reyndar á það jafn vel við í dag því hin vitiborna manneskja, *Homo sapiens*, er í grunninn ekkert annað en dýr og hagar sér sem slíkt þótt við teljum okkur síðmenntuð og bæði prúð og pen.

Þegar búið er að safna hráópíuminu er það sent til frekari vinnslu og úr því eru einkum unnin þrjú efni; *thebaín*, *oripavín* og *kódtn*. Þessi efni eru notuð af lyfjaíðinum og tvö þau fyrstnefndu eru notuð til að framleiða hydrokondón (e. *hydrocodone*) og oxycondón (e. *oxycondone*). Það eru reyndar nokkur fleiri efni í safanum og flest með löng, óskiljanleg nöfn og hafa afar sérhæfða notkun. Þeim er breytt með efnafræðilegum aðferðum til að gegna ákveðnu hlutverki. Meðal annars er einu þeirra breytt í *tyrosine* sem aftur er svo breytt í *L-DOPA* og í *morfín*. Nú eru Ástralía (Tasmanía), Tyrkland og Indland helstu framleiðendur valmúa í læknингaskyni þar sem hann er undirstaða lyfja eins og morfíns og kódíns. Tímaritið *The New York Times* greindi frá því, árið 2014, að Tasmanía væri stærsti framleiðandi valmúaafrbrigða sem notuð eru til framleiðslu á thebaíni (85% af heimsframboði) og oripavíni (100% af heimsframboði). Tasmanía var þá einnig ábyrg fyrir 25% af ópíum- og kódínframleiðslu heimsins. En það er víða bannað að rækta draumsól og öfgafyllsta dæmið er handtaka manns í Sameinuðu arabísku furstaðemunum fyrir að hafa valmúafraf af brauðkollu sem fannst á jakkaermi hans.

Orðið ópíum eins og áður hefur komið fram, er latnesk útgáfa af gríska orðinu *opion* sem þýðir valmúasafi. Reyndar mun það hafa verið algengt að afurðir valmúans væru tengdar gríska orðinu *mékónion* sem vísar til Mekones, nú nefndur Kullen, en Demeter, grísk gyðja jarðar og endurnýjunar, telur að Mekones hafi uppgötvað draumsólinna. Demeter átti hliðstæðu í Ceres sem var álíka guð Rómverja og hjá þeim báðum var draumsólin, með því sem henni fylgdi, álitin heilög. Myndir af þeim báðum frá þessum tíma eru oft þannig að þau halda á hveitaxi í annarri hendi en valmúa í hinni sem segir okkur að plantan var í hávegum höfð. Hins vegar var draumsólin líka tengd við hina grísku Nyx, gyðju næturinnar, svefnguðinn Hypnos og Panatos, guð dauðans. Á þessum tíma verða róttækar breytingar á þjóðskipulagi heimsins sem færðist í áttina að hernaði sem er svolítid einkennilegt þar sem *Hómer* (var uppi um 800 f.Kr.) og fleiri af hans kalíberi voru að finna upp vestræna menningu, þar á meðal lýðræðið. En Róm var að sækja í sig veðrið og verða heimsveldi og sást lítt fyrir í landvinningum.

Flestir vita að Hómer skrifaði two mikla kvæðabálka, *Ilíonskviðu* og *Ódysseifsviðu*. Í báðum þessum kvæðum eru tilvísanir í valmúa og meðfylgjandi afurðir. Í *Ódysseifsviðu*, sem er framhald af *Ilíonskviðu*, og tekur upp þráðinn eftir fall Tróju, er Helenu fögru færður vímugjafi sem álitid er af frædimönnum að eigi við draumsól eða ef til vill ópíum og hassblöndu. Það mun hafa verið Polydamna frá Egyptalandi sem var svona gjafmildur.

Hómer lýsir Egyptalandi sem landi frjósemi, korns, uppskeru og að þar leynist besti staðurinn til að nálgast vímuefni og læknislyf. Í viðleitni sinni til að fá vini Ódysseifs til að gleyma missi hans, „... setti Helena efni [lyf?] út í vínið sem þeir voru að drekka til að sefa þá og stilla allan sársauka og deilur svo allt illt gleymist.“ Á þessum tíma voru það konur sem sáu um að deila með sér upplýsingum og *Díodórus*, grískur sagnfræðingur segir meðal annars: „[...] frá fornri fari eru það bara konurnar í Diospolis í Egyptalandi sem sagðar eru hafa fundið lyf gegn reiði og sorg.“

Tilvísanir Hómers um draumsólinu snúast einkum um þörfina á tilfinningalegu algleymi. Fleiri grískir fræðimenn voru líka að uppgötvu hina mörgu eiginleika jurtarinnar til lækninga. Einn þeirra var enginn annar en Hippókrates, höfundur læknaeiðsins sem við hann er kenndur. Hann fæddist um 460 f.Kr. á grísku eyjunnini Kos og oftast talinn faðir vestrænna lækninga. Um það bil sextíu rit um læknisfræði eftir hann hafa fundist þótt ekki sé haegt að fullyrða hve mörg þessara rita hann skrifaði sjálfur. Þessi skrif sýna að grískir læknar á þessum tíma vissu heilmikið um hvað gæti farið úrskieðis í líkamanum þótt ekki væri sama vitneskjan um það af hverju það stafaði. Fyrir bragðið eru læknisráðin oft ansi undarleg. Því var til dæmis trúð að þessum tíma að leg kvenna væri „dýr inni í dýri.“ Af því leiddi sjálfstæður vilji þessa „dýrs“ sem gat tekið eigin ákvvarðanir og átti að geta ferðast um líkamann af hjartans lyst. Tuttugu og ein af tuttugu og fimm ráðleggingum um notkun ópíums fjallar um þessi ferðalög legsins og sýna að ópíum var afar tengt konum og frjósemi.

Ópíum hafði fleiri not hjá Grikkjum. Það var til dæmis vinsælt svefnmeðal og *Aristóteles* skrifar í riti sínu *Um svefn* að valmúi, alrúna, *Mandragora officinalis*, vín og óðjurt ásamt *Lolium temulentum*, sem er korntegund, valdi þyngslum í höfði. Það virðist nokkuð ljóst að svefnvandamál hafa fylgt mönnum býsna lengi, kannski alla tíð. Í árdaga hafa menn sjálfsgagt þurft að vera vel á verði til að verða ekki að máltað einhvers rándýrsins. *Peófrastos* var lærisveinn Aristótelesar og eftir hann liggja ritin *Historia Plantarum* (*Saga plantna*) og *De causis plantarum* (*Áhrif plantna*) og síðari tíma menn hafa kallað hann föður grasafræðinnar. Grasafræðingar voru í miklum metum hjá Grikkjum því þeir kunnu á eitur og ein uppskrift sem hefur varðveisit fjallar um uppgróft á rótum *Conium maculatum*, sem orðabókin segir að heiti þöll á íslensku en það er ekki rétt því plöntunni svipar til hvannar og heitir *eiturrýgresi*. Samkvæmt uppskriftinni er ópíum blandað saman við þessar rætur og tryggir þannig skjótan dauða. – Kannski ekki beint óþægilegan, vegna ópíumsins, en skjótan vegna eiturrýgresisins.

Keos eða Kíey, hvort heldur nafnið fólk vill nota, er lítil eyja í Eyjahafi. Á tímum Aristótelesar og Þeófrastosar hafði hún slitið sig frá Grikkjum og var að paufast sjálf í áttina til sjálfstæðis. Það hafði ákveðnar afleiðingar að sýna Aþenu fingurinn svo þar kom að þrýstingur jókst á fæðuframboð sem hafði minnkað vegna hafnbanns Aþeninga. Menn höfðu ekki úr miklum mat að moða en voru heilsuhraustir og langlífir að auki. Íbúar brugðu á það ráð að búa til slagorð sem hljóðaði svona: „Sá sem getur ekki lifað vel skal ekki lifa sjúkur.“ Því var þeim sem orðnir voru sextugir boðið upp á vissan drykk með miklum leikrænum tilburðum. Drykkurinn var búinn til úr óðjurt (*Conium maculatum*), hráópíum og víni. Greinilega afar praktískir menn þarna á Keos. Ég ætla rétt að vona að stjórnvöld hér grípi ekki til sömu ráða til að þurfa ekki að borga okkur lífeyri.

Eins og áður sagði, sýna skrif Hippókratesar að grískir læknar vissu eitt og annað um hvað gæti farið úrskeiðis í líkamanum. Hvers vegna vafðist hins vegar svolítið fyrir þeim. Þegar Aristóteles og Þeófrastos stunduðu skrif og eldri borgarar Keos voru að halda sjálfsvígsparty, fór ópíumvalmúinn að sjást á myntum en myntsláttá hófst í Tyrklandi um sex oldum fyrir Krist. Í Suhut slógu Rómverjar mynt með hveitaxi og valmúa árið 330 f.Kr. og fleira hefur fundist þar af peningum með ýmsum táknum á, meðal annars peningur með gyðju, hveiti, valmúa og líni sem óneitanlega sýnir í hve miklum metum valmúinn var hafður.

Handan Eyjahafsins á Ítalíuskaganum virðist sem draumsólin hafi ekki verið í minni metum því Pliny eldri talaði iðulega um ópíum í hinum ýmsu ritum sínum. Sumt er nokkuð óljóst en inn á milli eru nákvæmar lýsingar, sem einkum lúta að því hvernig hægt er að þekkja ósvikið ópíum. Hann varaði einnig við skollarót (*Hyoscyamus niger*) sem bendir til að fólk hafi verið að nota hana til að koma í veg fyrir krampa og ógleði sem oft getur fylgt ópíumneysslum. Aðvaranir Plinis eldri eru fullkomlega réttar þar sem skollarótin getur valdið ofskynjunum og tilfinningu um að geta flogið. Rétt eins og gaddepli, *Datura stramonium*.

Pedanius Díóskorídes sem fæddist árið 40 og dó árið 90, skrifaði hins vegar fimm binda verk sem áliðið er grundvallarrit í lyfjafræði grísk-rómverska tímans. Það heitir *De materia medica* og var áliðið upphaf og endir alls sem viðkom lyfjum og sjúkdómum næstu 1500 árin. Díóskorídes hafði mikið að segja um ópíum í téðu riti. Markmiðið var skýrt: „Þó að margir höfundar, gamlir og nyir ... hafi sett saman bækur um undirbúning, prófun og eiginleika lyfja, langar mig að sýna að framlag mitt í þessum tilgangi er hvorki gagnslaust né fáránlegt, því sumir forverar mírir gerðu ekki heildarkönnun, og aðrir tóku flestar upplýsingar sínar úr

rituðum bókum.“ Það gera fleiri því höfundur þessarar bókar hefur einnig sínar upplýsingar úr bókum og af veraldarvefnum.

Parna er Díóskoríðes að gagnrýna kollega sína sem rifust og gerðu rit sín iðulega óskiljanleg. Skrif hans voru aftur á móti yfirgrípsmikil, nákvæm, auðskilin og vönduð. Hann studdist ekki bara við skrif annarra lækna, heldur tók hann tillit til munnmæla og þjóðsagna. Meðal annars þeirra sem sögðu að með því að blanda saman seyði af malurt (e. *wormwood*) við blek gæti það komið í veg fyrir að mýs ætu handrit. En merkasta framlag hans var að finna aðferð til að greina ópíum og hvernig best væri að nota það. Líka hvernig væri best að vinna það úr plöntunni og lýsingar hans voru afar nákvæmar.

Það er hins vegar einkalæknir *Markúsar Árelíusar* keisara í Róm, *Galen frá Pergamon* (129-215 plús e.Kr.) sem á heiðurinn af þeim aðskilnaði milli sjúklings og læknis sem viðgengst enn þann dag í dag. Það var hann sem fór þá leið að blanda siðferði þess tíma við læknингar, hugsanlega vegna tilrauna sinna á öpum sem hann skar upp til sýnis fyrir framan áhorfendur. Hver og einn ódeyfður og hann sýndi með stolti sláandi hjörtu apanna. Við getum kannski reynt að ímynda okkur sársauka dýranna. Að minnsta kosti eru þær nákvæmar lýsingarnar á því hvernig aumingja skepnurnar voru festar niður á fleka. Ekkert er talað um sársauka apanna, bara hvernig best væri að njörva þá niður meðan þeir voru skornir upp. Á þessum tíma töldu menn dýr „skynlausar skepnur“ og það eimir af því enn sem er auðvitað ekki rétt þótt ekki væri nema bara fyrir það að þau annast yfirleitt afkvæmi sín og sýna þeim mikla elsku. Og þau verða bæði reið og hrædd sem hvort tveggja eru tilfinningar. Enda eru dýrin ekki ólíkari okkur en svo að þau eru nákvæmlega sama efnaverksmiðjan og við og stjórnast af sömu efnabóðum. En sennilega má skrifa það á Galen að Markús Árelíus er talinn fyrsti skrásetti lyfjafíkill í mannkynssögunni. Galen gaf keisara sínum lyfjablöndu á hverjum degi og blandan sú innihélt ópíum. Reyndar tiltaka heimildir að hershöfðingjar keisarans hafi kvartað yfir lyfjarúsi hans svo Galen tók ópíumið úr blöndunni en þá kom keisarinn fremur litlu í verk sökum andvökuþreytu svo hann sá sér þann leik vænstan að bæta ópíuminu aftur við blönduna.

Markús Árelius Rómarkeisari. Fyrsti *skjalfesti* vímuefnafíkill sögunnar.

Wikimedia commons

3

Virkni ópíums

En hvernig nákvæmlega virkar ópíum og aðrir ópíóðar? Til að svara því verðum við að skoða mannslíkamann aðeins, einkum taugakerfið. Í líkamanum er kerfi viðtaka á taugaendum sem hefur það hlutverk að taka við *endorfíni*. Það er taugaboðefni sem líkaminn framleiðir sjálfur, tuttugu og fjóra tíma á sólarhring, og hefur það hlutverk að koma í veg fyrir að við finnum til sársauka. Í framhaldi af því er kannski allt í lagi að velta því fyrir sér hvort það sé svona sárt að lifa? Heilinn er talinn senda um 11 milljón boð á sekúndu, af þeim erum við að einhverju leyti álitin meðvituð um 40 þeirra svo það er nóg að gera við að velja og hafna. Nú vill svo til að ópíumsameindin smellpassar á þá viðtaka sem hægja á sársaukabóðum til heilans og í staðinn fær heilinn boð um stóraukna framleiðslu á dópmíni sem er fremst þeirra fjögurra boðefna sem gera okkur kleift að upplifa ánægju, líkamlega og andlega. Þessi ánægjuaukandi efni eru: *dópamín, oxytósín, serótónín og endorfín*, til samans skammstafað DOSE.

Það má með fullum rétti halda því fram að einn af lykilþáttum í stjórn líkamans sé efnafræði hans. Allar lífverur jarðar stjórnast af efnabóðum, frá einstökum frumum og upp í flóknar lífverur. Og jafnvægið er mjög viðkvæmt. Við sérstakar aðstæður breytist þetta jafnvægi örlítið, eftir tilefni, og minna er framleitt af einu efni en meira af öðru. Við getum tekið augljóst dæmi sem margir hafa upplifað; ofsahræðsla með tilheyrandi „berjast eða flyja“ (e. *fight or flight*) viðbragðinu með óhjákvæmilegu adrenalínskoti inn í blóðið. *Adrenalín* verður til í *adrenalkirtlinum* og eykur hjartslátt og skilvirkni lungna ásamt því að auka blóðflæði til heila og vöðva, hækka blóðþrýsting, auka árvækni og drýgja sykurmagn í blóði til að efla orku.

Eftirköstin eru ekki eins ánægjuleg. Skjálfti, kuldertilfinning, þreyta, hausverkur og ógleði, jafnvel uppköst. Þau stafa að mestu leyti af þessari breytingu á jafnvægi

efnanna í líkamanum. Samt eru þetta innræn efni, það er, þau verða til í líkamanum sjálfum. Eigin framleiðsla sem sagt. Á efnaframleiðslunni hefur lífveran enga stjórн þótt reikna megi með að eldri lífverur en við, eins og til dæmis bakt-eríur, sveppir og fléttur hafi ef til vill þróast í einhverja aðra átt. Svo er efnabú-skapur hvers og eins misjafn sem hefur sýnt sig með ópíum. Það virkar nefnilega ekki eins á alla. Sumum finnst lítið til þess koma og áhrifin lítilfjörlag og lítt eftir-sóknarverð sem bendir til að þar gætu aðrar breytur verið að verki. Svo eru aðrir, svokallaðir *chippers* á ensku, sem fara í vímu endrum og sinnum. Það er álitid að það sé stærsti hópur notenda, þeir sem nota kannski tú til tuttugu sinnum á ári. Svipað og margir nota áfengi. Það verða sem sé ekki allir sem neyta ópíums svo-kallaðir „fíklar“ þótt auðvelt sé að ánetjast ópíóíðum og það hafi jafnvel verið notað í einhvern tíma. Þá koma þeir sem nota efnið daglega, nokkrum sinnum eða jafnvel oft. Hvað á að kalla þá? Eins og skilgreiningin er á fíkli eru þeir það vissulega en eiginlega eingöngu vegna þess að um sterkt narkótískt lyf er að ræða. Þeir eru fáir sem kalla kaffiþambara eða sykurætur fíkla. Samt eru bæði kaffi og sykur mjög ávanabindandi.

Pótt einhver noti eithvert efni daglega og sé, samkvæmt skilgreiningu, fíkill, þarf það ekki að vera hamlandi á neinn hátt. Rétt eins og það hamlar ekki fólk i að vera á til dæmis blóðþrýstingslyfum eða kaffi. Kynnum okkur aðeins þrjá ein-staklinga sem allir notuðu, eða nota, ópíóíða. Sumir daglega.

John Hopkins sjúkrahúsíð var opnað árið 1889 í Baltimore og einn af stofnendum þess var hinn heimsfrægi dr. William Stewart Halsted sem var morfínfíkill. Hann hélt neyslu sinni áfram allt sitt líf og skammtarnir voru stórir. Prátt fyrir þessa miklu neyslu, eða kannski vegna hennar, var ferill hans sem skurðlæknis afar farsæll, allt til 1922 þegar hann lést. Hann lagði stranga áherslu á smitgát við skurðaðgerðir, varð snemma meistari í notkun nýuppgötvaðra svæfingarlyfja og kynnti nokkrar nýjar aðgerðir, þar á meðal róttækt brjóstnám vegna krabba-meins. Halsted var afar virtur skurðlæknir, bæði af sjúklingum og samstarfs-mönnum enda með afbrigðum fær fagmaður. Að sögn eins læknanema sem starfaði á skurðstofu Halsteds hafði hann einstaka tækni, framkvæmdi aðgerðir á sjúklingunum sínum af miklu öryggi og náði oft fullkomnum árangri sem kom nemunum á óvart. Í gegnum starfið varð hann háður kókaíni og síðar einnig morfíni, sem hvorugt var ólöglegt á þessum tíma. Eins og kemur fram í dagbók Sir Williams Osler (1849-1919), sem var náinn samstarfsmaður Halsteds, þróaði Halsted með sér mikil þol fyrir morfíni. Hann gat „aldrei minnkað magnið niður

í minna en um það bil 200 mg á dag.“ Ánetjun Halsteds stafaði vegna tilrauna sem hann gerði á sjálfum sér á notkun kókaíns sem svæfingarlyfs. Hann var fæddur 23. september 1852 og lést rétt áður en hann varð sjötugur þann 7. september 1922 eftir langan og einstaklega farsælan feril.

Næstan skal telja einn þann frágasta heróínnotanda síðari tíma, sjálfan *Keith Richards*, gítarleikara í *The Rolling Stones*. Hann er enn að en hættur að nota heróín fyrir nokkru. Hann er fæddur 18. desember 1943 og er því orðinn átræður. Richards hefur verið afar iðinn og komið miklu í verk. Hann hefur skrifdað og gefið út bækur með dóttur sinni, Theodoru Dupree, og leikið í kvík-myndum. Sem dæmi lék hann föður *Jacks Sparrow* sjóræningja í tveimur myndum um sjóræningjana í Karíbahafi. Þá hefur hann gefið út nokkrar sóló-plötur og spilað undir hjá kollegum sínum á þeirra plötum. Árið 1994 sagði Richards að ímynd hans væri „eins og langur skuggi ... Jafnvel þó að það hafi verið fyrir næstum tuttugu árum síðan er erfitt að sannfæra sumt fólk um að ég sé ekki enn þá snarvitlaus eiturlýfjafríkill.“ Hann hóf neyslu snemma, eða á sjöunda áratug síðustu aldar. Gegnum árin hefur hann átt í misheppilegum samskiptum við laganna verði og verið tekinn með bæði heróín og kannabis. Erfiðasta tilfellið voru útistöðurnar við kanadískra dómsvaldið vegna kannabiss. Í sjálfsævisögu sinni dregur hann lítið undan um neyslu sína sem hann sinnti samviskusamlega í rúm fjörutíu ár. Hann hefur sagt um neysluárin í viðtali við tímaritið *Playboy*, ef ég man rétt, að hann hafi eytt þeim sitjandi á klósettini með gítar, bæði að reyna að semja lög og kúka. Þetta er sjálfsagt sagt í hálfkæringi en heiftarlegt harðlífí er reyndar ein þekktasta aukaverkun óþróða þar sem þeir lama ristilinn að verulegu leyti. Hins vegar, ef maður skoðar ferilskrá Richards, sem finna má meðal annars á Wikipedíu, hefur hann svo sannarlega ekki setið auðum höndum. Hvorki á klósettini né annars staðar.

Þriðji einstaklingurinn er prófessor við Columbia háskóla sem kom nýlega út úr skápnum með neyslu sína. Hann heitir *dr. Carl Hart* og er fæddur 30. október 1966. Hart er menntaður taugalæknir og sálfræðingur og hefur einbeitt sér að rannsóknum á neyslu vímuefna til afþreyingar. Hann er eftirsóttur fyrirlesari og mér er kunnugt um að reynt var að fá hann til fyrirlestrahalds hér á landi en verðið sem hann setti upp var litlu félagi ofviða svo ekkert varð af heimsókn hans. Sérsvið Harts er taugasállýfjafræði með rannsóknaráherslu á hegðunar- og taugasálfjafræðileg áhrif geðlyfja á fólk. Hann hefur sérstakan áhuga á félagslegum og sálrvænum þáttum sem hafa áhrif á sjálfnotkun lyfja. Hart er það virtur sem vís-

indamaður að árið 1999 fékk hann 6 milljón dollara styrk frá NIDA (National Institute on Drug Abuse) til að rannsaka áhrif krakk-kókaíns á hegðun neytenda. Hann hefur líka átt í deilum við Noru Volkow, forstýru NIDA, og heldur því fram að fíkniefnalög sem ætlað er að gera samfélagið öruggara ættu að byggjast á reynslusögum – ekki á gróusögum og tilfinningum eða pólitík.

Þessir þrír aðilar eru allir fíklar samkvæmt skilgreiningu sem segir bara að skilgreiningar eru lítið annað en hentugir merkimiðar sem byggjast á mati einhvers eða einhverra. Svona „mér finnst“ dæmi. Hart hefur gefið út tvær bækur og í *High Price*, sem kom út 2013 er hann talsmaður þess að vímuefnastefna ætti að byggjast á vísindalegum gögnum og mannréttindum, ekki röklausum ótta og tilfinningasemi. Í seinni bók sinni, *Drug Use for Grown-Ups*, útgefin 2021, upplýsti Hart að hann væri afþreyningarheróínneytandi. Hann gaf einnig til kynna að hann noti fjölda annarra vímuefna. Hann heldur því fram að hann sé ekki fíkill, heldur neyti vímuefna á ábyrgan hátt í „leit að hamingjunni.“ Hart hélt því enn fremur fram að fyrir meirihluta einstaklinga hefði afþreyningarleysla fíkniefna jákvæð áhrif og að blaðamenn og vísindamenn ofmeti skaðsemi slíkrar vímuefnaneyslu. Það sé hvað augljósast í tilfelli kannabiss.

En rekjum okkur áfram gegnum söguna, það er aldrei að vita, kannski gætum við lært af henni þótt við höfum hingað til sýnt lítil merki þess að vera fær um það. Að minnsta kosti erum við að gera sömu mistökin aftur og aftur. Og aftur. Það ber ekki merki um mikinn lærðóm.

Talandi um lærðóm. Fyrsta viðbragð okkar þegar við stöndum frammi fyrir einhverju vandamáli er að pæla í því hvað við getum gert. Oft er farið af stað á hyggjuvitinu einu saman í stað þess að skoða söguna því það er alveg öruggt að einhver hefur staðið frammi fyrir sama vanda og það væri kannski gott að vita hvað viðkomandi gerði þá. Ég kannast við þetta vandamál af eigin reynslu og það er bara nú nýlega sem ég hóf að gera það sem börnin mín voru margbúin að benda mér á: að leita svara á Internetinu með þeirri einföldu aðferð að spryja hr. Google. Og að sjálfsögðu að skoða sönnunargildi þeirra upplýsinga sem maður fær.

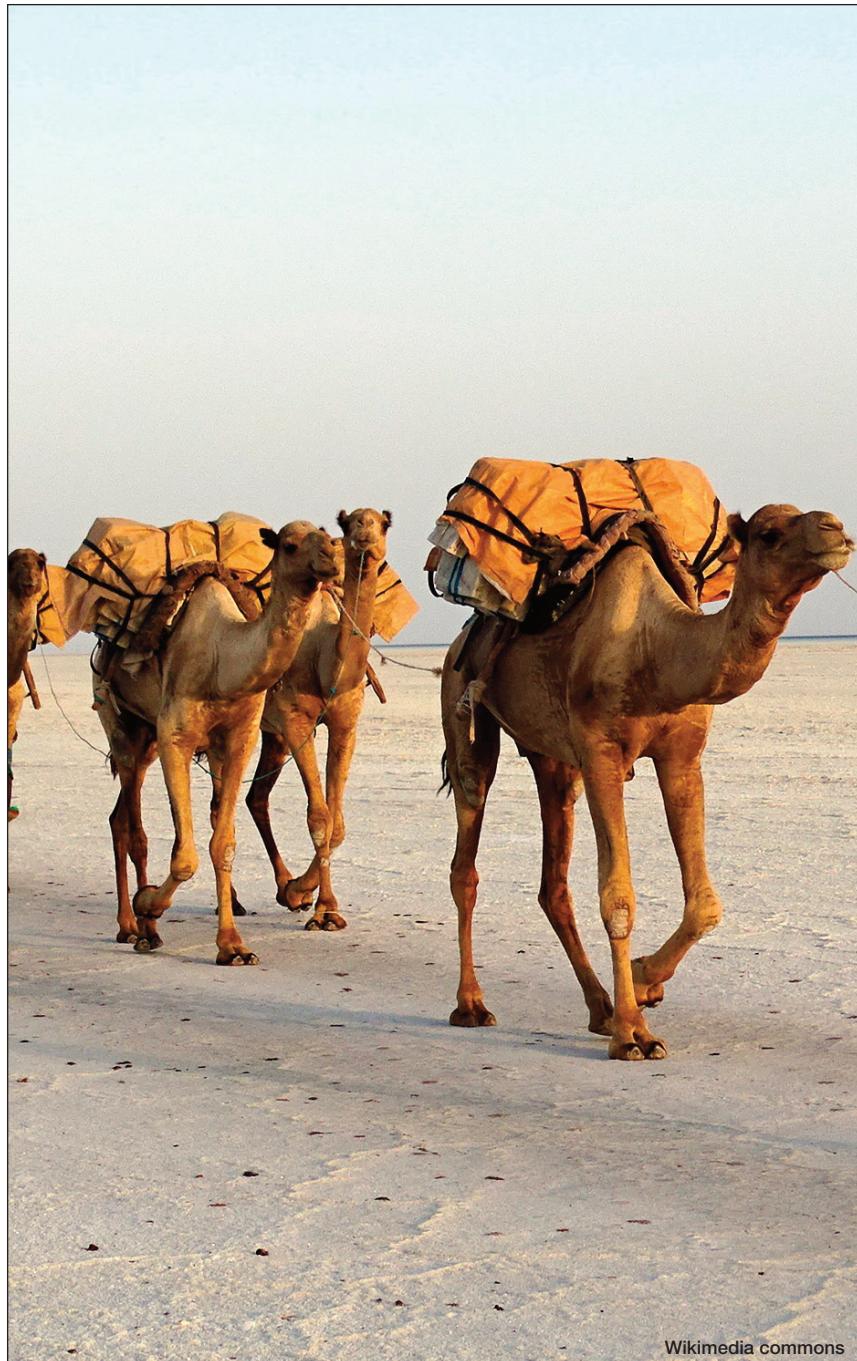
Egyptar virðast hafa þekkt og notað ópíum því tveir eyrnalokkar í líki draumsólar fundust í gröf í Dal konunganna, nálægt Luxor í Egyptalandi. Í grafhýsinu hvíldu faraó að nafni *Siptah* og hans eðla frú, *Tauserset*. Hún dó 1189 f.Kr. en þá hafði hún ríkt í ár eftir fráfall maka síns. Einnig fannst hálsmen með vísunum í ópíumplöntuna í Armana, 402 km norðan við Luxor.

Fleira hefur fundist sem gefur til kynna að ópíum hafi haft nokkurt, jafnvel mikið, hlutverk í daglegu lífi þjóðarinnar. Enn frekari sannanir fundust í papýrus-skjali sem kennt er við George Moritz Ebers. Hann keypti skjalið af frægum amerískum grafarræningja að nafni Edwin Smith (1822-1906) sem er af sumum talinn vera fyrirmyndin að Indiana Jones fornleifafræðingi, persónu í frægum kvíkmyndum sem leikinn var af Harrison Ford. Í skjalinu eru meðal annars nákvæmar leiðbeiningar um skammtastærð ópíums fyrir hvítvoðunga. Það ætti að taka allan vafa af um notkun. En lýsingin er skrautleg: „Að fá ungbarn til að hætta að gráta: Fræbelgir af draumsól og flugnaskítur af vegg. Blandið, síið og gefið í fjóra daga. Virkar samstundis.“ Ég held að fáir fari í grafgötur um það út frá þessu að notkun hefur verið afar frjálsleg, fyrst verið var að gefa efnið ungbörnum sem þýðir að notkun hefur verið viðurkennd og almenn. Auk þess að nokkur, eða jafnvel mikil, kunnátta um notkun hafi verið fyrir hendi.

Wikimedia Commons

Stöðluð, tilbúin mynd af „eiturlyfjaneytanda“ búin til af fjölmíðlum til söluauknningar.

Wikimedia commons

Hluti úlfaldalestar í eyðimörkinni. Kannski á silkileiðinni syðri.

4

Menningarmunur

Árið er 2003. Brennheit sólin sem engu eirir var gengin til viðar og fólkidír í rústunum safnaðist saman í litla hópa sem hver um sig hafði ákveðið hlutverk. Fólk var að reyna að koma einhverju skikki á bústaði sína. Gengið var til útiverka, matur eldaður, þvottur þveginn.

Í húsi einu sem var særilega uppistandandi, höfðu konur safnast saman á fundi. Hjálparsveitarmaður ásamt túlki frá Rauða hálfmánanum var aðallega kominn til að hlusta. Konurnar ræddu um dætur sínar sem þær höfðu áhyggjur af. Frést hafði að ein væri farin að fikta við áfengi – þrettán ára gömul, jafnvel fleiri. Petta var greinilega mjög alvarlegt mál. Túlkurinn mátti hafa sig allan við að þýða á milli þegar skyndilega datt í dúnalognum. Túlkurinn leit á hjálparsveitarmanninn: „Hvaða álit hefur þú á þessu?“

Hér var úr vöndu að ráða. Auðvitað gæti hann sagt frá áfengismálum í sínum heimshluta en það var kannski ekki það sem konurnar vildu heyra. Svo til að vinna tíma spurði hann á móti hvort þær hefðu engar áhyggjur af hassneyslu ungmenna sem honum hafði vírst almenn og jafnvel mikil. Nei, þær höfðu engar áhyggjur af því. Petta væri bara hass, „En ópíum?“ spurði hann. Ja, þær vildu að minnsta kosti ekki að dætur sínar giftust slíkum gaur, en það væri nú eins og það væri.

Það er óhætt að segja að þessi afstöðu- og menningarmunur sem þarna birtist var meiri en hann hafði búist við. Hann hafði vitað að áfengi væri bannað og eitthvað hlytu heimamenn að nota til að víma sig með, annað en kaffi og tóbak. Hann hafði tekið eftir því að flutningabílstjórnar voru allir „eins og dauðir í framan,“ eins og hann orðaði það. Þegar hann hafði orð á þessu við einhvern sem var mjög kunnugur staðháttum svaraði sá því til að þeir notuðu nær allir ópíum og það væri svo sem ekki neitt tiltökumál. Það væri fremur illa séð en ekki beinlínis bannað.

Ofangreind frásögn er byggð á viðtali við íslenskan hjálparsveitarmann Rauða krossins sem sendur var á vegum samtakanna til Íran eftir jarðskjálftana í Bam sem lögðu borgina í rúst árið 2003 með tilheyrandi mannfalli. Hún sýnir í hnot-skurn hve menning getur verið ólík milli landa. Hér er ópíum áltið rót hins illa, nema það sé í höndum lækna en áfengi sem er alveg jafn slæmt efni, ef ekki verra, er dreift víða og litlir hömlur á notkun þess. Samt er það svo að nema við deyjum drukkin, er áfengi ekki síðasta vímuefnin sem við notum í lífinu. Það er hins vegar nokkuð algengt að fólk andist undir áhrifum morfíns sem unnið er úr ópíum. Velflestir krabbameinssjúklingar fá morfín til að lina kvalirnar og einnig þeir sem fá líknandi meðferð en hún byggist á því að halda sjúklingnum meira og minna út úr heiminum í ópíófðavímu meðan hann sveltur til bana. Það styttir þjáningarnar sem hann líður.

Snúum nú dæminu við og setjum íranskar venjur og siði á okkar þjóðfélag og íslenskar á Íran. Í staðinn fyrir almenna drykkju hér, einkum um helgar, fengi fólk sér ópíum og dveldi í draumalandinu. Maður væri í sáralítili hættu að lenda fyrir drukknum ökumanni, frekar einhverjum sem væri í ópíumvímu. Ég er ekki viss hvaða áhrif almenn ópíumnotkun hér hefði á hegðun og ofbeldi en finnst líklegra en hitt að bæjarlífíð yrði friðsælla. Og kannski ekki eins hávært þótt ég efist, þar sem maðurinn er hávær dýrategund á 40 til 60 desíbelum, sískvaldrandi, rétt eins og aðrir prímatar. En hver nennir svo sem að vera með uppsteyt þegar honum líður vel?

En þá eru það drukknu, múslímsku Íranarnir. Væri ástandið skárra hjá þjóðinni ef þarlendir viðhefðu íslenska drykkjusiði? Ég minni á að Íran er kjarnorkuveldi og þeir væru svo skálandi í áfengi við hvert tækifæri? Ég held að flestir hljóti að vera sammála mér um að svarið við spurningunni er nei, ástandið yrði ekkert skárra. Það leiðir okkur lóðbeint að þeirri tilgátu hvort ólík efni, jafnvél með mikla ánetjunaráhættu, séu í raun og sann, þegar grannt er skoðað, í eðli sínu flest þau sömu. Pau kitla sömu viðtaka og sömu heilastöðvar, örva eða minnka sömu boðefni og skila sömu niðurstöðu fyrir neytandann, ánægju og/eða líkn. Í flestum tilfellum er um að ræða DOSE-efnin fyrrnefndu ásamt nokkrum öðrum og þeir sem hafa mikla reynslu af vímuefnamálum segja að adrenalínskotíð sé best. Það jafnist ekkert á við það þótt eftirköstin geti verið svæsin og erfíð.

Ég hef upplifað adrenalínskot. Fyrir áratugum var ég sendur á Landakotsspítala af lækni sem var að kljást við magasár í mér. Það átti að takा sýni af magasýrum og ég átti að mæta kl. 9, fastandi. Ég gerði það og var lagður á bekk og við hlíð

mér var einhvers konar mjaltavél. Afar indæl hjúkrunarkona sagði mér að slappa af og tók mjóa, glæra plastslöngu, setti á hana sleipiefni og renndi henni rólega upp hægri nösina. Alltaf varð minna og minna sjánlegt af slöngunni og tilfinningin í kokinu og þörfin fyrir að kyngja óx í veldisvexti. Svo var slangan tengd við mjaltavélina og hún sett í gang. „Kem og kíki á þig eftir smá stund,“ sagði hjúkrunarkonan og fór. Ég lá og beið og reyndi að kyngja. Eftir um það bil tuttugu mínútur kom hún aftur og leit á glas sem fest var við vélina og var ekki ánægð með hve lítið var í því. Ákvað samt að gefa þessu aðeins lengri tíma og fór aftur. Það var ekki fyrr en rúmlega 11 sem hún kom til baka með afsökunarbeiðni á því hvað ég hefði verið láttinn bíða lengi. Hún leit á glasið og það hafði lítið breyst innihaldið þar, var kannski 4-5 mm í botninum. „Petta gengur ekki,“ sagði hún og snaraðist út og ég beið. Eftir örfáar mínútur kom hún aftur með sprautu í lúkunum og sagði mér að leggjast á hliðina og taka niður buxurnar því hún ætlaði að sprauta mig í rassvöðvann. Sem hún og gerði. Ég spurði hvað þetta væri, eins og ég geri alltaf þegar mér eru gefin lyf. „Adrenálín,“ svaraði hún og það virkaði snarlega, bókstaflega um leið og hún sagði það. Maginn í mér fór á hvolf og það spratt út á mér svitinn. Með það sama fylltist glasið. Ég var hins vegar afar frískur og vakandi þegar ég ók í vinnuna. Þetta er reynsla sem ég hefði alveg getað hugsað mér að vera án og hef engan áhuga á að endurtaka. Þannig að ég tel að ég sé í afar lítilli hættu á að verða að adrenalínfíkli. Enda fer ég aldrei í líkamsrækt-arstöðvar í leit að adrenalínskoti. En maður er déskoti frískur meðan áhrifin vara.

Mismunurinn á Íran og Íslandi sýnir annars vegar menningarmuninn á notkun vímuefnis og hins vegar hvað einstaklingar eru misjafnir. Fáum finnst eitthvað rangt við ópíumnotkun í Íran og það er óralangt frá því að allir sem prófa eða nota eitthvað vímuefni verði háðir því. Það fer eftir upplifun og viðhorfi hvers og eins. Það gildir um öll vímuefni og ekkert þar undanskilið. Fólk er einfaldlega misjafnt, með ólíkan smekk og væntingar. Meðal annars þess vegna er óréttlátt að refsa fyrir neyslu. Það hefur margoft komið fram í rannsóknum, sem beinlínis voru gerðar af bannhyggjupáfum til að sanna hið gagnstæða, að um níu af hverjum tíu lenda aldrei í lífinu í vanda vegna neyslu sinnar á vímuefnum. Ekki frekar en þeir sem fá sér áfengi með mat eða til tilbreytingar stöku sinnum. Annað en aumingja Markús Árelíus sem lenti í vandræðum vegna lyfjagjafar Galens einkalæknis síns sem dældi í hann ópíum vegna þess að hann vissi ekki betur.

Færum okkur nú austar og skoðum hvað er að gerast þar. Á þessum tíma, frá annarri öld f.Kr. fram á miðja fimmtándu öld, lá silkileiðin frá Norðvestur-Kína

í gegnum Kasakstan, Úsbekistan, Túrkmenistan, Afganistan, Íran, Írak, Sýrland og endaði í Tyrklandi. Um hana fóru úlfaldalestir hlaðnar kryddi, silki, tei, gulli og öðrum varningi. Að ógleymdu ópíum. Kannski má líka segja að silkileiðin hafi verið eins og Internetið er nú, því um hana fór mikil þekking í báðar áttir. Það finnast þó engar vísbendingar um að ópíum hafi verið mikið notað í Kína á þessum tíma, ef það var yfirleitt notað, aðalvímugjafi þeirra kínversku var kannabis. En ópíum var framleitt í austrinu og flutt eftir silkileiðinni allt þar til Súes-skurðurinn var opnaður árið 1869. Þær þjóðfélagsbreytingar sem þarna voru að eiga sér stað gerðu það að verkum að ópíum vann sér sess í vestrinu. Reyndar er hæpið að tala um silkileiðina í eintölu því þær voru fleiri en ein og fleiri en tvær.

Hinn óþreytandi ferðalangur og skrásetjari, *Heródótus* hinn gríski sem fæddur var um 484, lýsir því að „veganet nái nú þegar frá strönd Litlu-Asíu til Babylón, Susa og Persepólis, en sendimenn geta flutt skilaboð yfir 1600 mílur [2575 km] á viku, óháð veðri. Hvorki snjór, rigning, hiti né myrkar nætur koma í veg fyrir að þeir geti sinnt því verkefni sem þeim er falið með afar skjótum hætti.“ Svo ritar Heródótus og virðist næstum andstuttur af aðdáun.

Í aldagömlu riti sem kallað er *Avesta*, talið ritat af *Zarapústra* (Zoroaster er talinn hafa verið uppi í kringum 1000 f.Kr.), frá upphafi Persaveldis, eru tilteknar þrjár tegundir læknirsráða; hnifurinn, jurtirnar og heilagt orð. Til að forðast hnífinn er talið æskilegra að halda sig við jurtirnar og hið heilaga orð. Á meðal kunnra Persa frá þessum tíma er Jamšid sem var sá þriðji í röðinni af elstu kóngum Persa og á að hafa innleitt lækningar í ríkinu. Hann var magnaður kóngur sem rákti í gimsteinaskreyttum vagni sem hann flaug á um heiminn þegar sá gallinn var á honum. Kona hans kynnti mannkyn fyrir áfengi, reyndar af slysni vegna „skemmdra“ [gerjaðra?] víンberja. En Jamšid átti einnig bikar einn góðan hvar í var dularfullur „elexír“ sem átti að vera allra meina bót og veita ódaudleika og gera það mögulegt að heimsækja og sjá sjö himna alheimsins og sannleikann. Uppskrift þessa elexírs sem kallaður var *haoma* í Persíu og *soma* á Indlandi var táknumynd guðs, jurta og drykkjar. Leifar þessa drykkjar fundust við fornleifaupgröft og þegar þær voru greindar með nútímatækni var hún nú ekki öflugri en svo að ekki náðist sátt um hvort heldur þar væru leifar af *Papaver somniferum* eða *Cannabis sativa* í bland við kínavöndul (*Ephedra sinica*). Hvert sem innihaldið var, var það algengt í trúar-iðkunum um gjörvalla Evrópu og Asíu, ásamt Persíu þar sem trúarstefnur komu saman stuttu eftir fall Rómaveldis á fimmtu öld. Um svipað leyti birtist

Múhameð spámaður sem fæddist í Mekka í Sádi-Arabíu árið 570 og andaðist 8. júní 632.

Án þess að ég ætli að rekja ævi Múhameðs frekar, enda auðvelt að finna upplýsingar um hann á Internetinu, hóf hann að safna fylgjendum og þurfti svo að flýja ofosóknir í Mekka til Medínu. Það er mikið til af samtímaheimildum um Múhameð og sú helsta er *Kóraninn* og svo *Hadith-safnið*. Það lítur út fyrir að spámanninum hafi blöskrað drykkjan á fólk á þessum tíma svo Kóraninn leggur blátt bann við alkóholi og öðrum vímugjöfum. En þar sem á sum efni er ekki minnst beint heldur flokkuð sem aðrir vímugjafar greip fólk til þeirra ráða sem það hafði til að víma sig og bæði kannabis- og ópíumneysla var meira eða minna látin í friði. Sérsvéit Múhameðs sem skipuð var trúræknum launmorðingjum, notaði kannabis ótæpilega og dregur þessi sérsvéit nafn sitt þaðan, eða hassistar og þaðan er komið alþjóðlegt heiti þeirra, *assassin*.

En ekki voru allir sáttir þegar fram leið og Arabar fóru að flytja austur á bóginn og tóku að sjálfsögðu menningu sína, trú og siði með sér. Þeir samlöguðust Kínverjum vel og það er athyglisvert að með komu þeirra er í fyrsta sinn minnst á ópíum í kínverskum heimildum. Sá er það gerði var höfundur ritsins *Ch'en Ts'Ang Ch'i* (e. *A Supplement to the Pen T's'ao*). Kínverjar virðast hafa verið lítið fyrir að víma sig með ópíum, það var notað til lækninga, ekki sem vímuefn. Á þessum tíma var kannabis mest notað vímugjafinn þar. En hinn íslamski siður var stöðugt að sækja í sig veðrið og veldi Araba stækkaði jafnt og þétt, allt þar til það náði frá Íberíuskaga í vestri til rússnesku steppunnar í austri. Sumir kalífar voru ákafir stuðningsmenn vísinda, þekkingar og lista og meðal þeirrar þekkingar sem þeir söfnuðu var ýmislegt um lyfjafræði og lækningar. Með því má segja að Arabar hafi líka haft yfirburði í vísindum og kalífinn, *Abbasid Harun al-Rashid*, setti á stofn mikið lærðómsettur, *Bayt al-Hikma* (hús viskunnar) í Bagdad árið 830. Hann bauð til sín lærðum mönnum til að þýða á arabísku alla þá vitneskju sem til var. Hann var ekkert að ráðast á garðinn þar sem hann var lægstur og allt þetta smitaði út frá sér, meðal annars inn í dómskerfið sem virðist hafa verið tölувert umburðarlyndara en það er nú.

Öll þessi þekking og auður frá silkileiðinni gerði það að verkum að læknisfræðin tók stórstígum framförum og menn voru hallir undir kennigar Hippókratesar og Díóskoríðesar sem var á dögum 40-90 e.Kr. Prátt fyrir að þeim væri blandað við trúarbrögðin, var álitid að „hinn upphafni guð hefði ekki skapað neinn þann sjúkdóm að ekki finnist lækning við honum í náttúrunni. Nema elliglög.“ Og

þeir byggðu líka nokkur sjúkrahús. Frægast þeirra allra var Muqtadari spítalinn í Bagdad.

Einn þeirra lækna sem starfaði í Bagdad hét *Abiú Bakr Muhammad ibn Zakariayya al-Razi*. Hann var þekktur undir nafninu *Rhazes* og var uppi 865-925. Eftir hann liggja nokkur rit og tvö þau þekktustu eru *Kitab al Mansuri*, og líka *Kitab al Hawi* sem var grundvallarrit í læknisfræði allt fram að endurreisninni. Á Muqtadari spítalanum hvar hann starfaði, var sjúkdómum skipt í þrjá flokka og byggði sú flokkun á Kóraninum, munnmælum og grískum kenningum í læknisfræði. Með þessari skipan mála tólk lyfjafræðin stórstígum framförum og lyfjafræðingar urðu að virtum fagmönnum.

Í Bagdad var *afyun* (ópíum á arabísku), notað í samræmi við leiðbeiningar Díóskóríðesar í mixtúrum, smyrslum eða pillum, annaðhvort eitt og sér eða með öðrum innihaldsefnum gegn sjúkdómum eins og holdsveiki. Það virðist fara nokkuð eftir alvarleika sjúkdómsins hver, og hve mörg, þessi innihaldsefni voru og það lítur út fyrir að það sé nokkur fylgni í því að þeim mun erfiðari sem sjúkdómurinn var, því fleiri voru innihaldsefnin ásamt ópíum í lyfinu og þau gátu verið fjölmörg. Sá sem átti einna drýgsta þáttinn í þróun læknisfræði Araba var *Avicenna* (980-1037) sem naut mikils álíts því hann var fjölfróður, nákvæmur og blandaði saman þekkingu úr ýmsum greinum eins og stjörnufræði og ef til vill var hann sá fyrsti sem kannaði huga og sál. Það liggja eftir hann merkileg rit og hann var mikill áhugamaður um sársauka en Galen, fyrr um ræddur einkalæknir Markúsar Árelíusar Rómarkeisara, hafði skilgreint þrjár tegundir hans. Avicenna skilgreindi fimmtán.

Avicenna var afar skrautlegur karakter. Hann var mikið upp á kvenhöndina og naut þess að drekka vín og sukka þótt slíkt væri stranglega bannað samkvæmt trúnni. Hann virðist hafa verið spjátrungur í klæðaburði og gekk um í fjarska skrautlegum fötum. Í ævisögu hans er mikið gert úr kvennamálum hans því hann stundaði kynlíf oft á dag, alveg fram á grafarbakkann, en hann andaðist vegna ofskömmtnar ópíums. Segir sagan.

5

Myrkar miðaldir

Í fyrri köflum höfum við fikrað okkur aðeins um Arabaheiminn, þaðan sem draumsólin er upprunnin, en ástand mála var með nokkuð öðrum hætti annars staðar. Í Evrópu hefur þetta tímabil frá u.þ.b. 500 til 1500 e. Kr. verið kallað hinar myrku miðaldir. Hugtakið, (e. *Dark Ages*) var búið til af ítalska fræðimanninum, *Francesco Petrarca* (1304-1374), á endurreisnartímanum. Petta tímabil hófst eftir fall Vestrómverska heimsveldisins. Á seinni hluta þessa tímabils hófust krossferðirnar, sem stóðu í rúmlega tvær aldir, það er frá 1096 til 1300 og voru í rauninni herleiðangrar sem páfadómur miðalda hafði frumkvædi að til að endurheimta hin helgu lönd undan valdi múslima. Öllu þessu fylgdu ýmsar sérkennilegar breytingar, að minnsta kosti hvað okkur varðar, um það efni sem hér er til umræðu; það er sú staðreynd að það finnast nálega engar heimildir frá þessum tíma um notkun ópíums í Evrópu. Hvorki til vímugjafa né lækninga þótt það hafi verið fjallað um það í ritum bæði Rómverja, Grikkja og Frakka fyrir hinar myrku miðaldir. Það er næstum eins og það hafi einfaldlega gleymst. Ef til vill má „þakka“ það kaþólsku kirkjunni sem öllu réð á þessum tíma í Evrópu, bæði leynt og ljóst og hélt heilu þjóðfélögunum í heljargreipum trúarinnar og bannfærði þá þjóðarleiðtoga sem ekki gengu í takt við hana.

Undantekninguna má finna á Íberíuskaganum sem var undir valdi múslima frá árinu 711 er hersveitir þeirra réðust á og lögðu undir sig skagann á sjö árum. Þar blómstruðu menning, vísindi og listir. Gleymum ekki að það voru Arabar sem fundu upp talnakerfið sem við notum enn og gerir alls konar reikningskúnstir mögulegar. Íberíuskaginn varð eitt af stóru siðmenningarsvæðum múslima og reis hæst með *Umayyad kalifadæminu Cordovain* á tíundu öld. Múslimastjórn hrakaði eftir það og lauk árið 1492 þegar Granada var unnin. Mér finnst það persónulega athyglisvert að á þessu tímabili haldast í hendur arab-

ísk menning og trú, á um það bil sama tíma og hinrar myrku miðaldir stóðu yfir. Hvort það þýði eitthvað sérstakt eða hefur eitthvað að segja varðandi menningu okkar skal ósagt látið. Auðvitað hafa arabísku tölurnar gert nútímatækni mögulega. Það eru vissulega mikil áhrif.

Hvað sem því líður má það kallast svolítíð furðulegt, að það er engu líkara – eins og áður hefur komið fram – en að ekki finnist neinar heimildir frá þessu tímabili um ópíumnot í Evrópu. Það er bara eyða og grafarþögn. Að minnsta kosti finn ég afar fátt og það á svipuðum tíma og Svísslendingurinn *Paracelsus*, fullt nafn hans er *Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim*, var að skoða hina ágætu ópíumblöndu sem hann nefndi *Laudanum* og kom á markað á sextándu öld og náði útbreiðslu í Evrópu á þeirri sautjándu. Paracelsus var fyrstur til að gera tilraunir með lyfið á sextándu öld. Hann var hrifinn af óvenjulegri virkni þess og nefndi það eftir latneska orðinu *laudare* sem þýðir að lofa. Það er talið að sá sem þróaði lyfjablönduna enn frekar sé enskur læknir að nafni Thomas Sydenham. En Paracelsus lofaði kosti ópíums og bjó til pillu sem hann kallaði Laudanum, sem hefur verið haldið fram af öðrum að hafi verið ópíumveig. Paracelsus skildi ekki eftir nákvæma uppskrift og þekkt innihaldsefni eru talsvert frábrugðin Laudanum frá sautjándu öld sem varð vel þekktur drykkur á Viktoríutímanum. Vegna verkjastillandi eiginleika þess var Laudanum notað sem lækning við mörgum tegundum kvilla, allt frá kvefi til hjartasjúkdóma. Á þeim tíma höfðu allir, óháð aldrí eða kyni, aðgang að Laudanum hvar sem það var selt.

Draumsól var þó ræktuð víða í álfunni. Meðal annars í Frakklandi og á Spáni og meira að segja á Norður-Jótlandi á víkingatímanum og því má velta því fyrir sér hvort víkingar norðursins, sem voru sægarpar miklir og fóru víða, hafi kannski kynnst ópíum á herleiðöngrum sínum og hafi þess vegna flutt það með sér heim til notkunar og einnig hefur *Hyoscyamus niger* eða skollarót fundist en hvorug plantan er í náttúrulegu umhverfi og þær því aðfluttar. Seyði af þeim var notað saman til vímugjafar. En, sem sagt, víkingarnir skildu ekki eftir sig neinar ritaðar heimildir, hvorki af neyslu á ferðalögum eða í Viborg Søndersø þar sem plöntuleifarnar fundust. Þær voru samkvæmt kolefnisgreiningu frá því um 1018-1035.

Krossferðirnar, sem stóðu meira og minna til 1487, höfðu víðtæk áhrif í Evrópu á ýmsum sviðum. Aðallega þó hvað varðar miðlun þekkingar og þá sérstaklega í læknisfræði. Evrópubúar kynntust kenningum og aðferðum Avicenna (980-1037) og Rhazes (865-925) að ógleymendum Hippókratesi sem sagði: „Sá sem vill stunda lækningar verður fyrst að fara í strið.“ Og það hafa verið not fyrir nýju aðferðirnar

því í krossferðunum kom saman fólk alls staðar að, bæði úr dreifbýli og borgum og ferðaðist saman í miklum þrengslum. Erfitt var um hreint drykkjarvatn og alls konar sjúkdómar grasseruðu, eins og holdsveiki og kynsjúkdómar ásamt niðurgangi. Þá var gott að hafa aðgang að ópíum.

Á tímum krossferðanna eru tveir aðilar sem standa upp úr hvað okkar sögu varðar. Annar þeirra er William af Tyre (1130-1186) sem var skrásetjari fæddur í Jerúsalem, höfundur *History of Deeds Done Beyond the Sea*, og Moses Maimonides, (1139-1204) sem var höfundur *Treatise on Poisons and Their Antidotes* en sú bók var grundvallarrit alveg fram til endurreisnarinnar. Maimonides var fæddur í Cordova á Spáni. Báðum þessum höfundum var fullkunnugt um ópíum og notuðu það við lækningar. Maimonides hélt því fram í *Glossary of Drugs*, sem hann skrifaði líka, að besta ópíumið kæmi frá Egyptalandi.

Það má svo sannarlega velta því fyrir sér hvers vegna ópíum hverfur úr evrópskri sögu frá því 1300 til 1527. Hugsanlega má skrifa það á rannsóknarrétt kaþólsku kirkjunnar. Ópíum var bannorð fyrir þá sem voru í innsta hring í hinum heilaga rannsóknarrétti. Í augum hans var allt úr austri tengt djöflinum. Það er því ekki fyrr en Paracelsus kynnir Laudanum fyrir alþýðu manna í kringum 1520 að eitthvað fer að sjást af heimildum um þetta efni. Í kringum aldamótin 1600 fer af stað atburðarás þar sem nokkrir þættir tvinnast saman. Íbúar Persíu og Indlands byrja að borða og drekka ópíumblöndur sér til afþreyingar og portúgalskir kaupmenn flytja farm af indversku ópíum í gegnum *Makaó* til Kína. Árið 1606 er skipum sem *Elísabet I.* leigði skipað að kaupa besta fánlega indverska ópíumið og flytja það til Englands. Hollendingar flytja farma af indversku ópíum til Kína og eyja Suðaustur-Asíu og þeir kenna Kínverjum að reykja ópíum í tóbakspípu. Það stóð þó ekki mjög lengi því 1729 gefur kínverski keisarinn, *Yung Cheng*, út tilskipun sem bannar reykingar á ópíum og sölu þess innanlands, nema með leyfi til lyfjanotkunar. Árið 1750 tekur Breska Austur-Indíafelagið við stjórn Bengal og Bihar, ópíumræktunarhéraða á Indlandi. Við það fá Bretar full yfírráð yfir ópíum-viðskiptunum frá Kalkútta til Kína.

Árið 1767 er svo komið að innflutningur Breska Austur-Indíafelagsins á ópíum til Kína er meiri en tvö þúsund kistur (52,6 kg hver) á ári og 1793 kemur félagið á einokun á ópíumviðskiptum. Öllum valmúaræktendum á Indlandi var bannað að selja ópíum til samkeppnisaðila. Sex árum seinna, árið 1799, bannar *Kia King*, keisari Kína, ópíum algjörlega og gerir viðskipti og valmúarækt ólöglega. Aldamóárið 1800 kaupir breska Levant kompaníð næstum helming alls ópíums sem kemur frá

Smyrna í Tyrklandi, eingöngu til innflutnings til Evrópu og Bandaríkjanna. Premur árum seinna, 1803, uppgötvar *Friedrich Sertuerner* frá Paderborn í Þýskalandi virka efnid í ópíum með því að leysa það upp í sýru og hlutleysa það síðan með ammoníaki. Niðurstaðan: alkalóíðar, öðru nafni *Principium somniferum*, eða morfín. Læknar telja að með því hafi ópíum loksins verið fullkomnað og tamið. Morfín er lofað sem „eigið lyf guðs“ fyrir áreiðanleika þess, langvarandi áhrif og öryggi.

Þegar þarna er komið sögu var það orðið ljóst að mikil eftirspurn var eftir ópíum í bæði Evrópu og Ameríku og nokkrir Ameríkanar urðu frægir að endemum fyrir smygl á ópíum, bæði til Kína og Evrópu auk Ameríku. Þar að auki urðu þeir geysilega efnaðir. Rithöfundurinn *John Keats* og fleiri enskar bókmenn takanónur gerðu tilraunir með ópíum til afþreyingar og með góðu hléi á milli notkunar, væri það ekki ávanabindandi, vildu þeir meina. Annar enskur rit höfundur, *Thomas De Quincey*, birti sjálfsævisögulega frásögn sína um ópíumfíkn, *Confessions of an English Opium-eater*, rætt verður nánar um hana síðar.

Árið 1827 byrjaði *E. Merck & Company* í Darmstadt, Þýskalandi, að framleiða morfín í verslunarskyni. Um 1830 er talið að ópíum hafi verið notað víða á Bretlandseyjum, bæði til lækninga en ekki síður til afþreyingar eins og sést á því að 1830 eru flutt inn til Bretlands frá Tyrklandi og Indlandi 22.000 pund af því.

Þann 18. mars 1839 skipar *Lin Tse-Hsu*, yfirmaður kínverska keisaradæmisins sem bar ábyrgð á að uppræta ópíumflutninga, öllum erlendum kaupmönnum að afhenda ópíumið sitt. Til að bregðast við því, sendu Bretar neyðarherskip að strönd Kína og hófu fyrsta ópíumstríðið.

Nú er mál að bakka aðeins í sögunni því hún er heilmikil og við skulum skoða hana nánar. Bæði skiptir hún máli fyrir þessa bók, auk þess að vera einn ljótasti bletturinn á nýlendusögu Bretta.

6

Upptaktur

Upphafið má rekja til þess að eftir ginfárið mikla í London á fyrri hluta átjándu aldar, var mönnum orðið það ljóst að hægt var að fá almenning til að neyta vímu-gjafa með verðlagningu sem kom ríkissjóði afar vel. Það sýndi einnig að ef stefnan sem tekin var virkaði ekki gat ríkisvaldið gripið inn í með aðgerðum til að stemma stigu við neyslunni og í nýlendunni Indlandi átti ópíum eftir að reynast ríkinu mikil tekjulind. Þar sem það var selt langt frá Westminster, í nýlendu hinum megin á hnettum, skiptu afleiðingar neyslunnar engu máli. Fyrir utan hættu á ánetjun var ópíum alveg skaðlaust – fyrir Austur-Indíafelagið og breska heims-veldið. Svo framarlega sem það var bara sali þess.

Málum var svo háttáð að móglarnir í Bengal höfðu tekið sér einkarétt á ópíum, bæði framleiðslu og sölu, aðallega fyrir móglinn og hans nánustu hirð. En þeir voru meira en til í að selja ópíum til félagsins sem fór með það í skips-förmum til Austur-Indíu og Kína. Í Kína hafði ópíum langa sögu til lækninga en á sautjándu öld fann einhver upp á því að brenna það og anda að sér reyknum. Það er ekki að orðlengja það að þessi háttur neyslu breiddist út eins og skógar-eldur í roki. Það varð til þess að 1729 bannaði keisarinn ópíum, innflutning og sölu þess nema með sérstöku leyfi. Það var bara of seint í rassinn gripið því fjöldi aðdáenda ópíums var þá orðinn gífurlegur. Pannig hélt ópíumflóðið áfram til Kína þrátt fyrir bann og minnir það óneitanlega á tilraunir stjórnvalda um öld fyrr gegn tóbaki. Það kallast líka á við ástandið hér og nú þar sem fólk er að deyja vegna ofskömmtunar óróða sem eru löglegir með skilyrðum, í lyfjabúðum gegn tilvísun og á sjúkrastofnunum. Meira um það síðar.

Mest af því ópíum sem flutt var inn til Kína kom frá Indlandi og Mið-Austur-löndum. Það var líka notað í Evrópu, bæði til deyfingar og örvinar, sérstaklega ef menn voru að leita að „hollensku hugrekki,“ (e. *Dutch courage*). John Fryer

minntist á í ritlingi að glímumenn hefðu notað ópíum um 1670 til að auka sér styrk. Líkt var komið með þá litlu notkun sem var á Indlandi fyrir utan nánustu hirð móglúsins.

Það voru einkum portúgalskir farmenn og kaupmenn sem sáu um flutninga á efninu til Kína í umboði Austur-Indíafjelagsins, allt þar til það nánast erfði veldi móglúsins. Með því að fá Bengal á silfurfatí varð félagið einrátt á markaðinum með ópíum. Þeir höfðu góðar vonir að koma ópíum í Kínverjana og vissu sem var að þar var um 300 milljón manna markaður. En á þessu var einn meinbugur. Hann var sá að útlendingum var bannað að versla við Kínverja nema í gegnum Kanton. Þar sem félagið var með einokunaraðstöðu í Kanton sá það fram á mikinn gróða. Ef hins vegar félagið yrði staðið að smygli, myndi það missa verslunarleyfið. Þar sem málum var svo skipað tók það þann pól í hæðina að selja kaumpönnum með bækistöðvar á Indlandi ópíumið og láta þá um að smygla því. Þessir ævintýramenn og smyglarar settu upp bækistöðvar í Makaó og þaðan var því svo komið inn í landið. Smyglið var ekki stórt í sniðum til að byrja með en þegar *Warren Hastings* varð forstjóri Austur-Indíafjelagsins var hann fljótur að koma auga á möguleikana og hófst handa við að auka framleiðslu og framboð. Hastings vissi nákvæmlega hvað hann var að gera og þá ekki síður hvað ópíum gerði. Hann lýsir ópíum sem „skaðlegri vöru“ sem „viska ríkisvaldsins ætti að halda stranglega frá notkun.“ Það er að segja, frá notkun á breska Indlandi. Notkun annars staðar var allt annað mál. Adam var ekki lengi í Paradís því þegar stríð braust út milli Hollendinga og Bretalokuðust ópíummarkaðir í Austur-Indíum og þá samdi Hastings við málaliða sem hann létt fá skip og vopn. Það fór ekki vel. Félag kaupmanna í Kanton svínþeygði háttvirtan málaliðann svo og kaupmenn félagsins í Kanton sem urðu þá að selja á „hneykslanlega“ lágu verði.

Um aldamótin 1800 kom út önnur tilskipun frá Kínameisara sem greinilega var orðinn nokkuð áhyggjufullur vegna útbreiðslu þessa síðar, að brenna ópíumflís í kertisloga og anda að sér reyknum. Hann hafði sem sagt frétt af því að farið væri að flytja ópíum yfir fjöll og firnindi og væri nú selt á landsbyggðinni. Auðvitað greip keisarinn til allra sinna ráða og þegar ekki dugðu bónleiðir, aðvaranir og hótanir hóf hann að skoða strangari refsingar. Þar var úr ýmsu að velja, meðal annars hálsklafa og hýðingar. En það virkaði nú ekki betur en svo að 1813 komst hann að því að stór hluti lífvarða hans hátignar og geldingar voru undir áhrifum meira og minna alla daga. Og á meðan hélt smyglið áfram viðstöðulaust og félagið var harðlega gagnrýnt.

Á þessum tíma voru mörkin milli breska ríkisins og Austur-Indíafjelagsins á Indlandi harla óljós. Breska ríkisstjórnin sór af sér allar sakir á smygli og dópsölu en indversk stjórvöld voru búin að opna augun og sáu ofsjónum yfir þessum ofsagróða sem ópíumverslunin var og vildu fá hluta hans því félagið græddi á tā og fingri enda eru það alkunn sannindi að dópsalarnir verða alltaf ríkir. Þeir eru jú að selja eftirsóttu vöru. Það var þó ekki mikið sem stjórvöld gátu gert því félagið var með einkaleyfi á dreifingu og keypti alla framleiðslu af framleiðendum svo lítið var til handa öðrum sem vildu fá bita af kökunni. Þegar félagið fékk samkeppni, lækkaði það verðið til neytenda en hóf að greiða meira fyrir framleiðsluna. En félagið gerði meira. Fulltrúar þess fóru á fund smáprinsa og buðu upp á two kosti. Annaðhvort að selja framleiðsluna til félagsins og njóta velpóknunar stjórnvalda og félagsins eða selja öðrum og ávinna sér reiði sömu aðila. Prinsarnir vissu vel að seinni kosturinn gat þýtt stöðumissi og jafnvel að týna lífinu. Flestir völdu því fyrri kostinn gegn góðri greiðslu. Með þessu náði Austur-Indíafjelagið undir sig nálega allri ópíumframleiðslu í Austurlöndum.

Þegar Kínverjar gripu til varna áttu þeir verulega undir högg að sækja því smyglaraskipin voru hraðskreiðari og betur vopnuð og þeim virtist vera auðvelt að færa sig um set, til dæmis til Lintin þar sem félagið kom upp bækistöð sem í raun var bresk herstöð að öllu öðru leyti en að nafninu til. Þar gátu skipin lagst að án þess að greiða hafnargjöld. Svo var auðvitað hægt að bíða þar þangað til míturnar höfðu skilað sér til kínverskra embættismanna. Þetta hafði þau áhrif að innflutningur ópíums til Kína frá Indlandi fjórfaldaðist milli 1820 og 1830.

Þá hóf þingið í Westminster rannsókn. Það voru aðallega tvö rök sem Austur-Indíafjelagið bar fyrir sig. Annars vegar að aðeins ef það væri einkaleyfi á sölu og framleiðslu væri hægt að halda einhverri stjórn á neyslunni, það væri einfalt, bara að hækka verðið. Í öðru lagi benti félagið á að ef tekjurnar minnkuðu gæti það farið svo að breskir skattgreiðendur þyrftu að borga hærri skatta þar sem tollar og gjöld, um tvö milljón pund árlega, stóðu undir helmingi þess sem eytt var í krúnuna og stjórnkerfið. Breska þingið virðist ekki hafa samþykkt fyrri röksemðina en gleypti við þeirri síðari og ákvað að jafnvel þótt svo félagið missti eitthvað af forréttindum sínum var ekki blakað við ópíumversluninni. Gróðinn kom hvort eð var frá útlöndum og það voru bara útlendingar sem sköðuðust. Ég er ekki að grínast. Þegar maður les skýrslur og frásagnir af umræðunum í þinginu þá er alveg kristaltært að þingmenn höfðu hvorki skilning á né samúð með „útlendingunum“, það er eins og verið sé að tala um húsdýr og varla það. Og ef maður

miðar við fangelsisvist Julians Assange nú, virðist rasisminn lítið hafa breyst. Er Assange þó hvítur.

Þetta þýddi þó í raun að breska ríkið var nú beinn þáttakandi í smyglinu og bar fulla ábyrgð á ópíumflóðinu til Kína í gegnum stjórnerfi Indlands, þar sem illmögulegt var að skilja á milli stjórnerfisins á Indlandi og Austur-Indíafelagsins. Með þessari skipan mála fuku allar tilraunir til að láta í veðri vaka að framleiðsla væri lítl og því yrði verðið að vera hátt og myndi þannig minnka neyslu, út í veður og vind. Bretar voru sem sagt komnir út úr skápnum í ópíumversluninni. Fulltrúar félagsins voru sendir til bænda sem þeir hvöttu til að auka ræktun á draumsól og framleiða meira ópíum. Það var þeim í hag þar sem fulltrúarnir voru á prósentum af framleiðslu. Peir notuðu því flest ráð til að fá bændur til að auka framleiðslu.

En það eru ekki alltaf jólin og ný ríkisstjórn í Whitehall í London sem komst til valda 1841 hafði áhyggjur af þessu ópíumflóði til Kína. Það fór heldur ekki fram hjá neinum að stjórvöld höfðu slegið sig til riddara í mannúð með afnámi þrælavarslunarinnar árið 1833. Bæði almenningur, og ekki síst þingheimur, leit á það sem hámark hræsninnar að ríkið væri nú, átta árum seinna, að taka þátt í stærsta smygli sögunnar til að halda Kínverjum ánaudugum á ópíum. Það væri ný tegund þrælahalds. Svo til að laga það var *Palmerston lávarður* settur í málið.

Lagfæring hans fólst í því að sannfæra kínversk stjórvöld um að opna fleiri hafnir fyrir erlenda verslun og enda einkaleyfi Kantons. Það ætti að haldast í hendur við lögleiðingu ópíums. Svo árið 1834 sendi Palmerston annan lávarð til samninga við kínversk stjórvöld. Sá hét *Napier* og var sauðfjárbóndi sem nú var orðinn sjóliðsforingi. Hann vissi ekkert um Kína, Kínverja eða kínverska menningu og siði. Enda varð árangurinn eftir því. Honum tókst að reita yfirvöld í Kanton til reiði og brást við kvörtunum þeirra með dæmigerðum breskum hroka og valdbeitingu: Tvær breskar freigátur sigldu upp ána sem rennur gegnum borgina og heitir í dag Perluá. En Kínverjar lokuðu undankomuleið til baka með logandi bátum og staurum og Napier gerði sér ljóst að hann var fastur í gildru. Mæddur og kominn með háan hita varð hann að þiggja bát frá Kínverjum til að komast aftur niður ána og út á opið haf. Hann var settur í land í Makaó þar sem hann andaðist sóttardauða nokkrum dögum seinna.

Fram að þessu hafði fólk á Vesturlöndum litlar spurnir af áhrifum ópíums á Kínverja og kínverskt þjóðfélag. Það breyttist eftir 1832 því þá hófu tvö bandarísk trúboð útgáfu á blaði sem hét *Chinese Repository, (Kínverska geymslan)* og þar birtust frásagnir af ástandinu sem ekki voru beint upplifgandi. Í mánaðarritinu

voru birtar þýðingar á skýrslum stjórnvalda og þar var eitt og annað að finna sem ekki var geðslegt og augljóst að áhyggjur stjórnvalda voru miklar. Þar kom meðal annars fram að herinn væri undirlagður neytendum og þegar 1000 hermenn voru sendir til Kanton til að kljást við uppreisnarmenn þurfti herforinginn að losa sig við 200 þeirra, þar sem þeir voru óhæfir sökum vímuáhrifa. Til að bíta höfuðið af skömminni höfðu uppreisnarmenn betur. Sjálfur keisarinn, *To-Kwang* sem komst til valda 1820, varð notandi og þrír elstu synir hans dóu úr ofskömmtnun. Þá kom í ljós að lífvörður hans hátignar var undirlagður neytendum.

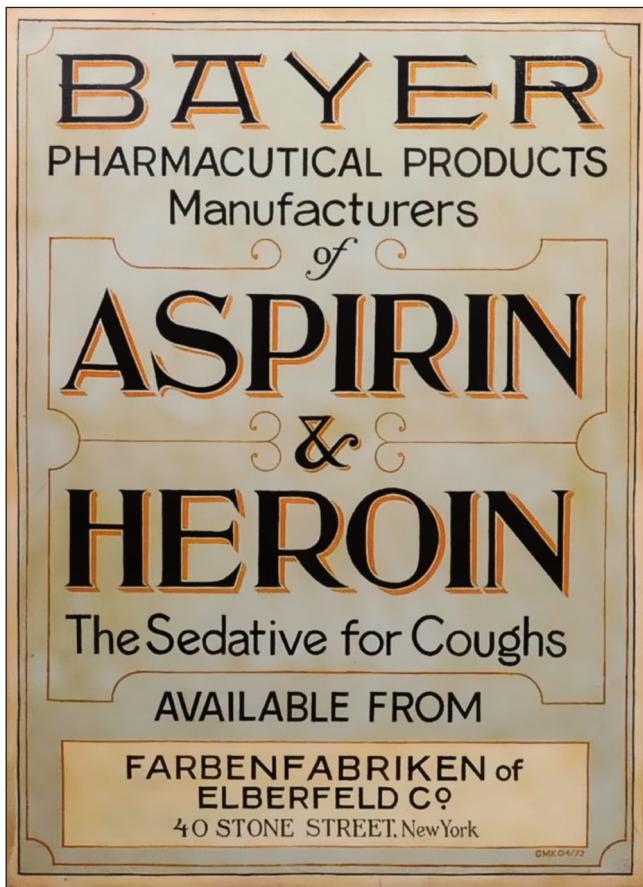
Vandamálið sem *To-Kwang* stóð frammi fyrir var hvernig ætti að minnka neyslu. Hún virtist vera afar útbreidd og meira að segja var diplómatapokinn, eða jafngildi hans á þessum tímum, notaður til smyglis. Það komst upp um þau not þegar viðtakanda efnisins fannst það svo lélegt að gæðum að hann freistaði þess að fara í mál við heildsalann, rétt eins og um löglega vörú væri að ræða.

Þá birtist grein í *Kínversku geymslunni* þar sem tíundað var að nýr borgarstjóri Kanton, sá gamli var rekinn vegna árangursleysis í að stöðva ópíumfloðið, hefði trompast af reiði sökum þess að honum fannst hafa verið svindlað á sér og hann láttinn borga of hátt verð fyrir lélegt efni. Í tímaritinu var líka útskýrt að þegar yfirvöld gripu í taumana til að minnka framboð og færð á eftir smyglurunum, væri það ekki til að stöðva smyglið, heldur til að tryggja að framboðinu væri stýrt eftir réttum leiðum, og eins og þeir orðuðu það: „Svo virðist sem smyglið sé að verða að ríkiseinokun.“

Karl Gützlaff fæddist 8. júlí 1803 og andaðist 9. ágúst 1851. Hann er fyrsti vestræni lúterski trúboðinn í Tælandi, Kóreu og Kína. Til að bregðast við tregðu kínverskra stjórnvalda að hleypa útlendingum inn í landið, stofnaði hann skóla fyrir „innfædda trúboða“ árið 1844 og þjálfaði næstum fimmtíu Kínverja fyrstu fjögur árin. Því miður fóru hugmyndir *Gützlaffs* fram úr stjórnunargetu hans. Hann endaði með því að vera fórnarlamb eigin innfæddra trúboða. Þeir sendu honum skýrslur og frásagnir af trúskiptum og seldom eintökum af Nýja testamentinu. Á meðan sumir innfæddir trúboðar *Gützlaffs* voru sannir trúskiptingar, voru aðrir ópíumfíklar sem aldrei ferðuðust til þeirra staða sem þeir sögðust hafa heimsótt. Þeir voru mjög fúsir að fá auðvelda peninga og bjuggu einfaldlega til viðskiptaskýrslur og töku Nýja testamentið sem *Gützlaff* útvegaði, seldu það aftur til prentarans sem endurseldi *Gützlaff* þau. Hneykslið gaus upp á meðan *Gützlaff* var í Evrópu í fjárlunarfærð.

En *Gützlaff* var fenginn til að skrifa ævisögu keisarans. Hann var afar

löghlýðinn og sagði dapur meðal annars: „... útlendingar kynna ópíum fyrir Kínverjum. Það hefur í för með sér að við strangari refsingar við neyslu eykst hlutur uppljóstrara því verðlaun eru í boði fyrir að tilkynna um notkun. Þeir sem eiga harma að hefna benda á þann sem þeir eiga sökott við, hirða verðlaunin og laganna verðir mæta til leitar að ólöglegu efni og hirða það sem þeir ágírnast í leiðinni. Saklaus fórnarlömb skipta þúsundum.“

Mynd: Wikimedia Commons

Þessi auglýsing frá Bayer birtist víða í fjölmöldum upp úr aldamótunum 1900. Hver sem var gat keypt bæði þessi lyf á þeim tíma. Það hefur heldur betur breyst og nú má heita að Annað þeirra sé ólöglegt í flestum löndum og hitt er eingöngu selt gegn tilvísun í lyfjabúðum. Þeir tímar eru löng liðnir að lyf séu seld eftirlitslaust hverjum sem er ef minnsti grunur hefur komið fram um skaðsemi. Þann þátt má þakka fyrir en auðvitað er best að kenna fólk í rétta notkun, sérsniðna að hverjum og einum.

7

Heróín

Það eru ýmsir kallaðir en færri útvaldir þegar kemur að uppfiningum og uppgötvunum. Það á einkar vel við í tilfelli heróíns sem hefur efnafraðiformúluna $C_{21}H_{23}NO_5$ og er unnið úr morfíni. Morfín var uppgötvað 1804 af *Friedrich Wilhelm Adam Sertürner* (1783-1841). Rétt eins og er með heróínið hafa komið fram vísbendingar og vangaveltur um að morfín hafi þekkst hjá Súmerum um 2100 f.Kr. og að Theophrastus hafi þekkt það á þriðju öld, fyrir Krist. Hvað sem rétt er í þessu er Sertürner alla vega skráður fyrir efninu. Þótt líklega sé hann ekki fyrstur til að einangra það úr ópíum. Hann var fyrstur til að skrá lyfið og sækja um einkaleyfi. Hann var rétt rúmlega tvítugur þegar það átti sér stað.

Á sama tíma var *Armand Séguin* (1767-1835) að sýsla við ópíum latex [kvoðu] á rannsóknarstofu sinni í París og árið 1804 tilkynnti hann Parísaarstofnuninni [Paris Institute] að honum hefði tekist að einangra úr kvoðunni jurtasýru og hvítt kristallað efni sem leystist upp í alkóholi og breytti lit fjólusíróps í fólgrænt. Það var aðferðin sem notuð var á þessum tíma til að skoða hvort efni væru basísk. Seinna á sama ári náði iðnjöfurinn Charles Drosne (1780-1846) hvítu kristölluðu efni úr ópíum latexi sem hann vissi ekkert hvað hann átti að gera við auk þess að hafa enga hugmynd um basíkska eiginleika þess. Hann kallaði efnið salt vegna þess að „Ég veit ekkert hvað er viðeigandi nafn á þessu.“

Svipuð atburðarás átti sér stað við uppgötvun heróínsins sem var fyrst búið til af *Charles Romley Alder Wright* (1844-1894) árið 1874 úr morfíni. Merkilegt nokk var lítið gert með þessa uppgötvun, rétt eins og gerst hafði áður í Bretlandi. Dýratilraunir sýndu engan mun á heróíni og morfíni. Uppgötvun Wrights leiddi ekki til frekari þróunar og díamorfín varð fyrst vinsælt eftir að það var endurgert 23 árum síðar af efnafraðingnum *Felix Hoffmann* (1868-1946) sem vann hjá Bayer lyfjafyrirtækinu. Þá er komið fram yfir miðja öldina og nýbúið að finna

aðferð til að framleiða nógu fínar holnálar til lyfjagjafar með sprautu sem hafði verið mikil notuð til að koma lyfjum í opin sár. Einnig voru sprautur noaðar þegar verið var að sýsla við augun í fólk en bara til skolunar.

Svo líða nokkur ár, ný tækni og ný og aukin þekking breytir afstöðu manna. Þá, árið 1894, gerðist það að efnafræðingur, *Heinrich Dreser* (1860-1924) að nafni, hóf störf hjá litlu fyrirtæki sem framleiddi litarefni og var að færa sig inn á lyfjamarkaðinn. Þetta fyrirtæki heitir Bayer og er núna eitt stærsta lyfjafyrirtæki heims. Það var þó ekki stærð fyrirtækisins á þessum tíma sem skipti máli því eins og Kínverjar segja: „Stærð seglanna skiptir ekki máli, það er vindurinn sem hreyfir skipið og hann er ósýnilegur.“ Þetta litla fyrirtæki óx og óx því Dreser var ráðinn þróunarstjóri og hafði yfir *Arthur Eichengrün* (1867-1949) og *Felix Hoffmann* (1868-1946) að segja. Pessi þrenning var afar afkastamikil og frjó. Það er þó deilt um það enn þann dag í dag hvor þeirra, Hoffmann eða Eichengrün, bjó til heróín fyrstur manna en Eichengrün var fjarska klókur að eigna sér teymisvinnu, sem hann tók þátt í, sér til framdráttar. Þar sem hann var eldri og aðeins hærra settur en Hoffmann komst hann oft upp með það. Þeir tveir, Hoffmann og Eichengrün, gerðu asperín úr salicylic sýrunni sem gekk af við framleiðslu díacetilmorfínsins sömu vikuna, eða vikuna á eftir, og þeim tókst að einangra díacetilmorfínið. Eichengrün var virtur og frægur og átti 47 einkaleyfi á lyfjum og lyfjablöndum svo hann komst upp með að eigna sér vinnu undirmanna sinna.

Þegar lyfin, morfín og asperín, voru kynnt var það álit manna að asperínið væri miklu hættulegra en morfínið vegna hættu á blæðingum í maga sem það gat valdið. Í ljós hefur komið við langtímaskoðun að það er ekkert sérstaklega vinveitt ýmsum innkirtlum líkamans og eru nýrun einna helst nefnd í því sambandi. Það breytir ekki því að þessi þrenning, Eichengrün, Hoffmann og Dreser, er ábyrg fyrir söluhæsta löglega lyfinu og líka því ólöglega. Þetta afrekuðu þeir á um hálfum mánuði árið 1894.

Þegar þessi saga er skoðuð í kjölinn fær maður á tilfinninguna að Eichengrün hafi kannski haft meira að segja í þessu brasi öllu en viðurkennt er í dag en þar sem hann var gyðingur var honum kippt úr sambandi þegar nasistarnir komust til valda og hann var þvingaður til að taka arískan meðeiganda að fyrirtækinu sem hann hafði stofnað eftir að hann hætti hjá Bayer. Svo var hann þvingaður til að selja, þá handtekinn og sendur í útrýmingabúðirnar Theresienstadt. Hann náði að koma bréfi til Bayer þar sem hann benti á hlutverk sitt í uppfiningum lyfja sem fyrirtækið hagnaðist vel á og bað um hjálp. Fyrirtækið kom bréfinu

vandlega fyrir í skjalasafni sínu og virtist ekkert gera til hjálpar og skildi aumingja Eichengrün eftir eins og kind á flæðiskeri. Hann var þó láttinn laus skömmu síðar, hverju eða hverjum sem það var að þakka, og andaðist saddur lífdaga árið 1949.

Dreser hélt áfram að skoða lyfið, hann var að leita að lækningu við berklum og fleiri sjúkdómum og taldi sig hafa fundið lækningu við berklun með heróíninu eða díacetilmorfíni. Sjúklingum leið betur, hættu að hósta og gátu sofið ótruflað og voru ákafir að halda áfram að taka díacetilmorfínið. Þetta var eins og kraftaverkalyf. Dreser fylgdi tískunni og aðdáun hennar á hetjum og skýrði lyfið Heroin® með augljósri tilvísun í hetjur. Hann prófaði lyfið á dýrum og var með þeim fyrstu til að gera skipulegar stórar lyfjatilaunir á þeim. Persónulega finnst mér það vafasamur heiður. Þeir eru fáir sem setja siðferðilegar spurningar við að taka saklaus dýr til notkunar í tilraunum. Höfum við rétt til þess?

Heróín sló í gegn, bæði í Evrópu og Ameríku þegar það kom á markað, aldamótaárið 1900. Á þessum tíma eru berklar grasserandi og berklasjúklingar tóku lyfinu fagnandi. Pað gerðu einnig aðrir lungnasjúklingar. Sá böggull fylgdi þó skammrifi að þessir sjúklingar voru ekki læknaðir. Peim leið bara betur. Ein af verkunum óríða er að slökkva á hóstaviðbragðinu.

Upphaflega voru framleiddar tvær gerðir heróíns. Sú fyrri var hreint díacetilmorfín eins og Eichengrün og Hoffmann höfðu gert það, rammt, hvitt og kristallað duft sem uppleysanlegt var í alkóholi eða blandað sykri og slegið í pillur. Efnafræðiformúlan var $C_{21}H_{23}NO_5$. Svo var gert heróín hydroklóríð, efnafræðiformúlan er $C_{21}H_{23}CINO_5$, sem uppleysanlegt var í vatni þannig að hægt var að sprauta því. Enn þann dag í dag eru þetta algengustu aðferðir til notkunar.

Díamorfín er fremur óstöðugt með lágt bræðslumark, aðeins 173°C , sem gerir það að verkum að það er betur fallið til reykinga. Þar sem heróín hýdróklóríð er eins og salt er það stöðugra og bráðnar ekki fyrr en við $243\text{-}4^{\circ}\text{C}$ og brotnar niður við hita frekar en að losa frá sér kröftugar vímuefnagufur hreins díamorfíns. Pað er hins vegar uppleysanlegt í vatni og þess vegna er það hentugra til að sprauta, gleypa eða taka í nefið þar sem það á auðvelda leið inn í blóðið gegnum slímhúð nasanna. Næstum um leið og heróín er komið inn í blóðrásina breytist það í morfín en upphafstilfinningin er miklu kröftugri en af díacetilmorfíni sem gerði það að verkum að það varð miklu vinsælla. EKKI kvörtuðu sjúklingarnir.

Markaðssetningunni var upphaflega beint að lungnasjúkum sem gjarnan voru á lyfinu til dauðadags. Ánetjun og misnotkun var því ekki vandamál því enginn gerði sér grein fyrir því hversu ánetjandi heróín var fyrr en neyslan

breiddist út meðal almennings. Heróínpillur, fáránlega ódýrar og auðveldar í framleiðslu voru seldar hverjum sem hafa vildi án tilvísunar yfir búðarborðið. Pessar pillur voru sumar hverjar bragðbættar með rósavatni og súkkulaðihúðaðar. Það er nokkuð ljóst að fólk hefur ekki haft hugmynd um hvað það var með í höndunum því ég hef rekist á umfjöllun, á uppboðssíðu með ljósmyndum af fyrirbæri sem kallast Toluheras síróp og var selt hverjum sem hafa vildi en í flöskunni eiga að hafa verið alkóhól 9%, kannabis 742 g. og klóróform 4 min[?]. Miðinn á flöskunni er snjáður og erfitt að lesa sumt og ég veit ekkert hvað átt er við með 4 min. Mér finnst líklegra að það hafi verið CBD rík kannabisolía sem notuð var sem uppistaða þar sem magnið er svo mikið. Eitt af þessu sírópi var auglýst sem einkar ljúft fyrir bragðlauka jafnvel vandlátstu sælkera og barna.

Árið 1900 var Bayer farið að selja heróín, heróín hýdróklórið og asperín sem fólk gat pantað eftir pöntunarbæklingum í Ameríku og salan fór fram úr björtustu vonum framleiðenda. Bayer bauð líka upp á „sýnishorn“ sem hægt var að fá í Stone street númer 40 í New York. Árið eftir fer að bera á ofskömmt-unartilfellum. Í bresku læknatímariti skrifar Thomas D. Crothers (1842-1918), sem á þessu tíma var virtasti sérfræðingur Ameríku um ánetjun og misnotkun vímuefna, og kemur fram með hugtakið *narcomania*, sem ef til vill mætti þýða sem lyfjaoflæti, í verki sínu um ánetjun ópíóða.

Eins og kom fram hér áður gerðu læknar og aðrir sér ekki grein fyrir ávanahættu heróíns þar sem notendur voru í yfirlagnæfandi meirihluta sjúklingar. Peir kvörtuðu ekki og voru ákafir í að halda áfram notkun. Þeim leið vel, sváfu vel og voru hættir að hósta, Þá gerðist þetta. Laugardaginn 15. ágúst 1903 gekk Sophia Frances Hickman, 29 ára læknir, út um hlið Royal Free Hospital í Gray's Inn Road, London, og hvarf.

Það olli víðtækri leit að henni og talað var við samstarfsfólk og biðlað til almennings um upplýsingar. Faðir hennar benti á að „hún gæti hafa misst minnið,“ eða, vegna þess að „hún er trú fátækum og fer frjáls inn í híbýli þeirra, gæti hún hafa verið í haldi í einhverju húsi gegn vilja sínum.“ Þann 19. október var ráðgátan um Hickman lækni leyst þegar 10 ára drengur fann lík hennar í undirgróðri Sidmouth Plantation (nú þekkt sem Sidmouth Wood) í Richmond Park. Faðir hennar hafði nefnt í áköllum sínum til almennings að dóttir hans væri mjög hrifin af því að ganga í Richmond Park og Wimbledon Common.

En það fannst meira, við hlið hennar voru áhöld til morfinneyslu og krufning

leiddi í ljós að Sophia Frances Hickman hafði láttist af völdum morfíneitrunar. Í ljós kom að hún hafði keypt um 15 korn (e. *grain*) af morfínsúlfati þann 12. ágúst. Morfínsúlfat var ekki notað á Royal Free og sannað var að hún hefði aldrei þurft að gefa sjúklingi slíka sprautu. Einnig sagði ein af vinnukonum Hickmans að hún hefði fundið sprautu í íbúð hennar ásamt „nokkrum litlum glerrörum.“ Dr. Annie McCall, stofnandi Clapham fæðingarsjúkrahússins, sagði að þessar slöngur innihéldu morfínsúlfat.

Stærstu áhyggjur læknastéttarinnar höfðu komið í ljós, bara allt of seit. Þróun heimsmálanna þrýsti heróíninu í fremstu víglínu læknavísindanna en þvingaði það á sama tíma einnig undir yfirborðið, í neðanjarðarhagkerfi þar sem það ól af sér nýja tegund skipulagðrar glæpastarfsemi sem aldrei í sögunni hafði sést áður. Það gerðist vegna þess að menn fóru að taka í taumana vegna neyslu og setja lög, reglur og refsingar. Það virkaði nú ekki vel því verðið á ópíum hækkaði. Svo hvað áttu neytendur þá að gera?

James Martin var dæmigerður hvítur, ungar ópíumreykjandi. Hann notaði efnið um helgar og það kostaði hann \$4 á viku. Þegar The Opium Smoking Exclusion Act löginn gengu í gildi 9. febrúar 1909, hækkaði verðið á ópíum til reykinga, þar sem það var nú ólöglegt að hafa það undir höndum, í um \$50 fyrir vikuskammt James Martins á svarta markaðinum. Svo það var einboðið fyrir hann að leita ódýrari kosta. Það voru litlar sem engar hömlur á að kaupa morfín, díamorfín og heróín í öllum apótekum fyrir smápeninga. Sprautur og önnur neysluáhöld líka. Svo James einfaldlega hætti að reykja ópíum stöku sinnum og gerðist ánetjaður heróínmisnotandi. Ég er ekki alveg viss um að það hafi verið tilgangur þeirra sem settu löginn á sínum tíma.

Svipað hefur gerst áður við lagasetningu þegar ekki er gætt að samhengi hlutanna né tekið tillit til eðlis ánetjunar og/eða fíknar. Það er reyndar svolítið furðulegt í þessu tilfelli þar sem *Hamilton Wright* (1867-1917) einn aðalhvatamaður lagasetningarinnar skellti skuldinni af aukinni notkun fyrst og fremst á framleiðendur þessara einkaleyfislyfja og á lækna fyrir ofávísanir. Löginn um hreinan mat og vímuefni frá 1906 fjarlægðu vissulega ópíóða úr mengi lausasölulyfja, en morfín, heróín og sprautusett voru enn fáanleg fyrir nokkra dollara.

8

Ópíumstríð #1

Það var ekki svo að ástandið væri ekki rætt innan Kína og *Hsü Nai-chi*, sem seinna varð keisaralegur embættismaður í Kwantung, sá sjálfur hvað ástandið var slæmt og í maí 1836 ritaði hann minnisblað til keisara síns þar sem hann kynnti áætlun sem fólst í því að leyfa ópíum gegn gjaldi. Hann var persónulega þeirrar skoðunar að „svo viðbjóðslega háttsemi“ ætti að stöðva ef hægt væri. Rök hans voru hins vegar að bann hefði ekki aðeins verið gagnslaust, það hefði í raun skapað miklu fleiri hörmungar. Sú reynsla hefur haldið áfram, allt fram til dagsins í dag.

Pælingar Hsü eru furðu líkar ráðleggingum þeim sem Bathurst hélt fram í lávarðadeild breska þingsins um það bil öld fyrr. En greining Hsü var öllu dýpri, einkum vegna þess að þrátt fyrir allar refsingar sá ekki högg á vatni í neyslu. Svo hann var á þeim slóðum að gera innflutninginn auðveldari. Vegna þess að engin áhætta fólst í því, skipti hann sér ekki af hörku refsinga þar sem hann notaði sjálfur ekki efnid og var því ekki í neinni hættu. Það versta sem gat gerst var að hann þyrfti að borga hærri mútur. Það gagnaðist honum, þar sem, því hærri sem múturnar voru, þeim mun auðveldara var að finna embættismenn sem bitu á krókinn og tóku þátt í smyglinu. Hver vill ekki fá peninga fyrir það eitt að horfa í hina áttina?

Keisarinn varð nægilega hrifinn af minnisblaði Hsü til að vísa í það í framhaldinu í samskiptum við borgarstjóra Kanton, *Teng T'ing-chen*. Hann var þegar sannfærður um kosti lögleiðingar þótt aðrir ráðgjafar keisarans lýstu yfir efasendum og beinlínis hryllingi að einhverjum dytti í hug að lögleiða ópíum og *Chu T'sun*, varaformaður æðstaráðs keisarans sagði: „Það má líkja lögunum sem banna þjóðinni að brjóta af sér við stíflu sem aftrar flóðum. Ef einhver kemur svo og telur að stíflan sé gömul og gagnslaus og hvetur til niðurrifs hennar, hvað getur maður sagt um afleiðingarnar sem gætu orðið af skæðu flóði!“ Chu taldi reyndar að skaðinn væri þegar skeður þar sem byrjað var að tala um lögleiðingu. „Tafarlaus

áhrif hafa verið þau að slægir þjófar og illmenni eru alls staðar farin að lyfta höfðinu og opna augun, svipast um og benda fingri vegna hugmyndarinnar um að þegar þessum bönnnum hefur verið hrundið, þaðan í frá, og að eilífu, gætu þeir áltið að sjálfir verði þeir lausir við allt aðhald.“ Svo mörg voru þau orð frá Chu T’sun árið 1836 og þessi afstaða er vinsæl enn þann dag í dag svo ekki virðist mannskepnar vera mikið fyrir að læra af sögunni. Að lokum ákvað keisarinn að hlíta þeim ráðleggingum að handtaka sölumenninina, sem flestir bjuggu í Kanton, fyrir að brjóta kínversk lög og banna alfarið innflutning á öllum varningi sem skipin fluttu þar til smyglinu linnti. Og þá erum við loksins komin að upphafi fyrsta ópíumstríðsins, árið 1839. En það er nauðsynlegt að þekkja forsöguna og forsendurnar hvers vegna það hófst. Hsü Nai-chi var færður til og *Lin Tse-hsu* skipaður héraðsstjóri í Kanton.

Hugmynd og áætlun Lins var tiltölulega einföld. Hann hafði hreðjatak á kaupmönnum þar sem hann vissi hve mikið ópíum þeir höfðu. Þegar kaupmennirnir vildu svo semja og afhenda honum 1000 kistur af ópíum, tók hann það ekki í mál, hann vildi fá allt. Að öðrum kosti færi ekkert breskt skip upp eða niður Kanton ána. Þá sendu Bretar *Charles Elliott*, kaptein og yfirmann verslunar sinnar af stað og hann kom til Kanton. Sem yfirmaður verslunarinnar var hann nokkurs konar óopinber fulltrúi bresku stjórnarinnar, næstum eins og sendiherra breskra stjórvalda í Kína. Hann hafði margvarað við að eldfimt ástand gæti skapast ef ekkert væri gert til að koma böndum á eða stöðva smyglið. Það hafði svo sannarlega ræst og hann sá að enga hjálp var að fá og afhenti allt ópíum sem fannst, rúmlega 20.000 kistur. Lin endaði hafnbannið og sá persónulega til þess að ópíuminu var blandað saman við salt og kalk, leyst upp í vatni og hellt í sjóinn. Elliott sá að þótt fórnar þyrfti ópíumversluninni í bili hafði þó tekist að bjarga versluninni því þar voru ekki minni hagsmunir undir.

Lin hafði náð sínu fyrsta takmarki en það gaf lítið því Elliott skipaði öllum breskum skipum að yfirgefa ána svo ekki væri hægt að taka þau í gíslingu. Hann samdi jafnframt við Ameríkana, sem tóku líka þátt í smyglinu, að gæta hagsmuna bresku krúnunnar. Að sjálfsögðu hélt ópíuminnflutningurinn áfram, því var bara umskipað fjarri Kanton og flutt í land annars staðar á ströndinni, rétt eins og annar ráðgjafi keisarans, *Pi Chi-t’ung*, hafði varað við í minnisblaði til keisarans. Svo vesalings Lin sá sína seng útbreidda í að stöðva ópíumverslunina. Hann gat ekki einu sinni hreinsað til meðal tollþjóna því æði margir þeirra áttu beinan þátt í smyglinu. Þar fyrir utan urðu aðferðir smyglaranna sífellt fjölbreyttar. Ópíumið

var geymt í kvennahúsum, sem gerði leit vandraðalega. Einnig í líkkistum sem voru jarðaðar en svo grafnar upp síðar. Það var fleira á móti honum því ekki gekk honum betur að fá uppljóstrara því þeir sem þekktu til málá, unnu fyrir smyglarana sem gátu borgað miklu betur.

Það sem þarna kom í ljós, í fyrsta sinn í sögunni, var ómöguleiki þess að banna vímuefni sem hafði náð jafn mikilli útbreiðslu og ópíum. Neytendur greiddu uppsett verð vegna þess að þeim var lífsnauðsyn að fá efnið. Þannig að það var við ramman reip að draga – eðlilega þar sem hagsmunir smyglara, heildsala og götusala fóru saman. Því hærra verð, því hærri mítur og þeim mun meira í vasa þeirra sem stóðu að dreifingu. Það attí jafnt við embættismenn sem innflyttjendur. En það var fleira sem fylgdi, aukið ofbeldi jókst í réttu hlutfalli við hærra verð og þá gat verið stutt í morð – fyrir utan fjárvígun og almenna spillingu, bæði í stjórnerfinu og á meðal almennings. Það kom svo sannarlega í ljós að Hsü hafði haft rétt fyrir sér í minnisblaði til keisarans 1836.

Svo fór að kapteinn Elliott bað um aðstoð og Bretar sendu flota til Kína. Nú skyldi Kínverjum refsað. Elliott hafði megnustu óbeit á ópíum og fór ekki dult með þá skoðun sína. En hann var að hlýða skipunum og þetta snerist ekki um ópíum í sjálfu sér, heldur höfðu Bretar verið kúgaðir og niðurlægðir af Kínverjum auk þess að sæta upptöku eigna (20.000 kistum af ópíum) og það kæmist enginn upp með þegar breska heimsveldið attí í hlut. Meðan hann beið eftir flotanum að heiman notaði hann þau fáu skip sem hann hafði yfir að ráða til að vernda bresku flutningaskipin og skjóta á eina og eina júnku frá kínverska sjóhernum.

Breski skipaflotinn mætti á svæðið í júní 1840 og meðal annars voru í honum skip sem Lin lýsti sem „hjólaskipum, en hjólin drífa þau áfram fremur hratt.“ Það sem skipti þó fremur sköpum var að þau gátu sigt á fullri ferð í stafalogni en líka á móti vindí sem kínversku júnkurnar gátu ekki. Svo Lin bjó sig undir stríð. Hins vegar gerði flotinn enga tilraun til að sigla upp fljótið heldur fór í norður til þess að auka þrýsting á Peking. Lin sem hafði baðað sig í velþóknun keisarans var skyndilega fjarlægður og sendur í útlegð. Honum hafði jú ekki tekist að stöðva ópíuminnflutninginn.

Og svo var byrjað að skjóta.

Hugsanlega er fyrsta ópíumstríðið með styttri stríðum milli landa, hvað þá landa af þessari stærð. Hernaðarlegir yfirburðir Bretta vegna gufuknúinna her-skipa, sem gátu snúist í kringum júnkurnar, voru slíkir að Kínverjar sáu þann eina kost í stöðunni að ganga til samninga. Endanleg uppgjöf var þó ekki fyrr en

1842 vegna lagaklækja og afskipta diplómata en þá voru Kínverjar loksns neyddir til að fallast á öll skilyrði Bretta. Ópíuminnflutningur og sala voru komin í fyrra horf og Kínverjar sátu uppi með ópíumfár meðan Bretar græddu sem aldrei fyrr.

Stríðið var ekki eingöngu vegna ópíumviðskiptanna heldur hélt Palmerston lávarður og forsætisráðherra því fram að það hefði verið til að þvinga Kínverja til að innleiða frjálsa milliríkjaverslun. Það bara vildi svo til að ópíum var ábatasamast. Því var minna haldið á lofti að ópíum var nálega það eina, fyrir utan te, sem Bretar fluttu inn til Kína sem einhver eftirspurn var eftir í landinu. Og eftirspurnin hafði aukist gríðarlega. Austur-Indíafjelagid hafði flutt inn á þriðja áratugnum um 10.000 kistur af efninu árlega. Þegar Lin var settur í embætti var sá innflutningur kominn í 40.000 kistur. „Ég ráðlegg þér,“ skrifði Palmerston til Elliotts, „að ná einhverju samkomulagi við kínversk stjórnvöld um innflutning ópíums sem löggildrar vöru.“ Hann bætti því við að það væri betra að þetta færí leynt og væri ekki á almannavitorði. Kínverskum embættismönnum mætti ekki finnast að „það væri ætlun bresku stjórnarinnar að nota allar aðferðir.“ Til að kúga þá væntanlega á hann við. Best væri að Kínverjar sjálfir lögleiddu ópíum sökum eigin hagsmunu. Ef innflutningur frá Indlandi væri stöðvaður, væri ópíumið bara framleitt annars staðar og kæmi eftir sem áður til Kína. Betra væri fyrir Kínverja að tolla og skatta til að vega upp á móti skaðanum sem efnið olli.

Elliott var rekinn 1841 og arftaki hans í embætti, *Sir George Pottinger* fær sömu fyrirmæli frá Palmerston. Pottinger skilar þeim til kínverskra yfirvalda og fær þvert nei til baka. Það var ekki einu sinni vilji hjá Kínverjum að ræða möguleika á lögleiðingu. Með þessu svari voru Pottinger settar miklar skorður og við stjórnarskipti í Bretlandi 1841 leit út fyrir að verkefni hans yrði enn þá snúnara þar sem íhaldsmenn sem áður voru í stjórnarandstöðu höfðu talað kröftuglega gegn ópíumversluninni árið áður. Að sjálfsögðu skiptu þeir snarlega um skoðun þegar þeir fóru yfir þinghúsganginn og settust stjórnarmegin. Þeir höfðu engan áhuga á að þrýsta frekar á Kínverja um lögleiðingu og Pottinger var sagt að tilkynna þeim að þeir „þyrftu ekki að hafa áhyggjur af því hvort bresk skip flyttu ópíum eða ekki.“ Með öðrum orðum; ekki mátti leita í breskum skipum sem grunuð voru um smygl. Þar sem kínversk yfirvöld mundu þá væntanlega biðja bresku stjórnina um að sjá til þess að bresk skip væru ekki notuð til smyglar, var Pottinger sagt að skipa eigendum þeirra að samþykka að láta smyglið í hendur hraðskreiðari báta Kínverja og önnur för eins og skipulagið hafði áður verið. Og það var þetta kerfi, „gagnkvæmrar samvinnu“ eins og eftirmaður Pottingers, *Sir John Davis*,

lýsti því með semingi, sem tók við eftir friðarsáttmálann. Með því lauk fyrsta ópíumstríðinu.

Gagnkvæm samvinna er heldur veik undirstaða friðarsamninga og eina ástæða þess að Kínverjar gengust undir það var sú að þeir vildu síður opna á þann möguleika að átök blossuðu upp að nýju. Þeir höfðu nokkuð góða hugmynd um hvernig úrslit þeirra gætu orðið. Nýr keisari, *Hsien-feng*, var krýndur 1850 og hann gaf út nýja tilskipun gegn ópíumreykingum. Hann ákvað að neytendur fengju mánuð til að hætta neyslu en eftir það yrði hver sá sem staðinn yrði að þessum ósið hálhöggvinn og fjölskylda hans send í þrældóm. En nokkrum mánuðum seinna hófu Taiping menn, hinir síðhærðu, uppreisn og jafnvel þótt þeir væru á móti vímuefnaneyslu af öllu tagi, jafnvel tóbaksnotkun var dauðasök, greiddu sigrar þeirra fyrir ópíumversluninni. Leiðtigar Taiping voru nefnilega afar uppteknir af átökum við soldáta keisarans og samtímis varð það erfiðara fyrir keisarann að framfylgja ópíumbanni, jafnvel á þeim svæðum sem, að minnsta kosti að nafninu til, lulu hans stjórn.

Þá hafði Nanking-samningurinn, friðarsamkomulagið, jákvæð áhrif á ópíumflæðið þar sem Bretar höfðu tekið Hong Kong í skaðabætur. Pottinger fullvissaði kínverska embættismenn að útflutningur á ópíum frá Hong Kong yrði bannaður og það var gert. En banninu var aldrei framfylgt og það var því auðvelt að smyglá ópíum yfir sundið til meginlandsins. Um leið og smyglararnir gerðu sér ljóst að yfirvöld í Kanton, fremur en að hætta á annað stríð, leituðu ekki í breskum skipum voru þeir fljótir að koma sér upp breskum hentifána og sigldu svo óáreittir upp ána með farminn.

Og enn fannst mönnum ekki ástæða til að skoða samhengið og/eða læra af sög-unni.

Hráópium.

Nynd: Wikimedia Commons

9

Ópíumstríð #2

Kanton og Hong Kong voru ekki einu borgirnar þar sem ópíumið flæddi hömlu-laust inn í landið. Í gegnum Shanghai, nyrstu höfnina sem opin var útlendingum til innflutnings, samkvæmt samningnum við Pottinger, jókst innflutningur til norðurhluta landsins tvöfalt á áratugnum eftir undirskrift friðarsamningsins (Nankin samningurinn frá 1842). Það leiddi til þess að vonir Bretta um lögleiðingu jukust þar sem keisarinn hlyti að gera sér ljóst að bannið virkaði engan veginn. Hann þyrfti á auknu fé að halda í baráttu sinni við Taiping sem aldrei létu hann í friði. En keisarinn var harðákveðinn í að uppræta ópíumsmyglið og gaf sig hvergi. Til að ná því markmiði sínu sendi hann *Yeh Ming-Chen*, vin og lærisvein Lins, til Kanton sem arftaka hans til að framfylgja yfirlýstri stefnu.

Par sem staðan var orðin svoltíð snúin fengu smyglararnir örlítinn frið því Taiping krafðist athygli og soldátar keisarans voru afar uppteknir af skærum við þá eins og Lin hafði spáð. En Yeh var séður og blés í glæður þjóðerniskenndar meðal íbúa í Kanton og náði að æsa fólk upp í andúð gegn Bretum sem hafði reyndar aukist vegna stríðsins. Á milli fylkinga gerðust ýmis ljót atvik og bresku kaupmennirnir urðu verulega uggandi um sinn hag og innflutninginn sem þeir álitu að væri í bráðri hættu.

En einhverja afsökun þurfti til að fara í nýtt stríð og Yeh skaffaði hana haustið 1856 þegar yfirvöld handtóku áhöfn kúttersins *Arrow* sem lá við akkeri úti fyrir Kanton. Pessir kútterar voru eins konar bræðingur af vestrænum skipum og austur-lenskum. Byrðingur var vestrænn en seglabúnaður á þessum einmörstrungum var austrænn og skipin voru því auðveld í snúningum og hentuðu fjarska vel til smyglis. Arrow var reyndar í kínverskri eigu en skráð sem breskt því skipstjórinn var Breti þótt áhöfnin væri kínversk og meðal þeirra voru þekktir glæpmenn samkvæmt Kínverjum. Skráning skipsins var reyndar runnin út en það var

afrétt af Bretum sem minniháttar vandamál. Arrow sigldi undir breskum fána og naut þar af leiðandi verndar breska heimsveldisins. Þegar Yeh neitaði að biðjast afsökunar á handtökunum var sjóherinn kallaður til og hófst þegar handa við að skjóta á embættisbústað hans.

Þegar tíðindi af þessu bárust til Bretlands urðu íhaldsmenn, sem aftur voru komnir í stjórnarandstöðu, æfir. „Arrow-málið“, eins og þeir kölluðu það, var léleg afsökun fyrir stríði líkt og Palmerston ætlaði greinilega að fara í og þeir hófu tilfinningaþrungnar ræður í þinginu sem skiluðu þeim stuðningi róttækra og unnu með honum atkvæðagreiðslu. Þetta var tækifærið sem Palmerston hafði beðið eftir. Hann boðaði til almennra þingkosninga og sjaldan hefur farið fram eins sóðaleg kosningabaráttu. Palmerston rak hana með ofuráherslu á móðgunina við bresku krúnuna. „Ósvínir skrælingjar í Kanton hafa svívirt breska fánann, rofið sáttmála og heitið verðlaunum fyrir dráp á breskum þegnum í þessum hluta Kína og skipulagt eyðingu þeirra með morðum, tilræðum og eitri.“ Fyrir þessum áróðri félú kjósendur og kusu Palmerston og félaga aftur til valda. Íhaldsmenn á þessum tíma voru sem sagt ekkert ólíkir íhaldsmönnum nú. Reyndar eru íhaldsmenn alls staðar hverjir öðrum líkir. Meira að segja hér á landi.

Keisaranum tókst með lagaklækjum og pólitískum æfingum að tefja fyrir stríði. *Elgin lávarður*, sem fór fyrir breska herleiðangrinum, fékk þær skipanir að hertaka Peking og brenna sumarhöll keisarans ásamt því að gera Kínverjum það ljóst að jafnvel þótt samningar séu gerðir undir hervaldi, skulu þeir efndir. Eina krafan að þessu sinni væri sú, að í framtíðinni yrði innflutningur leyfður á ópíum en það „mætti“ rukka toll. Sem fyrr var gerlegt að halda því fram að innflutningur ópíums væri ekki það sem stríðið snerist um, heldur móðgun við bresku krúnuna. Það hentaði Elgin ágætlega þar sem hann var persónulega þeirrar skoðunar að Arrow-málið væri hneyksli. Hann sá hvað ópíum var að gera þjóðinni og neitaði að gera innflutninginn að áhersluatriði í samningum. Innflutningur á ópíum var hvort eð er stundaður þar sem fleiri þjóðir, eins og Frakkar og Ameríkanar, vildu komast inn á kínverskan markað með vörur sínar. Markmiðið var orðið það að Kínverjar áttu að taka upp vestræna siði, vestræna stjórnsýslu og vestræna verslunarhætti. Verslun með ópíum var þó, sem fyrr, aðaláhersla Bretta. Gróðinn hafði lítið aukist á tímabilinu milli stríða á löglegum jafnt sem ólöglegum vörum til Kína. Það litla sem upp úr því var að hafa að flytja vörur fór í hirslur Austur-Indíafjelagsins, ekki í vasa enskra framleiðenda. En það sýnir vel áherslu Bretta á innflutning ópíums að bresku sendinefndinni tókst að snúa formanni ameríkska hópsins, *William B. Reed*,

sem hafði verið formlega falið að virða rétt Kína til banns, um 180° í afstöðu sinni.

Eins og búist hafði verið við jókst eftirspurnin fljótt í kjölfar lögleiðingar sem framleiðendur á Indlandi voru tilbúnir að mæta. Frá 1859-1860 voru fluttar tæplegally 60.000 kistur sem fóru svo í tæpar 90.000 á næsta áratug og í rúmlega 105.000 kistur 1879-1889.

Kínverjar sáu að þar sem útilokað var að halda ópíum frá landinu var eins gott að hefja framleiðslu sjálfir. Með því gætu þeir þó að minnsta kosti sparað gjaldeyr. Nú gátu bændur ræktað eins og þeir vildu og gerðu það af veikum mætti og þjóðerniskennd. Veikum mætti því efnið var miklu verra að gæðum og þjóðerniskennd sem var ekki góð ástæða til að refs Bretum. Efnið sem Kínverjarnir framleiddu var langt frá því að vera samkeppnishæft.

Par sem Kínverjar álitu ópíum án nokkurs vafa siðferðilega óæskilegt fóru þeir fram á að fá að tolla það mjög hátt til að reyna að sporna við neyslu. Bretar voru hins vegar ákveðnir í því að halda verðinu samkeppnishæfu og heimtuðu að fá að ráða tollprósentunni og með hótunum fengu þeir tollinn lækkaðan um helming. Með því gætu þeir haldið verðinu næstum óbreyttu, sem og neyslunni. Par sem ópíumið frá Indlandi var miklu betra að gæðum, var það Austur-Indíafelagið sem græddi. Í Englandi var því haldið fram að Kínverjar hefðu, einir og sjálfir, horfið frá banni og því væru Bretar einungis að fullnægja þörf fyrir ósköp „venjulega“ vöru.

Peir sem þekktu til mála létu þó ekki blekkjast. *Sir Thomas Wade*, einn friðarsamningamanna Bretta, skrifaði tíu árum síðar: „Ekkert sem náðist fram, gerðist með frjálsum vilja Kínverja. Þær ívílnanir sem okkur hafa verið veittar hafa frá upphafi til loka verið kúgun gegn sjálfsvitund þjóðarinnar, það er að segja, í trássi við siðferðissannfæringu og upplýsta alþýðu hennar.“ Wade var ekki í nokkrum vafa um að afleiðingarnar fyrir Kínverja væru hræðilegar. Í öllum tilfellum að hans dómi hafði ópíum leitt til „... stöðugrar hnignunar reykingamannsins, siðferðilega og líkamlega.“

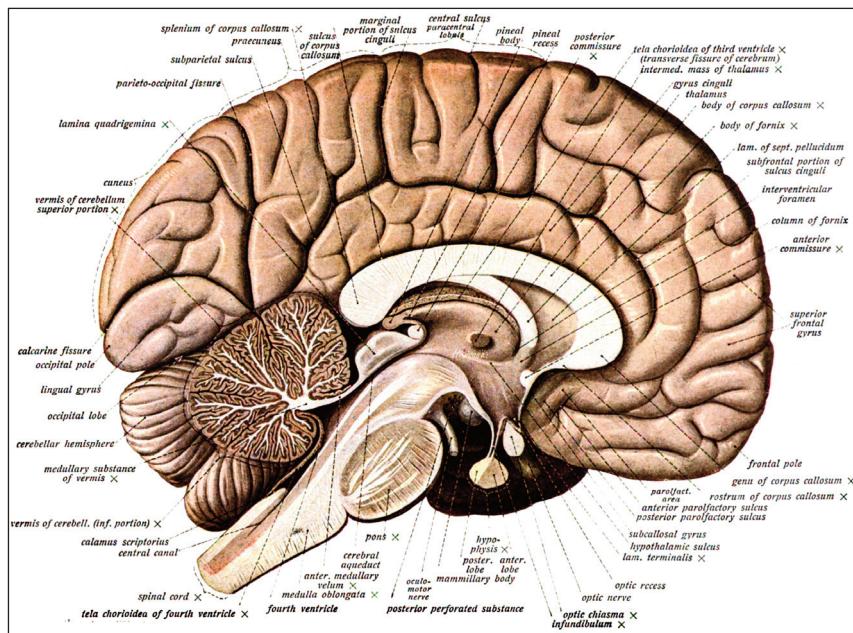
Það vekur athygli mína að ég sé næstum hvergi umfjöllun um ástandið í Kína í vestrænum miðlum eða skýrslum frá þessum tíma. Það virðist ekki hafa komið við neinn að þarna var ein þjóð að gera annarri afar slæman óleik og dæma stóran hluta hennar í lyfjahlekki. Trúboði að nafni *W. H. Medhurst* (1796-1857), hafði farið til Kína 1816 og eftir hann kom út bók 1838, þar sem fram kom að hann teldi að það ópíum sem smyglæð var til Kína þá hefði verið nóg til að „siðspilla“ þremur milljónum manna eða um 1% þjóðarinnar. Medhurst var álitinn sérfræðingur um málefni Kína og oft leitað til hans um álit. Og álit hans var að

ópíum rændi neytendur öllu, stytti líf þeirra um áratug og dæmdi þá til fátæktar. Það var enda málflutningurinn í breska þinginu þegar þessi mál komu til kasta þess. Í umræðum þar árið 1840 heyrðust raddir sem töldu að ópíumneysla væri á pari við drykkju hvað skaða varðaði og þar sem stutt var liðið frá ginfárinu í London 1728-1794 voru áhrif þess vímugjafa flestum kunn. Því kemur málflutningur þingmanna sem mæltu ópíum bót nokkuð á óvart. Og þó. *Doktor Benjamin Horton*, sem hafði starfað sem læknir meðal fátækra í Kanton, var einn þeirra sem gerði sér ljóst að það var ekkert öruggt samasemmerki milli neyslu og hrörnunar neytenda. „Ég hef veitt því athygli,“ skrifði hann, „að venjuleg notkun ópíums samrýmist jafnvel langlífí ... ef efnið er gæðaefni, er hægt að taka það reglulega. Það styttir ekki líftíma að því marki sem með sanngirni má búast við að það ætti að gera.“ Parna er læknirinn á öndverðum meiði við flesta aðra. Einhverjir sáu þó skrifin og héldu fram málstað Austur-Indíafelagsins. Það breytir ekki því að miðað við það sem við vitum í dag um fíkn, ánetjun og ópióða hefur Horton læknir sitthvað til síns máls eins og lesa má um í 3. kafla. Pessi mál eru nefnilega sérstaklega flókin og erfið.

Einn af þeim núlifandi sérfræðingum um fíkn í heiminum sem fremstir fara í þeim vísindum er *dr. Gabor Maté* (f. 1944). Að hans sögn eru „kvíði, langvarandi veikindi og fíkniefnaneysla öll eðlileg viðbrögð við samfélagi sem rekur okkur út í sjúkdóma. Innri vanlífðan; reiði, sorg, ótti, skömm eða sjálfssyrirlitning getur orðið til þess að við snúum okkur að kunnuglegu lífsmynstri.“ Hér á Maté við að þeir sem þekkja til líknarinnar sem vímuefnin geta veitt séu líklegri til að nota þau sem hækju til að líða betur. „Það er samt mikilvægt að muna að áfalla-viðbrögð okkar eru ekki merki um það sem við erum.“ Einmitt, heldur það sem við erum að kljást við. Það eru því margar breytur sem þarf að huga að.

Ópíumkaupmenn gripu það feginn hendi að búið væri að afléttu ópíumbanninu í Kína. En þeir vissu að þeir þyrftu að hafa áhyggjur af almenningsálitinu í Bretlandi. Tími Palmerstons var að renna sitt skeið og íhaldsmenn höfðu alltaf haft illan bifur á stefnunni í málefnum Kína, auk þess sem mótmælahreyfing gegn ópíum, sem leidd var af Shaftesbury lávarði, jón fylgi sitt þvert á flokka. Líklega var orðið tímabært að kynna ópíum í jákvæðara ljósi. Það var nákvæmlega það sem Jardine Matheson gerði í bréfi til landstjórans í Hong Kong þann 28. nóvember 1867: „... síðan 1860 hefur það verið algjörlega ljóst að notkun ópíums er ekki bölvun, heldur huggun og ávinningur fyrir dugmikla Kínverja.“ Seinna ópíumstríðinu lauk 1860.

Það voru fleiri sama sinnis og Matheson. Svipuð viðhorf komu frá fulltrúum krúnunnar í inn- og útflutningshöfnum í Kína. Þessi viðhorf voru send til utanríkisráðuneytisins. Gallinn var bara sá að auðveldlega mátti ætla að þeir væru bara að hugsa um breska hagsmuni og hagsmuni Austur-Indíafelagsins og því hækta að horfa fram hjá þeim. En málid var stutt af einstaklingum sem engin tengsl höfðu, einstaklingum eins og Sir George Birdwood, fyrrum professor hjá *Materia Medica* í Bombay: „... [ópíum er] næstum eins skaðlaus dægrastytting og að snúa þumlum eða aðrar kjánalegar aðferðir til að ná að einbeita sér.“ Sviðir vitnisburðir urðu til þess að þrýstingur almennings óx og árið 1893 ákvað þingið að skipa konunglega rannsóknarnefnd til að fá úr því skorið í eitt skipti fyrir öll hvort ópíum væri skaðlegt eða ekki. Með því skipar stjórnin sér í hóp þeirra sem telja heiminn svart/hvítan og horfir snyrtilega fram hjá öllum gráu breytunum sem eru fjölmargar og það eru einkum þær sem mest áhrif hafa á flóknasta lífmassa heims.

Hér á fíknin upptök sín, í flóknasta hluta mannslíkamans, heilanum.

Mynd: Raimond Klavins@unsplash

Fragtskip frá 19. öld. Ópíumið var meðal annars flutt í svona skipum frá Indlandi til Kína.

10

Deilur um dóp

Skýrsla hinnar konunglegu rannsóknarnefndar kom út 1894 og úrskurður hennar var samhljóða, fyrir utan einn sem tætti hana í sig í minnihlutaáliti. Niðurstaða skýrslunnar var að „almennt væri ópíum notað í hófi og hefði engin slæm áhrif að séð yrði.“ Það kvað við annan tón í minnihlutaáliti *Josephs Roundtree* sem benti á að af 52 trúboðum frá Kína sem hefðu fordæmt ópíum hefði nefndin aðeins birt vitnisburð frá tveimur þeirra sem ekki voru jafn afdráttarlausir í fordæmingum sínum á efninu. Þá hefði öllum vitnisburði verið sleppt um að fjöldi lækna, embættismanna og trúboða álti eða tryði því að ópíumneysla væri „meira og minna skaðlaus“ eins og sést í athugasemdum nefndarinna sem ekki birtust í lokaskýrslunni.

Hvernig stóð þá á því að þessi tvö sjónarhorn voru svona algerlega á öndverðum meiði? Það var ein augljós skýring á því. Flest vitnin sem fordæmdu notkun á ópíum komu frá Kína en þeir sem voru fylgjandi neyslu komu flestir frá Indlandi og fjöldi þeirra úr herbúðum Austur-Indíafelagsins. Gat verið að það væri vegna þess að Kínverjar reyktu efnið en Indverjar borðuðu það eða drukku? Vitnisburður frá öðrum nýlendum var ekki nægur til að sannfæra menn um að þetta væri rétt og raunar var vitnisburðurinn sem barst frá Malasíu þveröfugur. Þar sagði fjármálastjóri nýlendunnar: „Ef ópíum er etið, getur orðið til sterkur vani sem hægt og rólega eykst. Það er ekki raunin ef ópíum er reykt.“ Og majór McCullum bætti um betur og tilkynnti nefndinni að „vara iðjulausir Malajar“ lento í vanda vegna ópíums. Hvað Kínverjum viðkom, „var það skaðlaust, jafnvel gagnlegt, örвандi efni.“

Pegar maður les milli línnanna í skýrslunni er það ljóst að nefndin hefur verið í nokkrum vanda. Parna voru misvísandi skilaboð og nefndarmenn veltu því fyrir sér hvort neysluðferð eða erfðir ættu hlut að máli. Það breytti ekki því að í

skýrslu eftir skýrslu frá Kína var áhersla lögð á að þeir sem ánetjuðust ættu erfitt með að hætta neyslu sem alltaf ykist og yrði sífellt meiri. Eins og séra *A. Elwin*, trúboði í Kína í rúm tuttugu ár, sagði: „Það er enginn hófsamur í reykingum á ópíum. Skammturinn eykst alltaf, trúi ég.“ Takið eftir að hann notar orðið „trúi“. Kannski hefur hann bara séð þá neytendur sem verst var ástatt fyrir. En svo voru fjölmörg vitni á Indlandi sem sýndu fram á að þetta væri bull, þeirra á meðal trúboðar og læknar. Doktor *H. Martin Clark* bar vitni og sagði að honum væri ókunnugt um „harðgerðara, hagsýnna og varkárara fólk en bændur í Punjab,“ þar sem hann starfaði í rúm tuttugu ár, en samt „notuðu flestir reglulega ópíum; vani sem virðist hvorki trufla langlífi né heilsu þeirra.“ Parna var því úr vöndu að ráða því viðhorfin voru alveg andstæð eins og sjá má á því að þegar ópíum hafði verið flutt til Assam, ásamt ódýru farandverkafólk til að vinna á teókrunum, hafði embættismaður þar árið 1839, mótmælt og talið fullvist að á fáum árum yrði ástandið óbærilegt: „Ópíumplágan mun leggja landið í auðn og valda fólksfækkun og breyta þessu fallega landi í land villidýra.“ Pessar áhyggjur manna kallast á við það sem dr. Gabor Maté heldur fram og er vitnað til hér aðeins framar.

Fimmtíu árum seinna var komið annað hljóð í strokkinn og það þótt ópíumeysla væri útbreiddari í Punjab en annars staðar á Indlandi. Það fylgdu henni engin vandamál. „Þeir nota sitt ópíum,“ sagði *Driberg sýslumaður*, „rétt eins og góður Englendingur fær sér snafsinn sinn.“ Aftur kom í ljós að *Robert Louis Stevenson* hafði sennilega nokkuð til síns máls þegar hann varpaði fram þeirri hugmynd að ástæða misnotkunar vímugjafa gætu verið örar þjóðfélagsbreytingar sem orsökjuðu óöryggi hjá neytendum. Það rímaði nokkuð vel við ástandið í Assam. Þar var flutt inn farandverkafólk sem setti þjóðfélagið úr skorðum því attvinnuleysi heimamanna jókst samfara meðfylgjandi rótleyssi. Það sama gerðist í Burma (Myanmar), einu nýlendu Breti þar sem neysla vímugjafa, mest ópíum, jókst gífurlega. Ópíum var vandamál í Kína en ekki á öllu Indlandi þar sem það var notað svipað og kóka í Perú. Ekki til að víma neytandann heldur til þess að gera honum kleift að ráða við erfiða og stöðuga lískamlega vinnu, eins og dr. *Francis Anstie* (1833-1874) minntist á í mikilli ritgerð sem frá honum kom um 1890 um vímuefn og lyf. Þá hélt dr. *W. Myers* því fram við nefndina að burðarmenn, sendiboðar og kúlfar (e. *coolies*) á Formósu notuðu ópíum. Hann hafði neyðst til að endurskoða „fyrirfram ákveðna fordóma, með vísan til almennt banvænna áhrifa lyfsins, þegar hann komst að því að þeir notuðu það á hverjum degi, sem þótti eðlilegt, og þurftu sjaldan að auka við skammtinn.“

Eitthvað gekk ekki upp.

Árið 1868 lýsir dr. *George Wood* hjá læknaháskólanum í Pennsylvaníu og forseti Ameríkska heimspekfélagsins, áhrifum ópíums með þessum orðum: „Tilfinning um hugarró í höfði, sem fljótegla fylgir tilfinning almennrar ánægju og þæginda, með upplyftingu og víkkun siðferðis og innsæis, sem er, að mínu viti, mest ein-kennandi áhrifa þess ... Það virðist tímabundið, gera einstaklinginn betri og meiri mann ... Ofskynjanir, delírúm, ímyndanir áfengisáhrifa, eru, almennt ekki til staðar. Auk þessarar aukningar tilfinninga og vits, er líka um meira vöðvaafl að ræða; eiginleikinn til framkvæmda og þol gegn þreytu, hefur aukist.“

Ekki lagaðist ástandið þegar fregnir bárust af því að þegar Kínverjar notuðu ópíum utan Kína voru engin vandamál sem komu upp, þau virtust einskorðast við landið. Ópíumneytandinn lærði að þekkja sitt efni, sína tegund, og nota það eins og vínahugamaður nýtur góðs víns. Í bók sem kom út árið 1900 og var eftir fyrrverandi sendifulltrúa í sendiráði Bretta í Peking, *A. B. Freeman Mitford*, lýsti hann reynslu sinni sem starfsmaður sendiráðsins. Í bókinni heldur hann því fram í fullri alvöru að það að svipta Kínverja indversku ópíum og þvinga hann til að nota „ömurlegan staðgengil, ræktaðan í Kína,“ væri „líkt og að banna innflutning á kampavíni og Chateau Lafitte til Englands,“ og „að reka sækura okkar jafnt sem öryrkja í neyð til þess að nota aftur ódýr og viðbjóðsleg örвandi efni.“

Hvað sem því leið gat breska ríkisstjórnin ekki haldið því fram að eina markmið hennar hefði verið að halda Kínverjum frá ópíum og væri bara að sjá til þess að þeir hefðu aðgang að skemmtilegu efni til afslöppunar í frítíma sínum. Enda var það of seint því stjórnin hafði aldrei notað þessar röksemdir. Alla öldina hafði eina markmið Bretta verið að hámarka hagnað, alveg burtséð frá áhrifum ópíums á Kínverja. Það var mál Kínverja, ekki bresku stjórnarinnar. Upphaflega höfðu þó verið smá hömlur um skamma hríð en það var bara til þess að hækka verðið og auka þannig gróðann. Um leið og hann dalaði var öllum hömlum sökkt á sextugu dýpi.

Pessi stríð voru á allan hátt langdregnasti og sóðalegasti kaflinn í sögu breska heimsveldisins ásamt því að gera öllum ljóst að þegar málin snerust um peninga og gróða var breska heimsveldið alveg jafn gráðugt og siðlaust og hvaða dópsali sem var. Ríkisstjórnir eru enn þann dag í dag að fordæma framleiðslu á ópíum og framleiðendur þess ásamt sölumönnum efnanna. Nú vill svo til að þessir framleiðendur og sölumenn eru að flestu leyti að nota nákvæmlega sömu aðferðir til að efnast og breska heimsveldið notaði á nítjándu öld og framleiðendurnir hafa verið duglegir að læra af heimsveldinu.

„Þeir nota sitt ópíum rétt eins og góður Englendingur fær sér snafsinn sinn,“ vitnaði ég hér að framan í Driberg sýslumann og samkvæmt þeim upplýsingum sem ég hef skoðað virðist ópíum hafa verið hluti af menningu fjölda landa. Neysluðferðir voru misjafnar, sumir reyktu efnið, aðrir bjuggu sér til te og neyslan virðist hafa verið nokkuð algeng, einkum meðal fólks sem vann erfið og/eða einhæf störf. Til dæmis langferða- og flutningabilstjórar sem rímar vel við frásögn íslenska hjálparsveitarmannsins í Íran sem ég sagði frá hér framar í 4. kafla.

Ég frétti af Írana sem býr á austurströnd Bandaríkjanna. Hann og vinir hans frá Íran hittast einu sinni á ári og reykja saman ópíum til að halda í hefðina. Rétt eins og við hér förum til dæmis á þorrablót. Þeir búa víðs vegar í Ameríku og einn í Kanada. Einu sinni á ári hittast þeir í einhverri borg þar vestra yfir helgi, efla félagsleg tengsl og reykja ópíum saman. Pannig virðist ópíum rótgróið í menningu Írans. Eins er ástatt um fleiri lönd og eru móslimar og hindúar kannski fjölmennastir þar sem áfengi er bannað í íslömskum sið. Reyndar hefur fíknistríðið leitt það í ljós svo ekki verður um deilt að fólk gerir það sem það vill, jafnvel þótt það geti skaðað sjálft sig eða aðra.

Áður en við skoðum fíknistríðið, sem nú hefur staðið óslitið frá 1971 með mannfalli upp á tæplega 50 milljón manns, enda er það strið gegn fólk, skulum við skoða upptaktinn að striðinu og fárinu sem leiddi til þess.

Í upphafi er gott að gera sér grein fyrir hvað fíknistríðið í raun og veru er. Það er strið gegn hugtaki (konsepti), það er að segja fíkniefnum og er af tvennum toga. Annars vegar strið gegn neytendum og svo hins vegar geisar strið um markaðinn þar sem fíkniefnabann „skapar kerfi þar sem brjálaðasta og kvalafyllsta ofbeldið fær hlutverk skynsamlegra, skilvirkra raka. Það er skilyrði. Það er verðlaunað,“ segir *Philippe Bourgois*, prófessor í mannfræði. Hvað neytendur varðar er þjóðfélagið að ráðast á þá sem minnst mega sín. Enda seint sem hægt verður að fangelsa fíkn – eða neyslu þótt það sé reynt. Svo það er um að gera að níðast á neytandanum.

Árið 1894 kom út skýrla frá The Indian Hemp Drugs Commission á Indlandi sem fjallaði um kannabis, þann umdeilda vímugjafa. Hún var andsvær við áætlunum Bretta að gera Indverja að fyllibyttum og selja þeim skoskt viskí alveg án tillits til þess að bæði meðal hindúa og móslima er áfengi litið fremur illu auga, svo vægt sé til orða tekið. Ekki var heldur tekið tillit til þess að það var afar hæpið að Indverjar fáru að kaupa rándýrt skoskt viskí sem búið var að flytja yfir hálfan hnöttinn þegar þeir gátu ræktað sinn eigin vímugjafa sjálfir.

Sama ár lýsti *Norman Kerr*, læknir og forseti British Society for the Study of Inebriety, því yfir að „... fylliríi hefur oftast verið lýst sem synd, lesti og glæp ...[en] nú er samdóma upplýst álit að lotufyllirí er oft annaðhvort sjúkdómsein-kenni eða eftirhreytur sjúkdóma ... Fórnarlambið getur ekki staðist [áfengi] frekar en maður með hitasótt getur hætt að skjálfa.“ Það er svolítið einkennilegt að það var ekkert gert með þessi vísu orð og segja má að þau hafi fallið í gleymsku í rúma öld.

Parna er upptakt bannhyggjunnar að finna þótt vissulega væru ýmsir, bæði lærdir og leikir farnir að viðra áhyggjur sínar. Sterkustu raddirnar komu þó frá konum, einna mest í Ameríku. Þær voru ekki að mótmæla vímugjafanum áfengi sérstaklega heldur tímanum og fénu sem eiginmenn þeirra eyddu á knæpunum. Og þarna um aldamótin 1900 var búið að stofna bindindisfélög út um allar koppagrundir í fjölmörgum löndum sem vildu minnka drykkju áfengis. Fimmtán árum fyrr hafði konunglega rannsóknarnefndin um ópíum sagt í niðurstöðum sínum að ópíum væri líkara áfengi eins og það er notað á Vesturlöndum heldur en efni til að óttast og hafa andstyggð á. Það er ein ástæða þess að ópíum var haft með í baráttunni gegn áfengi.

Árið 1898 var heróínið eða *Diacetylmorphine* eins og það heitir á ensku, gert í Þýskalandi og markaðssett sem „örugg mixtúra án ávanahættu.“ Þá var mönnum fullkomlega ljós ánetjunarhætta ópíóða og í raun furðulegt, miðað við okkar staðla, að þarna er ópíóíðalyfi skellt á markað og beinlínis logið að kaupendum að ávanahættan sé engin. Mönnum til varnar vissu þeir svo sem ekki mikið um ópíóíða og tæknin og tækin ekki þau sömu og nú. En samt, einhver hefði átt að hafa grunsemdir og láta þær í ljós.

Síðstu ár nítjándu aldar var ýmiss konar þróun í gangi. Aldamótaárið 1900 fór að koma í ljós hvaða stefnu baráttan gegn vímunni tæki. Í ræðu hvetur *séra Wilbur F. Crafts* þjóðir heims til að sameinast undir forystu Stóra-Bretlands og koma á banni og bindindi til varnar siðgæði og allsherjar reglu á innfæddar þjóðir. Einkum sterkt áfengi. Markmiðið sé að „skapa hagstætt umhverfi handa smáþjóðum [e. child races] sem siðaðar þjóðir eru að siðmennta og kristna.“ Enginn hroki þarna á ferð; jaðarsetjum skrælingjana. Og sömu aðferðir eru notaðar enn þann dag í dag út um allan heim. Enda hafa þær gefist einstaklega vel. Sama ár í Boston skrifar *James R. L. Daly* í *Boston Medical and Surgical Journal*: „Það [heróín] hefur marga kosti fram yfir morfín. ... Það er ekki svæfandi; og það er engin hætta á ávana.“ Og árið eftir samþykkir bandaríkska þingið ályktun frá

Henry Cabot Lodge sem bannar sölu á ópíum og áfengi „til innfluttra þjóðflokká og ósiðmenntaðra kynþátta.“ Þetta ákvæði var svo aukið og skýrt; „[sala bönnuð til] ómenntaðra einstaklinga í Ameríku sjálfrí og löndum hennar eins og indíána, Alaskabúa, frumbyggja Havaí, járnbrautastarfsmanna og innflytjenda í landtökuhöfn.“ Með öðrum orðum; til allra þeirra sem voru ekki hvítir.

Árið 1902 komu fyrstu efasemdaraddirnar um ávanabindingu heróíns. Það sé jú ópíófði og fullyrðingar um að það sé ekki ávanabindandi hvíli á veikum grunni. Næstu árin gerist ýmislegt sem ástæða væri til að nefna en 1912 kemur afleiðukenningin fyrst fram og það er skríbent hjá tímaritinu *Century* sem heldur því fram að neysla eins vímugjafa leiði til neyslu annars. Áfengi leiði til morfíns, en áfengisneysla sé afleiðing tóbaksnotkunar og svo framvegis. Læknastéttin tekur undir það án rannskóna að því er virðist og læknir varar við því að ekkert sé hættulegra góðu siðferði en sigarettan. Baráttá gegn sigarettum sé baráttá fyrir siðmenningu. Hann hefur verið gefinn fyrir einfaldar lausnir, læknirinn sá.

Það má vel færa rök fyrir því að bann og stríð gegn neyslu vímuefna geti átt rétt á sér í einstaka afmarkaða tilfelli ef efnið er mjög hættulegt og vandmeðfarið. Til dæmis lyf eins og Carfentanyl® sem er ópíóíðaafleiða og er 10.000 sinnum sterkari en morfín. Þar sem efnið er svo sterkt er sagt að snerting við það geti valdið bráðum bana. Fita á fingurgómum leysir upp þetta afar sterka efni sem berst þá gegnum húðina til heilans. Enda var Carfentanyl® hannað til að svæfafila, en meðalfill er milli 4–5 tonn að þyngd.

Hvað sem því líður jókst fjöldi bindindishreyfinga bæði vestan hafs og austan og talið er að bara í Ameríku einni hafi verið stofnuð um 6000 bindindisfélög rétt fyrir og í kringum aldamótin 1900. Auk hvítra eiginkvenna voru það líka heittrúaðir, aðallega í suðurríkjum Bandaríkjanna, sem hæst létu. Flestar aðferðir voru notaðar til að koma málstað bindindis á framfærni og lítil þolinmæði gagnvart þeim sem voru á öndverðum meiði. Saga bindindishreyfinganna er næstum eins sóðaleg og fíknistríðið án þess þó að hafa aðgang að her og hertólum. Árangur þessara bindindispostula og bannhyggjupáfa endaði með því að árið 1920 var samþykkt vínbann í Ameríkuhræppi.

Þá byrjuðu nú vandamálin fyrir alvöru.

Til þess að gera okkur almennilega grein fyrir þeim er ekki hjá því komist að kynna til sögunnar áhrifamesta drullusokk allrar bannsögunnar; *Harry Jacob Anslinger*.

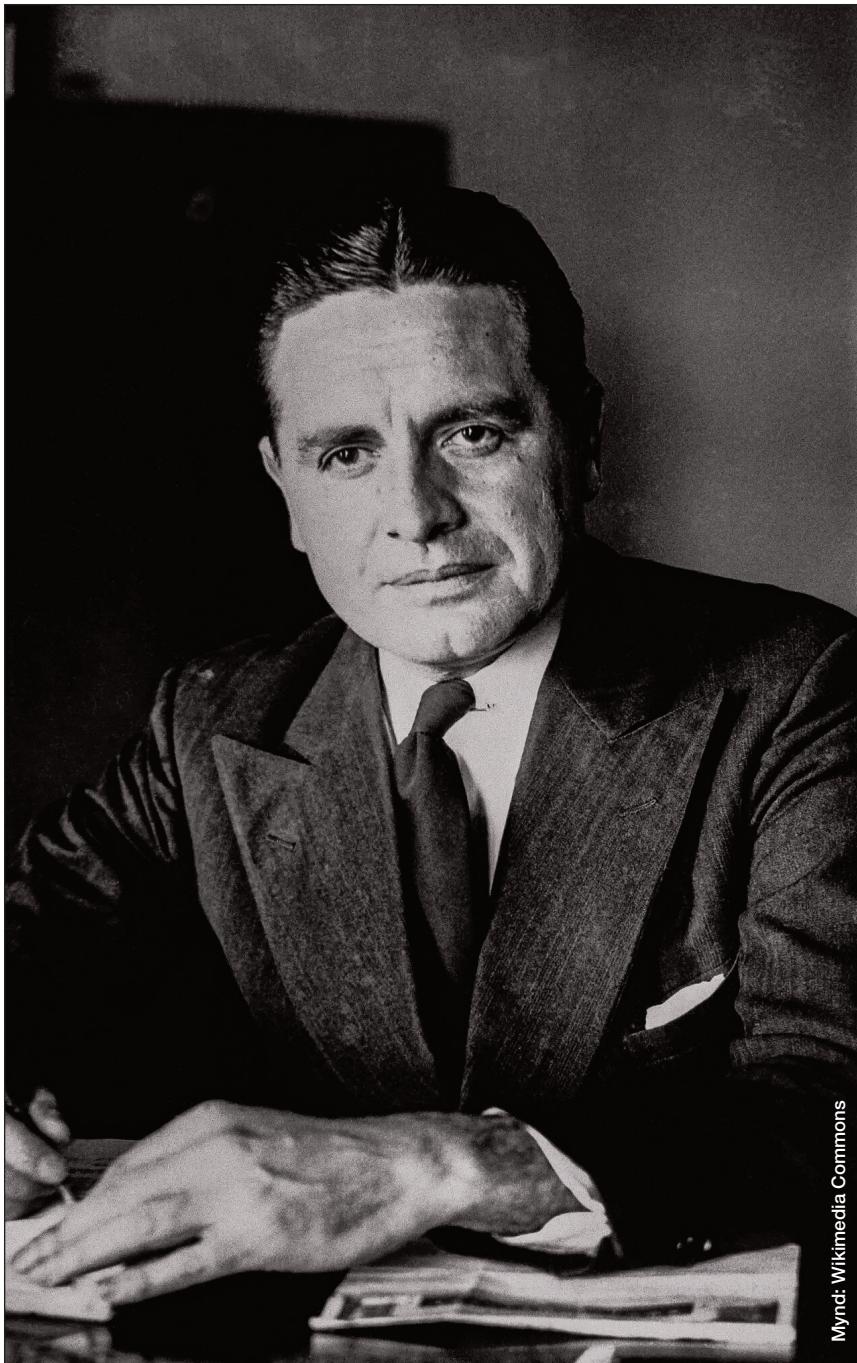

Wikimedia Commons

Mynd frá liðinni öld sem sýnir dæmigerðan kínverskan ópíumneytanda með kettinum sínum. Áhaldið sem hann notar er hefðbundið neyslusíló með koparskál undir ópíumið.

Samtímateikning frá átökum Breta og Kínverja í öðru ópíumstríðinu.

Harry Jacob Anslinger. Yfirmaður FBN sem síðar breyttist í DEA.

1 1

Drullustampurinn

Enginn einn maður í heiminum hefur haft viðlíka áhrif á það ástand sem við búum nú við í vímuefnamálum og Harry Anslinger. Þeir eru nokkrir sem hafa markað djúp spor í mannkynssöguna og eru okkur alveg ókunnir. Til dæmis þeir sem fundu út hvernig átti að kveikja eld eða fundu upp hjólið. En vegna þessarar sögu hér er nauðsynlegt að staldra við og kynnast aðeins þessum manni, Harry Jacob Anslinger. Harry fæddist árið 1892 og andaðist í hárrí elli 1975. Hann var fæstum harmdauði, ekki einu sinni samstarfsmönnum.

Að öllum líkindum var Harry kvíðasjúklingur allt sitt líf ásamt því að vera haldinn ofsóknaræði. Hann sá óvini alls staðar og var að því leyti jafnaðarmaður að hann tortryggði alla jafnt. Hann skrifði feiknin öll og þess vegna vitum við giska mikið um hann og skoðanir hans. Hann var að því leyti líkur til dæmis Donald Trump, fyrrverandi Bandaríkjaforseta, sem sér samsæri í hvaða átt sem hann lítur. En það er meðal annars vegna þessarar áráttu hans að skrifa skýrslur um allt milli himins og jarðar sem hans frágasta tilvitnun er á almannavitorði: „Reefer makes darkies think they're as good as white men.“ Eða: „Gras lætur litaða halda að þeir séu jafnir hvítum.“ Hann var kvæntur frænku Andrew Mellons (1855-1937) sem sat um tíma sem fjármálaráðherra og var einn ríkasti maður Bandaríkjanna á þessum árum.

Pegar löggin um vínbannið frá 1920 voru felld úr gildi árið 1933, var nokkur fjöldi áfengislöggæslumanna á framfæri ríkisins og hafði fremur lítið að gera. Hvort sem það var fyrir tilstilli Mellons eða ekki, var Harry ráðinn forstjóri Federal Bureau of Narcotics (hér eftir kallað FBN) 1930 og skilningur manna var að hann ætti að leggja stofnunina niður í rólegheitum til að losa stjórnina undan launagreiðslum til þeirra rúmlega þrjátíu einstaklinga sem þar störfuðu en höfðu lítið fyrir stafni þar sem hylli undir bannlok. Þeim átti þó eftir að fjölga verulega.

Á bannárunum var átjánda viðauka stjórnarskrárinnar fylgt til hins ýtrasta með *Volstead lögnum* sem veittu áfengislöggæslumönnum undanþágu á inntökuprófi því sem ríkisstarfsmenn þurftu að taka á þessum árum. Það gerði það að verkum að það sem kallað var „Prohibition Unit“ (banndeildin) varð að batterfi sem hygl-aði góðum störfum til vina og pólitískra samherja. Allt frá setningu Volstead lag-anna einbeittu bannfulltrúarnir sér að því að nappa smyglara sem voru að verða gríðarlega öflugir og ríkir með því að smygla áfengi til Bandaríkjanna, fyrst og fremst frá Kanada og Evrópu og næstum samstundis voru þessi 18.000 störf (já, Harry réð sitt folk mjög samviskusamlega) tengd hneyksli og spillingu og þar voru engir smápeningar í spilinu frekar en í dag.

Samkvæmt því sem fulltrúi hjá fjármálaráðuneytinu létt hafa eftir sér var þar um að ræða, „einkennilegasta samansafn pólitískra viðundra, ásuga og beinlínis ræningja sem gerðir voru að bannfulltrúum.“ Þeir settu upp ólöglegar götulokanir, skutu saklausa borgara og kúguðu fé af bruggurum frekar en að handtaka þá. Lobbíistar hófu því baráttu fyrir endurkomu starfsmannaprófanna og fengu það í gegn seint á þriðja áratug síðustu aldar að inntökuprófin fyrir ríkisstarfsmenn voru tekin upp að nýju. Það olli afar vandræðalegri uppákomu þar sem rúmlega 2/3 allra bannfulltrúa stóðst það ekki! Árið 1927 reið annað högg yfir stuðningsmenn bannsins þegar hæstiréttur úrskurðaði að það væri ólöglegt fyrir dómara að taka til sín hluta þeirra sekta sem dæmdar voru vegna brota á Volstead lögnum. En þarna, kringum 1930, var sem sagt búið að ákveða að afnema lögini.

Harry var ekki sáttur við þetta. Hann gekk í málid og bjó til óvin og fór að tala um kínverskt samsæri sem snerist um að gera amerísku þjóðina að ópíum-fíklum. Í kjölfarið réðst hann á læknastéttina – eins og hún lagði sig.

Pannig var að læknar höfðu nýtt sér undanþágu í *Harrison lögnum* til að ávísa ópíóðum til sjúklinga sinna sem voru fíklar. Það hafði meira að segja verið látið á þessa undanþágu reyna í dómsmáli sem fór fyrir hæstarétt sem dæmdi undanþáguna löglega. Læknar héldu því rólegir áfram að ávísa til sjúklinga sinna sem fæstir voru neitt í líkingu við það sem fíklar eru í dag.

Í könnun frá þessum tíma kemur fram að 75% fíkla lifðu eðlilegu lífi, 22% voru efnaðir og aðeins 6% gátu mögulega flokkast fátaðir. Þeir einfaldlega komu við í apótekinu með lyfseðilinn sinn frá lækninum, keyptu sitt lyf, sem þeir fengu ódýrt, og notuðu það samkvæmt leiðbeiningum. Það virka nefnilega ekki öll lyf eins og áfengi svo neyslan var ekki vandamál fyrir neytendur við dagleg störf. Það besta var að þetta var fullkomlega löglegt.

Það er kannski rétt að útskýra aðeins þessa lagasúpu frá bandarískra þinginu. Harrison vímuefnalögin voru/eru alríkislög í Bandaríkjunum sem setja ákvæði um og reglur vegna skattlagningar, framleiðslu, innflutnings og dreifingar á ópíóðum og kókaínvörum. Lögin voru lögð fram af *Francis Burton Harrison* frá New York og voru samþykkt 17. desember 1914. Bannlöginn, óformlega þekkt sem Volstead löginn, voru lögð fram á Bandaríkjajöfningi 1919 og var ætlað að styrkja og skýra átjánda viðaukann sem kom á banni við áfengum drykkjum. Átjándi viðaukinn, (stjórnarskrárbreyting) kvað á um að „bingið og hin yámsu fylki“ hefðu vald til að framfylgja banninu með löggjöf, en hin viðtæku Volstead lög leyfðu fylkjunum ekkert frávik vegna staðbundinna valkosta eða annars sveigjanleika.

Á þessum tíma bjuggu bræður tveir í Los Angeles sem báðir voru læknar. Þeir hétu *Edward Huntington Williams* (1868-1942) og *Henry Smith Williams* (1863-1942). Þeir voru að mörgu leyti ólíkir bræðurnir, sá fyrrnefndi fyrirleit fíkla frá dýpstu hjartansrótum en Henry vorkenndi þeim óendantlega og opnæði klíník í Los Angeles til þess að hjálpa þeim. Báðir ávísuðu ópíótum til fíkla. Báðir voru handteknir í aðgerðum Anslingers og FBN, ásamt 20.000 öðrum læknum vítt og breytt um Ameríku í stærstu áras á læknastéttina í sögunni. Níutíu og fimm prósent lækna voru sakfelldir þrátt fyrir dóum hæstaréttar. Ameríkska dómskerfið er greinilega um margt afar sérstakt.

Afleiðingar aðgerða og dómsmála FBN varðandi fíkla voru skelfilegar. Á einni nóttru urðu þeir að glæpamönnum að versla við glæpamenn sem voru ekki lengi að hækka verðið um 1000%. Pégars Henry Smith varð fyrir áras hins opinbera, greip hann til varna og fór að afla sér upplýsinga. Þá kom ýmislegt í ljós. Meðal þess sem hann komst að, var að það voru tengsl milli FBN og mafíunnar og Henry hélt því fram að fíknibannið væri beinlínis sett á til þess að afhenda mafíunni markaðinn og mönnum hlyti að hafa verið það ljóst við lagasetninguna. Henry gekk meira að segja svo langt að fullyrða að „agent FBN“ að nafni *Chris Hanson*, hægri hönd Anslingers, hefði tekið við 230.000 dollurum frá mafíunni í San Francisco. Þess má geta að téður „agent“ var handtekinn fyrir mútur og spillingu í Phoenix í Arizóna nokkrum árum síðar. Það var fjallað um handtökuna í tveimur blöðum á þessum tíma, bæði í Los Angeles og Phoenix og Hanson var ákærður. Eftir það finnur Internetið ekkert um téðan Hanson svo velta má því fyrir sér hvort Harry hafi hjálpað honum við að láta málið hverfa en FBN var allræmt fyrir spillingu og hótanir.

Þegar aðferðir Anslingers eru skoðaðar er leikjafræðin alltaf svipuð eða eins. Fundinn var minnihlutahópur sem hægt var að berja á, hann var spyrtur saman við villt og saurugt kynlíf sem ógnaði aðallega hvítum konum. Kínverskir járnbrautalagningaverkamenn áttu að spilla hvítum konum og í ofanálag vildi „Kínverjinn“ ná yfírráðum í Ameríku með því að hneppa þjóðina í ánaud óþíumfíknar. Þá var það ekki verra að geta kennt lituðu fólkum að spilla þeim hvítu.

Harry beindi sjónum sínum einkum að leikurum og djassmúsíköntum og sá litaði mísíkant sem Harry var hvað mest uppsigað við var *Billie Holiday* eða *Eleanora Fagan*, eins og hún hét réttu nafni. Í augum Anslingers hafði hún allt á móti sér; hún var svört, kona, vinsæl, hæfleikarík, fátæk og fræg. Bara það fyrsta var alveg nóg fyrir Harry en gallinn var að svo bættist allt hitt við.

Billie fæddist árið 1915 og dó 1959 úr skorpulifur og hjartasjúkdómi, handjárnuð við sjúkrarúm að skipan Anslingers. Hann áleit djasstónlist verkfæri djöfulsins og eftirfarandi skrifaði hann í bók sinni *The Protectors* sem kom út 1964: „... segja má að djass hafi alist upp í næsta húsi við glæpi.“ Þegar Billie hélt tónleika í Carnegie Hall án þess að hafa komið lagi í efsta sæti á vinsældalista, og hafði reyndar ekki átt lag á vinsældalista í nokkur ár, trompaðist Harry gjörsamlega. Og til að núa salti í sár aumingja mannsins var uppselt kvöld eftir kvöld. Auðvitað létt Harry agenta sína „bösta“ hana.

Til marks um völd Harrys má nefna að hann hafði úrslitavald um hvað var sagt um kannabis og óþróða í öllum Hollywood myndum sem framleiddar voru á þessum tíma. Nokkrir leikarar sem notuðu kannabis lento í vandræðum og að minnsta kosti einn flutti tímabundið til Afríku til að fá frið fyrir bannfulltrúum Harrys. Það var sá öðlingsleikari, *Robert Mitchum*.

Slóðin eftir Harry er löng og skrautleg. Hann kúgaði lyfsala í New York til að afgreiða óþróða til vinar síns eftir þörfum. Sá hét *Joseph McCarthy* og var formaður óamerísku nefndar bandaríksa þingsins sem taldi það sitt helsta hlutverk að berjast á móti hugmyndafræði sem var sönnum amerískum kapitalistum mikill þyrnir í augum, sósíalisma. Reyndar spyrti nefndin þann isma saman við kommúnisma. Slík var þekkingin á þessum tveimur stefnum. Þá var Harry óragur við að mæta fyrir alls konar nefndir þar sem hann kom til skila sinni hlið á vímuefnum. Þar er margt skrautlegt að finna og lygunum og gróusögunum sem hann bar á borð var trúð eins og nyju neti.

Ástandið í bandarísku þjóðfélagi á seinni hluta sjöunda áratugar síðustu aldar var þróttmikið og einkenndist af alls konar þjóðfélagstilraunum. Upp úr þessum

suðupotti spruttu félagslegir kimar sem þóttu ekki par fínir af ráðandi stétt. Það voru hippar í San Francisco, Black Panther hreyfingin á austurströndinni, aðallega í New York, og svo voru námsmenn eitthvað að rífa kjaft í háskólunum. Svo var það bévitans rokkið og bítlátónlistin. Í ofanálag vildi þetta lið lítið drekka brennivín heldur reykja eitthvert blóm. Jafnvel hvítir krakkar notuðu LSD og fleiri „sækadelísk“ vímuefn. Og með tilkomu pillunnar voru nú stundaðar frjálsar ástir. Það varð að sýna þessu liði hvar það átti heima í þjóðfélagsstiganum og þá var upplagt að jaðersetja það. Ég meina, kynlíf og dóp! Hvað verður næst?!

Hér eru tvær ódauðlegar tilvitnanir í Anslinger: „Colored students at the University of Minnesota partying with [white] female students, smoking [marijuana] and getting their sympathy with stories of racial persecution. Result: pregnancy.“

Og hin hljóðar svona: „Two Negroes took a girl fourteen years old and kept her for two days under the influence of hemp. Upon recovery she was found to be suffering from syphilis.“ Meðganga sárasóttar er í það minnsta þrjár vikur og allt upp í þrjá mánuði.

Harry var ekki hættur, langt í frá. Þegar loksnsins hafði tekist að ýta honum úr FBN árið 1962 var hann gerður að stjóra í Davos í Sviss þar sem Bandaríkjamenn, alltaf jafn sannfærðir um eigið ágæti, voru að koma á stofn alþjóða fíkniefnastofnun. Í Davos óð Harry yfir allt og alla og beitti bæði hótunum og mútum til að fá þjóðir heims til að ganga í takt í fíkniefnamálum: Amerískum takti, sínum takti. Verkfærið sem Harry vildi nota í baráttunni við vímuefnin urðu að alþjóðasamningi sem hann var aðalhöfundur að og heitir *Single Convention on Dangerous Drugs*, hér eftir nefndur Single sáttmálinn. Þessi sáttmáli er grundvöllur fíkniefnalaga víða um heim. Aðeins örfáar þjóðir spryrntu við fótum og þá aðallega vegna viðskiptahagsmunu. Það er að segja, þær græddu á óbreyttu ástandi.

Aðferðin sem hann notaði einna mest gagnvart þjóðum var sú að hann létt einhvern lágt settan fulltrúa lauma að öðrum lágt settum fulltrúa að það gæti nú verið að „þróunaraðstoð“ yrði eitthvað endurskoðuð í Washington ef stjórnvöld yrðu óánægð með afstöðu viðkomandi lands í fíkniefnamálum. Harry var viss um að þetta mundi berast. Svipuð aðferð var notuð við mútur, hún var klædd í búning efnahags-, hernaðar- eða þróunaraðstoðar. Þegar fulltrúar einstakra ríkja, eins og til dæmis fulltrúi Tælands, benti á að neyslan væri hluti þúsund ára gamallar menningar eða trúarleg svaraði Harry: „Ekki rugla mig með staðreyndum, ég er búinn að ákveða hvernig þetta á að vera.“ Eða á frummálinu: „Don't confuse me with the facts, I've decided how it's going to be.“

Þegar maður skoðar bannsöguna birtast ákveðin atríði sem maður rekur augun í og eru óþægilega áberandi. Í öllum tilfellum þar sem kröfur hafa komið fram um bann ákveðinna efna er sama röksemdin að baki. Hún fer kannski ekki hátt en hún er þarna engu að síður. Pessi ástæða er einfaldlega hræðsla. Ópíum var það sem kínverskir verkamenn, sem fluttir voru inn í þúsunda tali til að leggja járnbrautir þvers og kruss um Ameríku, kusu helst til slökunar eftir erfliðan vinnudag. Hin ráðandi stétt, hvítir miðaldra karlmenn, óttuðust að Kínverjarnir myndu gera hvítar konur háðar ópíum og misnota þær til sinna þarfa. Einn þáttur óttastjórnunarinnar snerist sem sagt um að útlendingar ættu ekki að sofa hjá hvítum konum.

Þegar mexíkóskir verkamenn fóru að flykkjast á bómullarekrurnar til vinnu var sama röksemd notuð vegna kannabiss sem Mexíkóar notuðu til slökunar; launin voru lág og þeir höfðu lítil efni á áfengi. Auk þess var rekinn gegndarlaus áróður af tveimur aðilum gegn efninu en það voru þeir Harry Anslinger, forstöðumaður FBN, og blaðakóngurinn *William Rudolph Hearst* sem beitti blöðum sínum miskunnarlaust í baráttunni gegn kannabis. Bannið snerist ekki um heilsu og velferð neytenda, heldur um jaðarsetningu ákveðinna hópa til að betra væri að stjórna þeim með ótta. Og allt var þetta gert undir því yfirskyni að verið væri að vernda börn. Því öll erum við sífellt hrædd um börnin okkar sem og aðra ástvini. Eða er það ekki annars? Ekki getur bann snúist um völd og stjórn á fólk eingöngu, er það?

Mynd: Wikimedia Commons

Hráópíum. Þetta er kallað ópíumlatex þegar mjólkinn úr plöntunni er storknuð.

12

Afganistan

Persónulega finnst mér það fullmikil bjartsýni að ætla að fjalla í bók um ópíum, sögu þess, menningu og not, án þess að fjalla ítarlega um Afganistan. Sagan sú er svo löng og flókin að það hálfa væri nóg og er samofin ræktun draumsólar. Nú seinni árin, eru „verndrarar mannkyns“, að eigin álti, undir, yfir og allt í kring, þjóðin sem á næstum enga sögu, ólíkt Afganistan.

Sú þjóð á gífurlega magnaða sögu sem segja má að sé að sumu leyti langt aftur í öldum þróunarlega séð. Þar er samt alveg sama forréttindagæslan hjá yfirstéttinni. Það eru ekki margir staðir jarðar eins ósnertir af nútímanum og Afganistan. Ég er næsta viss um að ef Marco Polo (u.þ.b.1254-1324), sá mikli ferðalangur, kæmi til Badakhshan nú, þekkti hann umhverfið sem talið er að hafi verið óbreytt í um 800 ár. Afganistan er enn í hópi minnst þróuðu landa heims, í 180. sæti í Human Development Index listanum. Til að skilja hvernig, og hvers vegna Afganistan varð framleiðandi 90% af öllu heróíni heims er nauðsynlegt að þekkja sögu þessa harðbýla, fallega og hrjóstruga lands.

Persneska ættbálkaveldið Ghaznavids, sem var stærst á því „gullna skeiði“ Islam í kringum 1000, gerði Afganistan að miðju ríkis móslima og þar voru 400 skáld og 900 fræðimenn. Afganar nútímans dýrka þetta tímabil fullir eftirsjár. Það fékk dapran endi, mongólarnir komu og eyddu öllu sem fyrir þeim varð sem gerði landið aftur að strjálbýlu þjóðfélagi bænda- og sjálfsþurftarbúskapar. Ef hægt er að nota það orð því róstur og óreiða, ofbeldi og skærur voru ekki óalgengar. Þannig hefur þjóðin lifað öldum saman í ættbálkasamfélagi. Hver hópur eða ætt fyrir sig og skærur milli ætta tíðar þótt allir sameinist undir merki landsins, Afganistans því þeir eru þjóðernissinnar. Parna er um að ræða tuttugu þjóðir, þar á meðal Pastúna, Tajika, Hazara, og hirðingjaþjóðina Kuchiar. Tvö megintungumálin eru pastú og dari.

Velflestir íbúar landsins eru stoltir múslimar þótt ekki þurfi að fara langt út í sveitirnar til að sjá önnur og eldri trúarbrögð, til dæmis sambræðing af búddisma og kenningum Zarapústra. Islam hefur nú að verulegu leyti rutt þessum trúarbrögðum burt. Ópíumnotkun er algeng enda hafa Afganar notað ópíum í árbþúsundir. Börnunum er gefið valmúáte gerðu úr notuðum fræbaukum sem kramdir eru í sjóðandi vatni og konurnar borda latexið til að losna við bakverkina þar sem þær krajúpa við mortélin að mala korn og virðast ekki finna rammt bragðið. Karlarnir ganga gjarnan um með fræbauk milli kinnar og tannholds. Sem jurtalyf er draumsólin ómissandi þáttur daglegs lífs þeirra.

Mesta ræktunin var, og er sjálfsagt enn, í fjöllunum þar sem skilyrði voru með þeim hætti að uppskeran skilaði hágæða ópíum með kröftugum alkalóiða sem var jafnvel betri en sá egypski. Framleiðendurnir gerðu litlar kökur úr ópíumkvoðunni, stimluðu þær með sínu merki og pökkuð kökunum inn í krónublöð draumsólar. Svo var farið með ópíumið á markað, rétt eins og gildi með aðar landbúnaðarvörur, eins og saffron, egg, ull, skinn, kjöt og grænmeti. Fyrir 1970 fór mest af þessu ópíum til Írans til að selja á ólögglegum markaði þar. Þáverandi keisari hafði bannað ópíum í Íran 1955.

Eins og með allt eru margar hliðar á öllum málum og Afganar eru hvort tveggja illa og vel í sveit settir vegna legu landsins. Í austri er pakistanska kjarnorkuveldið. Í vestri er annað kjarnorkuveldi, Íran. Fyrir norðan eru áhrifalönd Rússia, lönd eins og Túrkmenistan, Uzbekistan, Tajikistan og Kína. Mörg lönd þarna í hnapp sem öll enda á -stan. Hvað um það, það er feigðarflan að ráðast inn í landið eins og Bretar, Rússar og Bandaríkjumenn hafa komist að raun um, því öll samskipti og samvinna byggist á frændsemi og skyldleika í hverju einstöku þorpi. Það er ekkert gagnsæi í viðskiptum og Afganar eru áltnir búa í einu spilltasta þjóðfélagi heims. Meira en 90% þjóðarinna eru sjálfþurftarbændur og er það hlutfall óbreytt frá því um þar síðustu aldamót.

Fyrstu alvöru samskipti Afgana við Evrópu hófust þegar *Napoleon* (1769-1821) réðst inn í Egyptaland 1798 þegar hann ætlaði að koma sér upp aðstöðu á Indlandi. Það hefði þýtt að sækja fram lóðbeint í gegnum Afganistan. Innrás Rússia í Kasakstan 1734 hafði þegar vakið ugg þegar Rússagrylan sýndi mátt sinn og kom næð. En þessi innrás Frakka hafði þó þau áhrif að ýmsar vestrænar hugmyndir í átt að nútímanum fengu hljómgrunn hjá þjóðinni. Eins og til dæmis rómantískar hugmyndir um byltingu. Bretar og Rússar voru þó ekki par hrifnir af þessu brölti Afgana og nýlendustefna þessara þjóða þrýsti Afgönum lengra aftur í tímann.

Það sóttu allir að Afgönum. Indverskir Síkar sóttu að þeim og þeir töpuðu smá landi og auðvitað virðingu því Afganar eru afar stoltir með sterka þjóðerniskennd. Á sama tíma sóttu Persar að Herat aftur og höfðu stuðning Rússa. Þá loksns tóku Bretar við sér og *George Eden* (1745-1814) fyrsti Aukland lávarðurinn, landstjóri á Indlandi safnaði saman indverska hernum og gerði Persum það full ljóst að innrás í Afganistan væri álitin ógn við breska hagsmuni. Persar hörfuðu en Bretar ákváðu að *Dost Mohammad Khan* (1792-1863) væri óþægur ljár í þúfu svo þeir réðust inn í Afganistan og komu strengjabrúðu sinni, *Shah Shuja* (1785-1842) fyrir sem þjóðhöfðingja. Það reyndust mikil mistök þegar fram liðu stundir.

Bretar álitu að með þessu væru þeir að stoppa Rússa og vernda Indverja. Bretar höfðu minni en engan áhuga á að Rússar fengju hafnaraðstöðu við Persaflóa með aðgangi að Indlandshafi og það höfn sem var í það hlýjum sjó að hún var opin allt árið. Svo Bretar gerðu innrás í Afganistan með 25.000 breskum hermönnum og Síkum og þessi her réðst til atlögu 1839 og mátti þola stórfellt tap af hendii Afgana. Peir höfðu stöðvað framrás Síka í Khyber skarði tveimur árum áður og voru ekki beint vinveittir þessari hjörð sem sótti þá með vopnum.

Svo sigurvissir voru Bretar að þeir tóku konur sínar og börn með í herleiðangurinn. En svo kynntust þeir afganske vetrinum í Kabúl og fullkomlega gagnslausri stjórn *Williams Elphinstone* (1782-1842) sem vildi þó öllum vel en var bara ekki meiri bógur en hann var. Veturinn 1841-42 risu Afganar upp og lyktir urðu þær að Elphinstone varð að semja um örugga undankomuleið til Jalalabad. Gjörsamlega ófærir um að gera sér grein fyrir svikum Afgana hófu Bretar undanhaldið með konur og börn í eftirdragi og voru stráfelldir í Gandamal skarði og sárafáir sem komust af. Eini hermaðurinn sem komst til Jalalabad, 13. janúar 1842, var William Brydon. Sumir fangar Afgana voru teknir inn í hópa þeirra og einstaka kona og barn komst undan. Kona Warburtons (1842-1899) hershöfðingja giftist kvalara sínum, kannski tilneydd. Það gerðist áður en búið var að finna upp Stokkhólmsheilkennið. Öll þessi atburðarás var hörmuleg og grátlegt tap sem orsakaðist af oflæti Breta.

En Bretar gáfust ekki upp og þeir gerðu aðra innrás 1878, og aftur var ástæðan sú að Bretar vildu vernda Indland frá Rússum. Þegar samningur milli Bretta og Afgana sem undirritaður var í Gandamak 1879 hafði tekið gildi var Afganistan skilgreint sem breskt verndarsvæði og Kabúl opnaðist fyrir trúboði og fleiru. Og það er auðmýking sem Afganar hafa enn ekki fyrirgefíð. Herleiðangurinn entist ekki nema í tæpa two mánuði því stjórnubrjáláðir ættflokkar frá Herat stráfelldu

hann. Bretar létu sér ekki segjast og reyndu einu sinni enn, kannski minnugir orðtaksins „allt er þegar þrennt er.“ Bretar settu emírinn af og settu í stað hans *Abdur Rahman Khan* (1844-1901), barnabarn *Dost Mohammad Khan*. Abdur varð kunnur sem Jánemírinn og það var ekki að ástæðulausu.

Hann hóf umbætur í landinu sem enn þá eru ráðandi í afgönsku þjóðfélagi. Hann stofnaði skóla, hóf framkvæmdir á vegum hins opinbera, kom á laggirnar póstþjónustu og fjarskiptastofnun, hagstofu ásamt heilbrigðiskerfi, verslunarráði, fjármálaráðuneyti og fleiru. En hann var þrátt fyrir þessar umbætur; grimmur, falskur, fullkomlega stjórnlyndur og kaldhæðinn hershöfðingi. Og hann reiddi sig á herinn til að halda völdum auk þess sem hann njósnaði um fólk og gróf undan því með því að etja því hverju á móti öðru. Hann hefur verið býsna skraut-legur karakter hann Abdur. Virðist hafa verið vel upplýstur á mörgum sviðum og með margar frjálslegar vestrænar hugmyndir. Hann réð útlendinga í toppstöður og einkalæknir hans var áströlsk kona að nafni *Lillias Hamilton* (1858-1925) og auk þess réð hann frú Kate Daly sem lækni fyrir kvennabúr sitt. Svo réð hann verkfræðinga, að mestu frá Bretlandi.

Pótt Abdur væri upplýstur og menntaður hélt hann samt áfram hinni löngu hefð þjóðarmorðs á Hazara fólkini sem enginn veit hvernig byrjaði en hefur verið í gangi öldum saman vegna einhvers sem gerðist þá. Það hefur orðið þess valdandi að Hazara þjóðin er neðst í mannvirðingarstiganum. Abdur komst þó á spjöld sögunnar þegar Rússar hertóku Pandje virkið á norðurlandamærum Afganistan 1885. Par misstu Afganar um 900 hermenn en Rússar 11. Þá kom hann að landamæradeilu milli Afganistan og Pakistan þegar Durand línan var páruð á landakortið sem álitin er meðal Afgana að sé enn ein þvingunin af hálfu Bretta.

Jánemírinn dó 1901 og *Haibulla* (1872-1919) sonur hans tók við völdum. Hann er álitinn einn frjálslyndasti þjóðhöfðingi Afganistan og hann rembdist eins og rjúpan við staurinn að innleiða nútíma læknisfræði. Hann náði að hrifsa hluta af utanríkismálum frá Bretum til Afgana og fleira. Hann var veginn úr laun-sátri í veiðiferð 1919. *Amanullah* (1892-1960), þriðji sonur hans, varð emír og seinna kóngur. Hann tók föður sinn til fyrirmynadar og reyndi að nútíma væða landið og opnaði skóla fyrir bæði kyn og hvatti landsmenn til að taka upp vest-rænan klæðaburð. Tengdafaðir hans var *Mahmud Tarzi* (1865-1933), frjálslyndur pólitíkus og útgefandi fyrsta dagblaðs sem gefið var út í landinu og tímaritsins *Seraj al Akbar* sem fyllaði aðallega um pólitík ásamt fréttum. Tarzi var þvingaður í útlegð af íhaldssönum öflum árið 1911 og fór til Parísar.

Meðan Tarzi var þar nýtti hann tækifæríð og náði sterkum tengslum inn í stjórnkerfi Frakka og við ýmsa áhrifamenn í Frakklandi. Það gilti líka um frjálslynd öfl í Afganistan sem náðu að mynda tengsl milli landanna gegnum Tarzi. Amanullah var undir miklum áhrifum frá tengdaföður sínum og hann og Soraya (1899-1968) kona hans heimsóttu Tarzi í París. Þar kynntust þau ýmsum nýjum hugmyndum og tækni og þegar þau snenu til baka lenti taðið í vistunni í fyrsta sinn. Það átti eftir að gerast oftar.

Afganar eru íhaldssamir, í klæðaburði, menntun sem og trúmálum. Reyndar eru þeir að meirihluta bara íhaldssamir með hausinn langt aftur í öldum. Þess vegna lenti taðið í vistunni. Þeir vildu ekki sjá neinar umbætur og svo óvinsælar voru þessar skoðanir Amanullah að dagblöð í Kabúl héldu því fram, fullum fetum, að þau væru að koma til baka með vél sem væri hönnuð til þess að framleiða sápu úr mannslíkum. Tarzi tengdapabbi stakk upp á því við Amanullah að hann reyndi að nýta sér samkeppni Bretta og Rússa. Það þýddi ekkert að pakka í vörn. Svo Amanullah tilkynnti Bretum og Rússum að hann væri alveg til í að þiggja aðstoð til að nútímovæða landið. Rússar hófu greiðslur þegar í stað. Þeir sendu líka 13 flugvélar ásamt flugmönnum, vélvirkja, samgöngutæki og sérfræðinga í samgöngum. Síðast en ekki síst, á milli 1925 og 1926 lögðu Rússar símkerfi og símalínu á milli Herat, Kabúl, Kandahar og Mazar-i-Sharif. Og 1928 opnaðist möguleiki á að fljúga frá Moskvu til Kabúl með millilendingu í Tashkent.

Petta var of mikið fyrir íhaldsöflin og tilbiðjendur fortíðar og gerð var uppreisn og Amanullah var velt úr sessi snemma árs 1929. Honum var þó leyft að afsala sér völdum og flytja til Sviss ásamt konu sinni. Við völdum tók *Mohammad Nadir Shah* (1883-1933), fyrrverandi hershöfðingi í afganska hernum. Hann var líka nútímasinni en miklu slóttugri en Amanullah. Honum tókst að halda friðinn við klerkana og trúarleiðtogana en það sem upp úr stendur af valdatíð hans er vegakerfið sem hann hóf vinnu við að gera.

Þá tók við kafli sem er undirlagður morðum og tilræðum. Í júní 1933 var afganski sendiherrann í Berlín myrtur af tilræðismanni sem sakadí hann um að vera hliðhollan Bretum. Í september gekk kennarinn Mohammad Azim inn í sendiráð Bretta í Kabúl og drap þrjá, Indverja, Bretta og Afgana. Þann 8. nóvember fór Nadir Shah á skólasamkomu í gagnfræðaskóla og var dreppinn af 15 ára gömlum nema að nafni Abdul Khaliq.

Sá sem tók við af Nadir Shah var sonur hans *Mohammad Zahir Shah* (1914-2007) og hann varð síðasti kóngur Afganistan. Hann kom úr þéttbýli, ekki sveit,

og var afar heillandi og talaði frönsku næstum eins og innfæddur eftir að hafa hlotið menntun við háskólan í Montpellier í Frakklandi. Zahir Shah var staðráðinn í að nútíma væða landið og 1934 gerðist Afganistan fullgildur meðlimur í Þjóðabandalaginu sáluga. En Mohammad Zahir tókst að fá viðurkenningu frá Ameríkónum á landinu og bað um efnahagsaðstoð og sérfræðinga frá bæði Rússum og Ameríkónum. Það sem halda mun nafni hans lengst á lofti er þó Helmand stíflan sem hann létt byggja til að reyna að koma nýju lífi í Helmand dalinn.

Það er finn umfjöllun um Helmand hérað á Wikipediu sem ég mæli með að fólk kynni sér ef það hefur áhuga á þessu stóra og merkilega héraði. Það liggur í miðju suðurhluta landsins og deilir landamærum við Pakistan í suðri. Það er stærsta og lengsta hérað Afganistan og stærsti framleiðandi ópíums í landinu. Árið 1953 varð bylting í Afganistan, án blóðsúthellinga, og *Mohammad Daoud* (1909-1978), náfrændi Zahir Shah og mágur, fær völdin. Hann var framfarasinni og ákafur talsmaður kvenréttinda, eins og Zahir Shah. En hann var ekki par hrifinn af nágrönnum sínum í suðri og sýndi þeim fjandskap og svo fór að Pakistanar lokuðu landamærunum að Afganistan. Það hafði þær afleiðingar að Afganistan varð háðara Sovétríkjunum með aðföng, einkum eldsneyti.

Þá erum við loksins farin að nálgast nútímann sem er jafn skrautlegur og fortíðin, bara á öðru plani, og trúarbrögð og vímuefni verða að ráðandi þætti í sögu landsins. Það skulum við skoða í næsta kafla.

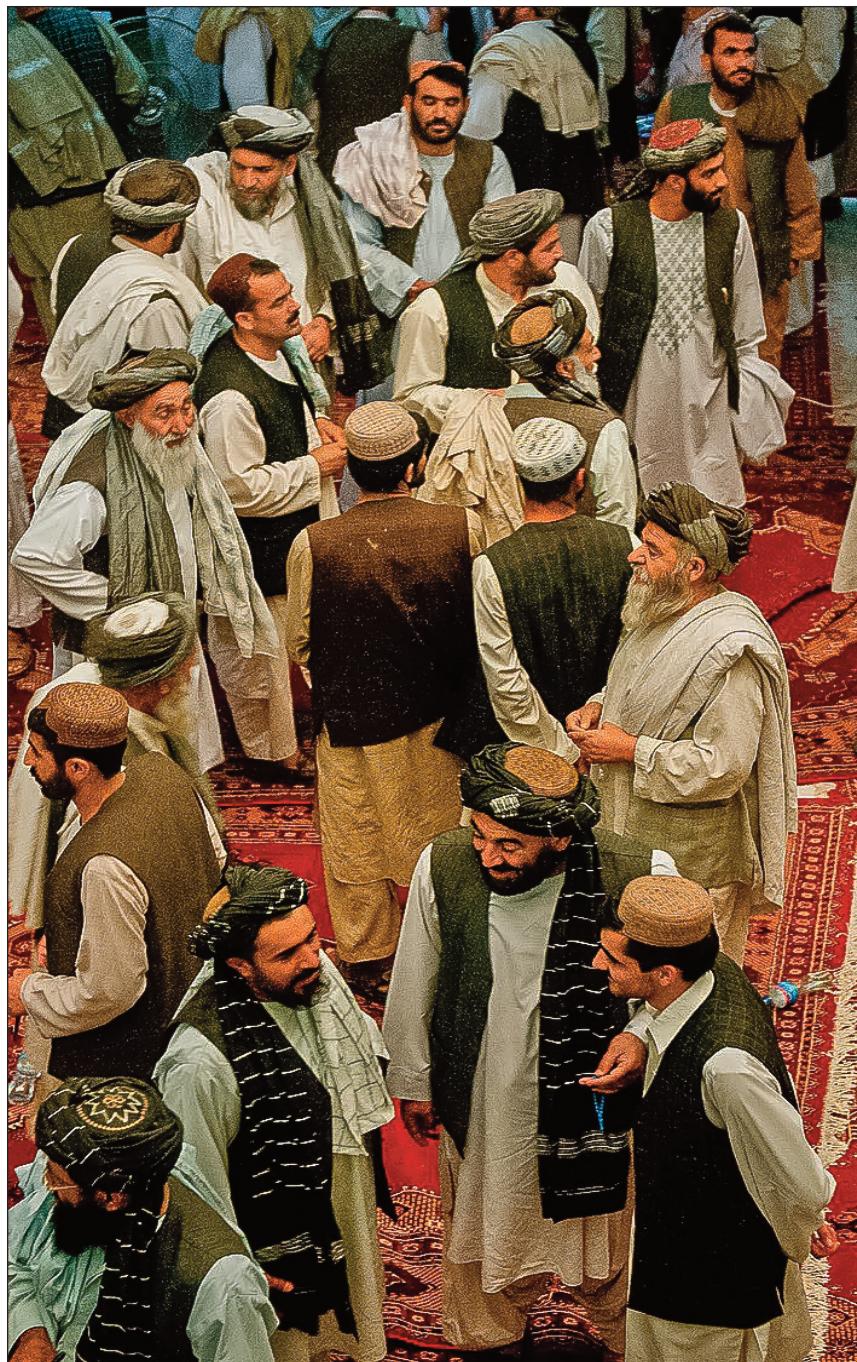

Frelsishliðið í Helmand. Um það fer stærstur hluti afganks ópíums yfir til Pakistans.

Efri myndin er af Kajaki stíflunni sem gerir ræktun ópíumvalmúans mögulega í Helmand héraði. Í mikilli uppskeru er oft skortur á fólk til að vinna afurðirnar. Neðri myndin er af hermönum á ópíumakri en herinn bæði verndar og tollar bændurna um hluta af uppskerunni eða hirða hana alla eins og fjölmörg dæmi eru um.

Ættarhöfðingjar og trúarleiðotgar í Afganistan. Þessi hópur manna ræður í raun landinu.

13

Taðið og viftan

Góð orð „samhengi og afleiðingar.“ Þau má til dæmis nota um allt það sem hér kemur á eftir. Frá lokum seinni heimsstyrjaldar höfðu Sovétmenn verið í Norður-Afganistan í leit að olíu og málnum og reyna að koma sér í mjúkinn hjá innfæddum. En Afganar eru langminnugir og voru afar tortryggnir. Þær sem amerískt fyrirtæki var að byggja stóra stíflu í suðri ákváðu Rússar að borga fyrir að malbika götur í Kabúl 1953 sem vott um velvilja sinn. Stíflurnar, Arghandab og Kajaki, voru vígðar 1953. Kajaki stíflan er gríðarlegt mannvirki, hvorki meira né minna en 32 km löng. Þær heppnuðust svo vel hvað áveitu varðar að það vantaði mannskap til að vinna uppskeruna.

En það eru alltaf afleiðingar og það sem enginn hafði vitað var að áveitan í Helmand dalnum hækkaði seltuna í jarðveginum og fljótlega fór uppskeran að minnka. Það kom í ljós að Ameríkanar höfðu hvorki haft rænu né vit á, eða nennnt, að skoða vatnið „og nú getur fólkid bорðаð hamak [salt] að eilífu,“ var haft eftir öldungi í borginni Geresk. En Rússar og Kanar héldu áfram að reyna að kaupa Afgana með bæði fé og framkvæmdum eins og Kandahar flugvöllinn sem Kanar gerðu. Daoud dreifði þessum óbeinu mútun Rússa og Kana til Afgana og dreifði stuðningnum bæði til suðurs og norðurs og létt sig engu skipta hvorir voru hvar. Hann hvatti til frjálslyndis og um 1960 var Kabúl orðin þó nokkuð vestræn borg þar sem valfrelsi var í slæðunotkun kvenna og sumar sáust jafnvel í minipilsum. Þó hugsanlega hafi þær ekki verið jafn margar og félagsmiðlarnir vilja láta okkur trúa. Og stúdentar voru að nýta sér menntakerfið í Ameríku til framhaldsnáms.

Það var því næsta óhjákvæmilegt að gerð yrði uppreisn, svo þegar Zahir Shah skrapp til læknis í útlöndum hrifsaði Daoud völdin þann 17. júlí 1973. Hann lýsti yfir lýðræði og útnefndi sig forseta. Hann átti í basli við Pashtuna á landa-

mærunum þar sem íbúar voru ósáttir við Durand línuna og vildu fá sjálfstæði. Hann komst líka að því að Rússar voru orðnir áhrifamiklir meðal almennings svo hann fór til Moskvu að hitta *Leonid Brezhnev* (1906-1982). Hann lýsti óánaðju sinni með viðveru Rússa í norðrinu sem leiðtogi Rússa svaraði með því að landið yrði betur sett innan ríkjasambands USSR. Enn fremur væru Rússar tortryggir gagnvart hópum frá NATO ríkjum í norðrinu. Ef þetta kallast ekki tað í viftu, þá veit ég ekki hvað á að kalla það? Niðurlægingu? Hroka? Forréttindablindu?

Um leið og Daoud kom til Kabúl gerði hann ráðstafanir til að minnka tengsl við Rússa en auka tengsl við Íran, Sáda og vesturlönd. Þegar hann fékk þjálfun fyrir lögregluna og herinn í Egyptalandi varð Brezhnev brjálaður. Árið 1978 komu 3000 manns saman í jarðarför hugsjónamanns til að hlusta á *Nur Mohammad Taraki* (1917-1979) fyrrum blaðamann sem kominn var í pólitík. Daoud skipaði yfirvöldum að handtaka alla en Taraki slapp og komst til Sovétríkjanna. Í lok apríl hófst uppreisn í herstöðinni við flugvöllinn í Kabúl. Bytingin breiddist út á næstu dögum og Daoud ásamt 28 fjölskyldumeðlimum, þar á meðal barnabörn, voru dreppin og husluð í tveimur fjöldagröfum í útjaðri Kabúl og fundust ekki fyrr en 2008.

Nur Mohammad Taraki tók við völdunum. Honum var steypt af stóli og dreppinn 1979 og tók *Hafizullah Amin* (1929-1979) við völdum. Flokkur hans PDPA (*Peoples Democratic Party of Afghanistan*) bannaði vexti, einkum okurvexti. Og enn lenti taðið í viftunni. Bændur höfðu reitt sig á vexti bara til þess eins að komast af. Peir höfðu reitt sig á *salaam* lánakerfið svo þeir gætu sáð fyrir uppskerunni ár hvert og þetta var stórslys, hamfarir nánast. *Salaam* er sala þar sem seljandi skuldbindur sig til að útvega tiltekna vörur til kaupanda á framtíðardegi gegn staðgreiðslu. Þá er verðið að fullu greitt í reiðufé en afhendingu á keyptum vörum frestað. Framleiðsla landbúnaðarafurða hríðfell og flokkurinn greip tækifærið til að hrifsa til sín land sem hann ætlaði svo að skipta á sanngjarnan hátt milli manna svo allir fengju jafnt. Það var náttúrlega eins ógjörlegt og það hljómar og leiddi bara til frekari samdráttar í framleiðslu. Sérstaklega þegar bændur fóru í hár saman yfir landgæðum. Allt þetta og fleira varð til þess að Sovétmenn ákváðu að nú væri rétti tíminn til innrásar.

Á aðfangadagskvöld 1979 sendi Brezhnev 40. herfylkið af stað og þegar það kom til Kabúl drap það *Hafizullah Amin* og setti sína eigin strengjabrúðu, *Babruk Karmal* (1929-1996) sem forseta. Bandalag múslima (e. *The Islamic Conference*)

og flest íslömsk lönd mótmæltu og kröfðust þess að „sovéski herinn yrði skilyrðis-laust dreginn til baka.“ S.P. mótmælti hástöfum og um 5 milljónir Afgana flúdu til Pakistans og Írans. Afganskir uppreisnarmenn fengu ómælt fé og stuðning frá Pakistan og Kína til að hjálpa þeim gegn sovéska hernum. Og hverjur voru svo líka mættir með úttroðin og galopin veski? Hverjur aðrir en CIA og auðugir ein-staklingar eins og *Osama bin Laden* (1957-2011).

Osama hætti í námi 1979 til að stofna og fjármagna æfingabúðir fyrir Muja-hedeon vígamenn í Pakistan. Mujaheden er fleirtölumynd mujahis og þýðir víga-maður (e. *fighter*). Pégar afganskir vígamenn komu fyrst fram með heitið á hópnum, þýddi það „baráttu með göfugt markmið.“ Þessi bjögun á íslömskum hugtökum er einkennandi fyrir átökin í Afganistan. Hún sýnir líka að hluta til fljótandi og sífellt ofbeldisfyllri skilyrði þess að búa í Afganistan.

Á þessum tíma voru Mujaheden áltnir hetjur og geimferjan Columbia var tileinkuð afgönsku þjóðinni af Ronald Reagan Bandaríkjaforseta (1911-2004) sem kallaði hana og baráttu hennar „æðstu von mannkyns.“ Minna mátti það ekki vera. Mujaheden stunduðu aðallega skæruhernað í strjálbýlinu og stærstur hluti landsins var alls ekki undir sovéskri stjórn. Rússar rέðu borgum og vega-kerfinu og voru ósparir á refsingar með loftarásum á þorp ef minnsti grunur vaknaði um að þar mætti finna skæruliða. Afleiðingin var sú að vopn og hertólfæddu til landsins í baráttuna frá Vesturlöndum, aðallega Bandaríkjunum.

Rússar gerðu loftárasír á áveituskurði og eyðilögðu vegi þannig að bændur áttu í gífurlegum erfiðleikum. Pégar áveitan virkaði illa varð uppskeran lítil og þeir áttu líka í erfiðleikum með að koma framleiðslunni á markað. Rússar voru snöggir að ræna sjálfspurftarbændur sem gátu þá ekki lengur framfleytt fjölskyldunni sem æði oft var stór, stundum fleiri en 15 einstaklingar af þremur kynslóðum. Mel-ónurnar, ferskjurnar, granateplin og apríkósurnar sem landið er frægt fyrir rotnuðu á flutningabílum sem komust hvorki lönd né strönd þar sem búið var að sprengja vegina í tætlur. Pistasíuheturnar og döðlurnar komust heldur ekki á markað svo ekki var hægt að nota andvirði þeirra til lífsbjargar. Því fóru menn að rækta það sem hægt var að geyma óendenanlega og fá reiðufé fyrir. Eitthvað eftir-sóknarvert. Eitthvað auðvelt í ræktun þó uppskeran krefðist mannafla. Eitthvað sem greitt var fyrir með reiðufé, svörtu reiðufé. Ópíum!

Pað fór ekki fram hjá Rússum hvað bændur voru að gera svo þeir réðust á akr-aná sem voru auðþekktir á áveitunum sem Ameríkanar höfðu byggt. En þeim var allsendis ókunnugt um *karezes* sem líkjast einna helst stórum moldvörpu-

hraukum úr lofti. Karezez eru neðanjarðarrásir með aflíðandi halla til að flytja vatn frá einum stað til annars með þyngdaraflinu, til áveitu, til búsmala og annarra vatnsveitna. Þessi aðferð var mest notuð í fjöllunum í Helmand þar sem landslag er erfitt, bæði til ræktunar og yfirferðar. Það fór sem sagt alveg fram hjá Rússum að þarna var stórfelld framleiðsla á ópíum sem var bæði óvenju sterkt og gott. Það mun vera talið besta ópíum í heimi og gefur bestu uppskeruna.

Líf þeirra Afgana sem flentust í landinu undir hernámi Rússa var geysilega erfitt. Sérstaklega á landsbyggðinni því Rússar eyðilögðu vélar þeirra og skutu búsmalann. Það var lítið skárra að búa í borgum og 1987 eyddu Rússar næstum því Kandahar í áhlaupi. Fyrir árásina voru íbúar um 200.000 en eftir hana tær 25.000 og borgin rústir einar. Það eru ekki til áreiðanlegar tölur um fjölda jarðsprengja sem Rússar lögðu við vegi og á ökrum en Rauði krossinn telur að þær séu í kringum 15 milljónir og að landið verði aldrei laust við hættuna af þeim. Nú hafa tugir þúsunda Afgana láttist eða bæklast vegna þeirra. Að sjálfsögðu hafði það þær afleiðingar að stuðningur við Mujahedeen óx.

Mujahedeen notaði sömu gömlu góðu aðferðina og ættbálkarnir höfðu notað á lufsunu Elphinstone og hermenn hans á undanhaldinu forðum. Þeir sáu fyrir Rússum og sálguðu þeim í rólegheitum, einum og einum í senn. Þeir létu sig engu skipta þótt vígvélar Rússar væru miklu öflugri en þeirra vopn, sem orsakaði það að þegar árið 1983 voru Rússar farnir að lyfta hausnum í leit að útgönguleið. Árið 1985 þegar *Mikhail Gorbachev* (1931-2022) var tekinn við stjórninni í Rússlandi og Sovétríkin um það bil að renna sitt skeið vissu Rússar að þeir höfðu tapað og voru að leita að útgönguleið án þess að tapa áliti. Þeir komu því æ fleiri „verkefnum“ á afganska herinn, sérstaklega í striðinu við Mujahedeen. Í því sáu BNA, Sádi-Arabía og Pakistan tækifæri og stórvíku stuðning við „frelsissevitir“ Mujahedeen og 1988 stofnar Osama bin Laden al-Qaeda. Um svipað leyti fer að halla undir endalok og hrún Sovétríkjanna sem leysast upp á spjöldum sögunnar árið 1991 með ályktun nr. 142-H. sem hafði þau áhrif að stuðningur við PDPA minnkaði í næstum ekki neitt svo herinn gat ekki haldið áfram eldsneytis- og matarlaus. Fáir sem fara ótilneyddir í strið á fastandi maga.

Þar sem ástandið var orðið bæði viðkvæmt og slæmt í landinu komu pólitíkusar og trúarleiðtoga saman í Peshawar og mynduðu þjóðstjórn. Allir nema einn.

Gulbuddin Hekmatyar (f. 1949), hinn alræmdi „slátrari frá Kabúl,“ vildi ráða einn. Hekmatyar sem er öfgamaður á allan hátt var fjármagnaður af leyniþjónustu Pakistans, ISI og er harla umdeildur og gjarn á að sundra samstöðu og þá með

öllum ráðum. Hann naut þess út í ystu æsar að hann fékk meira fjármagn frá CIA en nokkur annar leiðtogi Mujaheden í Sovét-Afganistanstríðinu. Seint á níunda áratugnum notuðu Hekmatyar og samtök hans fjármunina og vopnin sem CIA létt þeim í té til að hefja ópíumsmygl og fóru síðar í heróínframleiðslu. Með því skipaði hann sér og klíku sinni meðal fremstu heróínþingjum í Miðausturlöndum. Hekmatyar neitaði að vera hluti af þjóðstjórninni og tók ásamt öðrum stríðsherrum þátt í borgarastyrjöldinni í Afganistan sem leiddi til dauða um 50.000 óbreytttra borgara í Kabúl einni. Hekmatyar var sakadur um að bera mesta ábyrgð á eldflaugaárásunum á borgina.

Þegar Rússar höfðu hörfað misstu Bandaríkjumenn líka áhugann á landinu enda ekki lengur hætta á að það yrði „kommúnisma“ að bráð. Það var kannski aðeins of snemmt því „kommarnir“ voru alls ráðandi á landsbyggðinni og héraðsstjóri Helmand héraðs lofaði hverjum og einum að stofna löggæslusveit að uppfylltum tveimur skilyrðum. Hópurinn yrði að vera stærri en tíu manns og vera tilbúnir að berjast við Mujaheden skæruliðana. Afleiðingin varð sú að hundruð svona hópa voru stofnaðir og á þeim og raunverulegu löggreglunni var enginn sjáanlegur munur. Að minnsta kosti gátu íbúar Helmand ekki greint í sundur hvorir væru hvað.

Þessi héraðsstjóri í Helmand hefur sennilega ekki verið mikið að spá í afleiðingar gerða sinna, eða skoða söguna, því loforð hans hvöttu stríðsherrana og ættarhöfdingjana til dáða og þeir fóru að gera sig meira gildandi. Í landi sem er jafn viðkvæmt og Afganistan, hvað varðar ættbálka- og ræningjamenningu, var viðurkenning á einkaher einmitt það sem margir tækifærissinnaðir þrjótar og glæpamenn í Afganistan þurftu til að stofna sín eigin litlu heimsveldi. Það var það sem gerðist og þarna var taðið heldur betur komið í viftuna og sannkallaður skítastormur að skella á, bæði á þjóð og heimsbyggð. Hann Ágústínus kirkjufaðir (354-430), sem aðallega er þekktur fyrir króniska standpínu, sagði nefnilega fyrir margt löngu: „Hvað eru konungdæmi annað en stór glæpagengi? Hvað eru glæpagengi annað en lítil konungdæmi? Gengi er hópur manna undir stjórn foringja sem bundnir eru af sameiginlegum hagsmunum þar sem ránsfengnum er skipt eftir samþykktum reglum. Ef þessum þorpurum fjölgar svo og þeir komast yfir land, koma upp höfuðstöðvum, vinna borgir og kúga fólk, gera þeir kröfum tilitlinn konungdæmi.“

Á sama tíma var heróínneysla að aukast í Pakistan og þar var hægt að selja heróínið fyrir reiðufé. Litlar hréinsunarstöðvar (e. *refinery*) voru útbúnar við landa-

mærin svo hægt væri að gera heróín úr ópíuminu. Þar sem það var laust við næstum alla milliliðina var það ódýrt og auðfengið. Ekki hvað síst var auðvelt að koma því milli landanna því nokkrir meðlima pakistönsku leyniþjónustunnar ISI (e. *Inter-Services Intelligence Agency*), voru staðnir að samstarfi við afgönsku smyglarana. Þetta hafði þau áhrif að heróínneytendum í Pakistan fjöldaði úr, að því talið var, um 5000 árið 1980 í rúma milljón þegar árið 1985 gekk í garð. Um þetta leyti var hægt að kaupa kíló af hreinu hágæða heróíni í Pakistan fyrir \$ 4000.

Á níunda áratug síðustu aldar fjöldaði bændum í Afganistan sem skiptu yfir í ræktun draumsólar. Fyrir afurðina gátu þeir framfleytt fjölskyldunni og fengu greitt með svörtu fé og þurftu því ekki að greiða skatt. Hver hefði ekki gert það, kominn á hnén og fjölskyldan grátandi af hungri? Pessir bændur höfðu einfaldlega ekkert val. En stríðsherrarnir voru ekki á því að sleppa þeim við skatt og kröfðust hluta uppskerunnar eða að fá að ráða yfir henni. Og margir bændur neyddust til að greiða fleiri en einum stríðsherra. Orðrómurinn um ofbeldi þeirra og spillingu var nóg til að halda fólk í mottunni. Pótt Afganar væru ekki óvanir óreiðu voru þeir beinlínis að drukkna í henni. Þá birtist eitthvað sem virtist vera með lausnina, hópur ungra menntaðra Pashtúna, talibs, undir stjórn hins bókstafstrúaða, eineygða múllah, *Mohammed Omar* (1961-2013) kom fram á sjónarsviðið.

Það eru mjög skýr kynjahlutverk í Afganistan. Hlutverk feðra í uppeldi barna er að vera eftirlátur, eða að minnsta kosti afskiptalaus. Konurnar, mæðurnar, ömmurnar og frænkurnar, eiga að sjá um agann. Pessi skipan mála kom pínulítíð í bakið á heimsbyggðinn þegar fram liðu stundir. Fjölskyldur í Afganistan höfðu sent syni sína yfir landamærin til Pakistans í flóttamannabúðir svo þeir yrðu ekki drepnir. Þar var fremur lítið við að vera annað en að læra Kóraninn utanbókar. Þar sem konur voru fjarska fámennar í þessum búðum, madrasas, fóru þessir piltar á mis við návist kvenna í uppeldinu að verulegu leyti og náðu ekki þeim tilfinningalega þroska sem þær hefðu gefið þeim. Og þetta rýra tilfinningalíf þeirra, í þessu unga karlasamfélagi, leiddi til heitrar bókstafstrúar sem kom jafnvel íhaldssömum Afgönum á óvart þann 12. október 1994.

Bandarískir dátar verjast árás talibana.

Götumynd frá Sinaloa. Upplagður staður fyrir myrkra verk. Eða annað.

Mynd: andre-benz@unsplash.com

14

Sinaloa

Það hefur töluvert verið minnst á Harrison og Volstead lögini hér að framan og ekki allt jafn ágætt. Það er þó rétt að fara aðeins ofan í saumana á því hverjar voru beinar afleiðingar þessara laga. Þau voru margháttuð og ekki til að bæta ástandið neitt. Þegar *The Opium Smoking Exclusion Act* lögini frá 1909 eru tekin með í dæmið varð útkoman aukið ofbeldi sem ýtti ungum hvítum ópíumnotendum sem reyktu efnið yfir í heróín. Kínverski minnihlutinn hélt þó áfram að reykja sitt ópíum sem hafði þó hækkað í verði.

Á þessum tíma, um og upp úr 1910, voru Bandaríkjamenn eins og útspýtt hundskinn um allar jarðir í heilagri krossferð sinni gegn vímuefnunum því mesti þrýstingurinn á ameríkska pólitíkusa kom frá bindindishreyfingunni sem var að megninu til strangtrúað fólk. Einnig voru ýmsar kirkjudeildir býsna öflugar í afstöðu sinni. 1919 fellur dómur í Hæstarétti Bandaríkjanna sem bannar meðferð vímuefnamisnotenda. En það voru fleiri lög sem komu við sögu því Bretar koma í gegn *Dangerous Drug Act* lögunum sem Þjóðabandalagið sáluga [fyrirrennari S.P.] átti að sjá um að framfylgja. Þarna er undirstaða þess ástands komin sem við sitjum uppi með í dag í vímuefnamálum heimsbyggðarinnar því fáir hugsjónamenn eða mannvinir virðast treysta sér til að vindu ofan af þessum mistökum enda virðist mér að þannig innréttarvirðist einstaklingar fari ekki í pólitík.

Endalaus áköll hagsmunagæslumanna bindindisfólksins, ásamt því að Ameríka var stöðugt að senda unga hermenn sína í stríð út um allar koppagrundir, hafði þær afleiðingar að skella vímuefnamarkaðinum undir yfirborðið næstum samstundis. Læknastéttin hélt þó áfram að nota heróín en kallaði það nú „díamorfín til lækninga.“ Vímuefnameðferðir voru teknar úr höndum ríkisins sem lokaði meðferðarstofnunum sínum og afhenti einkaaðilum, eins og

J.D. Rockerfeller's Bureau of Social Hygiene, sem flokkaði ánetjun sem glæp og færðist svo sífellt nær afstöðu yfirvalda og löggæslu.

Önnur úthugsuð áhrif af Harrison lögunum voru þau að löginn ruddu brautina fyrir áfengisbann. Sama dag og þau voru sett var ópíumdeild sjúkrahússins í Filadelfíu lokað og tugir sjúklinga sendir út á guð og gaddinn. Þegar Volstead löginn bættust við kættust bindindispostular rétt eins og skipulögð glæpasamtök vitt og breitt um Ameríku og Mexíkó. Sum þessara glæpasamtaka starfa bæði innan og utan laganna og búa yfir geysilega öflugu tengslaneti sem ekki aðeins sér um vímuefnaviðskipti, heldur líka vopnasmygl, mansal og pólitíkska spillingu með uppkaupum á þingmönnum. Það veldur því að gengin hafa upplýsingar og því eru þau afar snögg að bregðast við breyttu ástandi, bæði efnahagslega og pólitískt, í löndunum þar sem þau eru. Fyrir bragðið eru klíkurnar orðnar stór hluti af stigveldi hvers samfélags. Stærri en bæði pólitíkusar og löggregla vilja viðurkenna og í þessu stigveldi trúin heróín á toppnum.

Bæði vegna landfræðilegrar legu og vegna annarra kringumstæðna var Mexíkó á nákvæmlega réttum stað til að bregðast við Harrison og Volstead lögunum. Landamæri Ameríku og Mexíkó eru 1.989 mílur (3.201 km) og eru götött eins og sigti og mikið land sem erfitt er að hafa auga með, þrátt fyrir nýjustu tækni sem er seinni tíma viðbót. Það voru aðrir tímar þá og eitt enn bættist við. Þannig var að þegar áfengisbann gekk í gildi urðu bruggararnir í Ameríku atvinnulausir og fjöldi þeirra flutti sig um set suður fyrir landamærin og settust að í Sonora, Chihuahua, Sinaloa og Nayarit. Bruggararnir fluttu með sér þekkinguna, verk-kunnáttuna og sköpuðu atvinnu. Svo höfðu þeir góð tengsl við fyrrum samstarfs-fólk norðan landamæranna og höfðu því rétt á að ferðast milli landanna.

Í Badiraguato hreppi í Sinaloa hafði fólk sterkt tengsl við Kaliforníubúa, líka við sýslurnar Mexicali, Tijuana og Arizona þar sem þeir seldu uppskeruna sína. Kínverjar sem settust að í Sinaloa eftir að þeir höfðu lokið við að járnbrautavæða Ameríku, eða hafði verið vísad frá landinu, höfðu ræktað draumsól í Sinaloa frá að minnsta kosti 1886 því ópíum tilheyrði menningu þeirra. Það sem þeir notuðu ekki sjálfir seldu þeir. Þannig að þetta var smátt í sniðum en svo breyttist allt með þessum arfavitlausu lögum sem áttu að bæta ástandið!

Í fjöllum Sinaloa er strjálbýlt og þorpin eru afskekkt. Fólk er samhent og fjölskyldur starfa saman við landbúnaðarstörf, hvort heldur það er að rækta tómata, draumsól eða kannabis. Allir þekkja alla í þorpunum og samskipti við yfirvöld næstum eins og milli fjölskyldumeðlima enda eru þau með ágætar tekjur frá fram-

leiðendum fyrir það eitt að líta í hina áttina. Eða taka taka þátt. Ópíumneysla var illa séð og kannabis álið fremur brúklegt til lækninga en til að víma sig.

Par sem vímuefnaneysla innanlands var ekki mikil, hermenn reykту „gras“, Kínverjarnir ópíum og listaspírur og miðstéttin notuðu kókaín eða morfín. Var því nokkuð ljóst að innanlandsmarkaður var ekki eins ábatasamur og útflutningur. Það var líka ljóst að handan landamæranna var markaður sem beið eftir vímuefnum, einkum ópíum. Petta hentaði Sinaloa klíkunni fullkomlega og þeir stórjuku framleiðslu sína. Hinn öfugi Sinaloa einokunarhringur (*Cártel de Sinaloa* eða CDS) hafði og hefur haft veruleg áhrif á menningu Sinaloa. Samtökin eru að sögn stærstu skipulögðu glæpasamtök eiturlýfjasmyglara og peningaþvættara í heimsálfunni Ameríku. Pau eru staðsett í borginni Culiacán.

Valmúaakrar stækkuðu og dreifðust til nokkurra fleiri fylkja, sérstaklega eftir að *Venustiano Carranza* (1859-1920) forseti Mexíkó bannaði innflutning á ópíum árið 1916 og ræktun kannabiss 1920. Það hafði að vísu sáralítil áhrif á neyslu á þeirri jurt. En þeir voru svakalega duglegir þarna árið 1920 því þeir bönnuðu líka ópíum og afleidd efni, ræktun kókaíns og að hafa undir höndum bæði efnin, að viðlagðri refsingu sem var sjö ára fangelsi, ef maður var gripinn með téð efni. Kannski eðlilegt að Sinaloa klíkan gripi til varna með því að myrða Carranza.

Árið eftir birti dagblaðið *Excélsior*, sem var bannhyggjan holdi klædd, frétt um mann sem hafði verið nappaður með kíló af heróíni á landamærunum sem hann fullyrti að væri eingöngu til eigin neyslu, og aðeins hlotið smá sekt fyrir. Það athyglisverða er að hann hafði verið gripinn á leið inn í Mexíkó frá BNA, ekki öfugt.

Pegar Harrison lögin voru komin með hreðjatak á vímuefnamarkaðinum, einkum varðandi ópíum og bann á því árið 1922 var Federal Narcotics Control Board sett á laggirnar en sú stofnun átti að hafa eftirlit með inn- og útflutningi ópióða og kókaíns. Í innanríkis- og fjármálaráðuneyti BNA voru menn þó með þær hugmyndir, að til að koma í veg fyrir innflutning, þyrfi að uppræta framboðið sem þýddi að fara á eftir framleiðendum. Þessi sterafyllta útgáfa af Harrison lögunum hafði nefnilega samstundis leitt til risastórs svarts markaðar sem mexíkósku framleiðendurnir voru tilbúnir að hagnýta sér.

Allt gerðist þetta í miðri mexíkóskri byltingu sem gerði framleiðendum og smyglurum auðveldara fyrir að nýta sér þennan óróa sem plagaði landið: yfirvöld höfðu öðru að sinna en eftirliti með vímuefnaframleiðslu. Það nýttu Bandaríkjamenn sér einnig og fóru í herleiðangra inn í Baja héraðið án þess að spyrja kóng

né prest. Gamla góða afstaðan; „við erum alheimslöggan“ og „við eignum það, við megum það.“ En landamærin voru alveg jafn götött og áður.

Bannið í Ameríku olli gífurlegri eftirspurn og margir sem tóku þátt í að nýta sér hana til eigin framdráttar, eins og járnbrautastarfsmenn sem tóku að sér að smyglu efnunum með lestunum sem þeir unnu í. Þeir voru jú starfsmenn og þekktu felustaði í lestunum þar sem tollverðir áttu ekki að finna efnin. Það var jú allt annað að smyglu kílói af ópíum eða kannabisi en niðþungu og plássfreku áfengi.

Þetta hafði þær afleiðingar að efnahagur Mexíkó batnaði stórum við að fá alla þessa vímuefnapeninga inn í hagkerfið. Það besta var að það var tuddinn á skólalóðinni í norðri sem borgaði. Sinaloa klíkan græddi sem aldrei fyrr og fyrr en varði voru þeir komnir í þá stöðu að vita ekkert hvað þeir áttu að gera við alla þessa peninga. Þeir fóru því að fjárfesta. Hvað er eðlilegra fyrir fólk í rekstri en að nota fjárfestinguna til að auka við auð sinn? Það var nákvæmlega það sem Sinaloa klíkan gerði og á örskömmum tíma var hún farin að stunda flugrekstur. Einhvern veginn þurfti að koma framleiðslunni á markað.

Frægastur allra af þessum frumherjum í Sinaloa var *Enrique Fernández Puerta*, „Al Capone þeirra Ciudad Juárez búa“ sem aldrei hreyfði sig um borgina nema með góðan hóp af löggum í eftirdragi. Því miður var það ekki raunin þegar hann var skotinn til bana. Einhverra hluta vegna var enginn lögreglumaður nálægur. Hvað skyldu þeir hafa fengið greitt fyrir að halda sig í burtu? En bransinn var svo ábatasamur að klíkan hóf flugrekstur eins og áður sagði. Áfengisbannið í BNA entist ekki nema í 13 ár en á meðan var bylting í innviðum klíkanna og alveg nýtt kerfi var sett upp. Kerfi sem breyttist úr einföldu smygli og útflutningi í kerfi sem tók á framleiðslu, vinnslu og dreifingu í stórum stíl og fólk var að græða milljónir dollara. Nú er féð úr norðri stundum flutt í gámum. Ímyndið ykkur 40 feta gám, fullan af 10 dollara seðlum. Á þessum tíma var ofbeldið tiltölulega lítið og því stjórnað auk þess að því var haldið í úthverfunum.

Menning vímuefnaklíkanna í Mexíkó er tiltölulega ný af nálinni hvað varðar skipulagða glæpastarfsemi, en er gríðarlega vel heppnuð vegna fjölda atburða sem allir gerðust á hálfrar aldar tímabili; strið sem skapaði sæmilega en spillta hernaðarinviði, tilkomu Kínverja, byltingu og því að stærsti nágranni hennar lýsti yfir banni á vímuefnum og áfengi.

Það er kaldhæðnislegt í þessu samhengi að Mexíkóborg hafði verið fyrsti staðurinn í Ameríku til að taka upp ópíóðaeftirlit, árið 1878, þegar lyfseðils frá lækni var krafist til að fá afhent morfín. Að sjálfsögðu í viðurkenndum apótekum.

Sinaloa klíkan er langt í frá sú eina sem reiðir sig á ópíóða til að efnast. Hún er kannski stærst og hugsanlega sú hrottalegasta en gegnum söguna hafa þeir verið margir í þessum bransa og sumir býsna frægir, viðfangsefni kvíkmynda, fjölmjöldla-umfjöllunar, bóka og blaðagreina. Glæpaklíkurnar hafa nefnilega verið lengi að, alveg síðan á tímum Ottómanveldisins. Þar sem Tyrkir neituðu að skrifa undir ópíumsamninginn í Haag 1933 þegar þeir urðu lýðveldi, voru engar hömlur á verslun og notkun í Tyrklandi. Á tímabili sáu Tyrkir um framleiðslu alls ópíums sem flutt var til Englands.

Kringum aldamótin 1900 rís kínverska mafian upp og fer að láta til sín taka. Þar voru samankomnir ýmsir hópar sem sameinuðust undir gunnfána *Triad* sem hafði löngum valdið stjórnvöldum búsiðum og almennum vandræðum. Við sameininguna hóf klíkan að kalla sig *Græna gengið*. Nær okkur, í Evrópu, voru nokkrir hópar; á Ítalíu, Marseille, Korsíku og fleiri stöðum og allir hóparnir gerðu einnig út á vændi þar sem þeir höfðu uppgötvað potthéttu aðferð til að gera stúlkurnar meðfærilegri með því að ánetja þær heróíni. Þá var ekkert mál að stjórna þeim og misnota.

Mafian á Korsíku var í náinni samvinnu við mafíuna í Marseille sem aftur hafði góð tengsl við mafíuna í New York sem hafði tengsl við Al Capone og mafíuna í Chicago. Þar sem Bandaríkjameinir voru alveg viti sínu fjær af ótta við að „kommúnistar“ kæmust til áhrifa í Marseille í gegnum verkalyðsfélög studdi CIA mafíuna og Guérini bræður sem sendu hæstráðandi þar með \$1 milljón á ári. Svo sendu Bandaríkjameinir drullustampinn Harry Anslinger til að „tala um“ fyrir Tyrkjum. Líklega óþarfi að taka fram að honum var ekki vel tekið með hótanir sínar og mútutilraunir því ábatí Tyrkja af ópíumframleiðslunni var miklu meira en Harry bauð. Svo Tyrkir settu frímerki á rassinn á honum og sendu hann heim.

Af öllum glæpaklíkum er *Cosa Nostra* líklega sú frægasta. *Ndraghetá* í Calabriú er önnur en í New York voru það fimm fjölskyldur sem öllu stjórnuðu. Það voru *Bonanno*, *Columbo*, *Gambini*, *Genovese* og *Lucchese* fjölskyldurnar og þær gerðu með sér samkomulag og byggðu klíkuna upp eins og her. Þar var einn aðal, *capo di tutti capi*, stjóri allra stjóra. Svo komu undirmenn í þessari röð, *capofamiglia*, *sotto capo*, *consigliere*, *caporegime*, *soldato*. Frægastir auch þeirra sem hér hafa verið taldir eru; *Charles 'Lucky' Luciano*, *Meyer Lansky*, og *Bugsy Siegel*. Það var *Thomas E. Dewey* sem tólk Luciano úr umferð 1936 og kom honum í fangelsi. Hann var þó ekki þar nema í 10 ár því honum var spaskað úr landi 1946 og sendur til Ítalíu þar sem hann byggði upp eitt stærsta heróinveldi í sögunni.

Önnur og verri áhrif af Harrison lögunum og fleiri lögum sem Bandaríkjamenn höfðu í raun þvingað þjóðir til að samþykkja að gilti um vímuefni komu í ljós í fyrri heimsstyrjöldinni 1914-1918. Bæði Evrópa og Ameríka höfðu keypt lyf til lækninga hjá þeim sem voru með bestu vörurnar, Þjóðverjum. Nú var lokað fyrir það. Ekki einu sinni hægt að fá asperín, hvað þá deyfilyf. Nú kom ræktunar- og framleiðslubann draumsólar heldur betur í bakið á mönnum. Í ljós kom sem sagt að Harrison löggin voru til bölváðrar óþurftar í stríði. En þar sem Þjóðverjar voru mótherjinn, óvinurinn, var sjálfsagt að svipta þá öllu sem hét einkaleyfi og menn lögðust sveittir yfir að reyna að finna út hver virku innihaldsefnin í draumsólinni voru. Fjörutíu háskólar í Bretlandi tóku fullan þátt, bæði nemendur og kennarar. Enginn er annars broðir í leik og síst í stríði. Það var reynt að kaupa ópíum frá Tyrklandi en það þótti ekki nóg Gott svo sjónum beint að Íran.

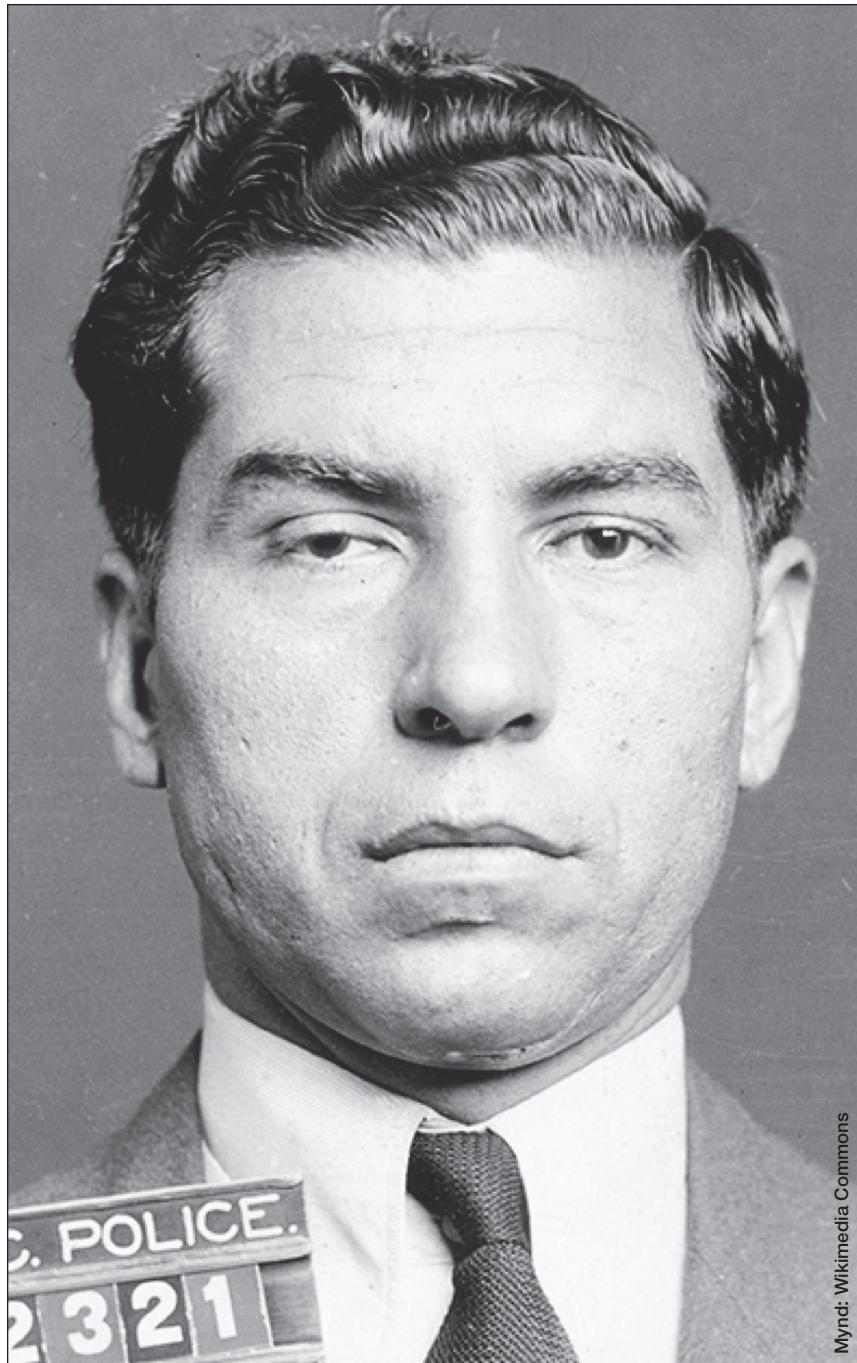
„Stríð gagnast læknisfræðinni meira en nokkru öðru. Auðvitað er það hryllilegt, en engu að síður rétt.“ Svo komst *Mary Merritt Crawford*, skurðlæknir við Ameríksa spítalann, að orði í fyrri heimsstyrjöldinni. Það er óyggjandi að Bretar og samherjar þeirra voru alveg óviðbúnir skorti á læknisvörum þegar stríðið skall á, þann 28. júlí 1914. Peir voru því teknir í bólinu með allt niðrum sig. Það skipti öllu máli að stærstu og flottstu lyfjaframleiðendur heims, *Bayer* og *Merck*, voru þýskir og því óhægt um vik að versla við þá. Við þetta ástand bættist að verð á lyfjum og efnunum rauk upp úr öllu valdi þar sem stríðsgróðinn er fjarska lokkandi. Meira að segja Hydrogen peroxið, sem notað var til að skola minni háttar sár, hækkaði um 75% aðeins mánuði eða fimm vikum eftir að stríðinu var lýst yfir. Enda var það framleitt í Bandaríjunum, höfuðstöðvum kapítálismans sem aldrei hefur verið þekktur fyrir það að láta góðar hörmungar fram hjá sér fara.

Í apríl 1915 rann það upp fyrir Bretum og samherjum að Harrison löggin höfðu sett þá í einkar erfiða stöðu. Peir höfðu ekki lengur aðgang að morfínbirgðum eða díamorfíni sem full vissa var fyrir að þyrfti að nota á vígvellinum. Ekki síst vegna þess að eftir orrustuna við Marne, 6.-8. september 1914, þar sem um tvær milljónir mann tóku þátt í hildarleiknum og einn af hverjum fjórum særðist eða dó, færðist stríðið ofan í skotgrafir þar sem það var næstu fjögur árin. Enginn hafði búist við að skotgrafarhernaðurinn stæði svo lengi. Í sama mánuði hófu Þjóðverjar að nota sinnepsgas sem var ein af nýjungunum sem fylgja öllum stríðum. Fyrri heimsstyrjöldin kynnti margar nýjungar fyrir heimsbyggðinni aðrar en sinnepsgas, til dæmis eldvörpuna, skriðdreka og stórkotalið með sprengivörpur. Svo voru Þjóðverjar að gera tilraunir með eldflaugar, knúnar Hydrogen peroxiði.

Aldrei þessu vant lærðu menn af fyrri heimsstyrjöldinni svo þegar sú seinni hófst voru til birgðir af læknislyfum, ekki síst deyfilyfum. Einnig voru nú sérþjálfaðir bráðaliðar á vígvellinum sem kunnu einföldustu lækningar, eins og að stöðva blæðingar, gefa blóð og fleira. Þá höfðu orðið miklar framfarir í bæði lækningum og lyfjafræði og ein mesta bytting lífefnalyfja, uppgötvun *penisilíns*, fór í fjöldaframleiðslu hjá Pfizer 1941. Á millistríðsárunum voru Þjóðverjar stærstu lyfjaframleiðendur í Evrópu og þótt viðar væri leitað. Þeir voru að framleiða bestu lyfin þótt áherslan væri aðallega á örвандi lyf og er *Pervitin*® sem var amfetamín-aflеіða, frægast þeirra. En þeir gerðu svo sannarlega líka tilraunir með deyfilyf og 1939 uppgötvaði Otto Eisleb hjá IG Farben lyfjafyrirtækinu *dolantin* sem átti að vera óávanabindandi, en reyndist ekki raunin. Frá 1937-1939 fundu tveir efnafræðingar hjá Hoechst AG, Gustav Erhart og Max Bockmuhl, aðferð til að gera *metadón*. Nú er það notað við afeitrun og í meðferð ópíóðamisnotenda.

Eitt dæmi um hræsni Kanans um hvaða efni má nota til að víma sig með, er að áður en BNA hóf þáttöku í seinna stríði, gerðu stjórnvöld allt sem í þeirra valdi stóð til að enda ópíumræktun í Mexíkó. Opinberlega. Hins vegar studdu BNA ræktunina í raun til að hafa aðgang að ópíum til lyfjaframleiðslu og notuðu CIA í skítverkin samkvæmt skipunum frá Drug Enforcement Agency (hér eftir kallað DEA). Bandaríkjastjórn komst að samkomulagi við mexíkósk stjórnvöld þegar stríðið hófst og hjálpaði til við að koma af stað umfangsmikilli ræktun draumsólar í fjöllum Sinaloa. Að stríðinu loknu fóru amerísk stjórnvöld í sama gír og áður en þá var það bara orðið of seitnt. Því kennslan og aðstoðin hafði skilað sér og ræktunin var orðin drjúgur hluti hagkerfis Sinaloa.

Annað dæmi er að þegar *Mao Zedong* (1893-1976) komst til valda í Kína árið 1949 og bannaði ópíum í framhaldinu, ákváðu Bandaríkjamenn að spilla fyrir áformum hans og voru aðal áhrifavaldar þess að „Gullni þríhyrningurinn“, Laos, Tæland og Burma, varð til. Ameríkanar virðast hafa miklar mætur á ópíóðum, það er að segja, fyrir alla aðra en þá.

Mynd: Wikimedia Commons

Charles 'Lucky' Luciano mafíuforingi í New York; lánleysið uppmálað á fangamynnd.

15

Fíknistríðinu lýst yfir

Á þjóðhátiðardegi okkar, þann 17. júní árið 1971, lýsti *Richard Nixon* (1913-1994) yfir stríði gegn fíkniefnum. Eins undarlega og það hljómar nú, fór stærsti hluti þess fjár sem veitt var í baráttuna í fyrstu, í meðferðarúrræði fremur en til löggæslu. Það átti þó fljótlega eftir að breytast því árið 1986 kvittaði *Ronald Reagan* undir *Anti-Drug Abuse Act* lögini sem breyttu áherslum frá meðferð og lækningu yfir í löggæslu. Í þessum lögum eru ákvæði sem gera það að verkum að dómarar hafa fremur takmarkaða möguleika á réttlátum og mildum dóum vegna eigin neyslu sakborninga. Í lögunum eru nefnilega ákvæði þar sem dómarar eru skyldaðir til að dæma sakborninga til langrar fangelsisvistar við þriðja brot og í sumum tilfellum hefur árangurinn orðið til þess að neytendur fá fangelsisdóma sem eru lengri en dómar fyrir morð. Auk þess eru miklir peningar í spilinu fyrir einstök löggæslulíð um allt land því ákvæði í lögum gera þeim kleift að gera allar eigur sakborninga upptækar, selja þær og hirða féð. Það er ein ástæða þess að lögreglan reynir svo ákaft að hafa hendir í hári dópsala, þeir eru oft með stórar summur af reiðufé á sér og auðvelt að láta það hverfa. Svo er stór hluti refsivörslukerfisins einkarekinn og hægt að hafa vel upp úr því að leigja fangana út til vinnu.

Eins og glögglega hefur komið fram hér á undan snýst fíknistríðið einna mest um peninga og það er mjög oft um háar upphæðir að ræða. Af þeirri ástæðu er árangur þess ekki meiri. Á Netflix er að finna heimildamyndaflokk sem heitir *DOPE* og er gerður af fyrrverandi greinanda og liðsmanni CIA og fjallar einmitt um þetta atriði, peninga. Páttastjórnandinn er kona að nafni *Amaryllis Hope Fox*.

Í hverju viðtalini á fætur öðru þar sem rætt er við sölumenn er gegnumgangandi hvers vegna þeir eru í þessu starfi. Það er vegna þess að þeir fá hvergi sömu tekjur, ekki einu sinni nálægt því, ef þeir fá vinnu á annað borð og þetta eru götusalar, sem eru neðstir í klíkunum. Atvinnuleysi er mikil vegna þess að stór hluti-

amerískra starfa hefur verið fluttur úr landi þar sem launin eru lægri. Þið getið því rétt ímyndað ykkur hvað topparnir fá – því kerfið er byggt upp eins og pýramídi. Hver einasti milliliður drygir efnið og hækkar verðið enda eykst áhættan því nær sem að neytendum kemur. Og sölumennirnir hafa nákvæmlega engar áhyggjur af því að fólk sé að deyja úr of stórum skömmum. Það er aðalástæða þess að þeir blanda Fentanyl® saman við lélegt efni til þess að gera það sterkara. Þeir telja sig vera að halda í kúnnana með „göðu“/sterkara efni og er alveg sama þótt einhver snúi upp tánum. Einhver sölumaðurinn orðaði það svo í einum þáttanna að það væri ekki hans vandamál þótt fólk sálaðist vegna efnisins sem hann selur þeim. Neytendur ákvæðu að nota það með öllu því sem þeirri áhættuhegðun fylgdi. Það væri því alfarið þeirra mál. Annar talaði um að þegar það spryrðist út hve sterkt efni hann væri með, fengi hann fleiri kúnna.

Við skulum nú skipta örlítið um gír og skoða stríðið gegn vímunni með sérstakri áherslu á ópíum. Þar má finna eitt og annað athyglisvert. Það var almenn vitneskja í kringum aldamótin 1900 að það voru ýmis efni sem áttu það til að ánetja neytendur og fjötra þá í of mikla neyslu og misnotkun. Sum hver þessara efna gerðu það auðvelt, sérstaklega að gefnu tilliti til þess að efnafraðin og tæknin höfðu tekið stórstígum framförum og mikil þekking að safnast upp. Það hafði nefnilega tekist að einangra virku efnin og þar með má segja að djöfullinn hafi verið boðinn velkominn í veisluna ... og neysluna.

Rétt upp úr aldamótunum 1800, nánar tiltekið árið 1804, var þýski lyfjafraðingurinn, *Friedrich Wilhelm Adam Sertürner* (1783-1841), sá fyrsti sem náði að einangra morfín úr blómasafa valmúans. Þegar leið á öldina höfðu fleiri afleiður fundist og um 1820 komu fram meðal annars *noscapín*, *striknín*, *veratrín*, *kolkisín*, *koffín* og *kínín* sem fylgdu í kjölfar þess að búið var að finna upp aðferðina til einangrunar. *Kódín* var einangrað 1832 af *Pierre Jean Robiquet*. Heróín, fyrsti hálf tilbúni ópíófðinn, var fyrst framleitt árið 1874, en var ekki fylgt eftir og skoðað fyrr en *Felix Hoffmann* enduruppgötvaði það árið 1897 þegar hann starfaði hjá Bayer lyfjafyrirtækinu í Elberfeld í Þýskalandi. Frá 1898 til 1910 var heróín markaðssett sem óavanabindandi morfínuppbót og hóstalyf fyrir börn. Þar sem litið var á banvænan skammt af heróíni sem hundrað sinnum stærri en virkur skammtur þess, var heróín auglýst sem öruggari valkostur við aðra ópíóða. *Oxykondón*, þebaínafleiða svipuð kódíni, var kynnt af Bayer árið 1916 og kynnt sem minna ávanabindandi verkjalyf. Ýmis tilbúin ópíófðalyf eins og *metadón* (1937), *petidín* (1939), *fentanyl* (seint á símmta áratugnum) og afleiður þeirra,

hafa verið kynntar og hver þeirra er talin henta fyrir ákveðna sérhæfða notkun. Efasemdaraddir voru þó farnar að heyrist varðandi ávanabindingu allra þessara afleiða svo þá var kominn tími til að halda mikla ráðstefnu um þessi mál öll.

Fyrsta alþjóðaráðstefnan um ópíum var haldin í Haag 1912 og þar voru samdar leiðbeiningar um hvernig væri best að stjórna verslun með ópíum á alþjóðavísu. Árið 1924 er bannað að framleiða heróín í Bandaríkjum Norður-Ameríku og árið eftir lætur dr. Robert A. Schless hafa eftir sér á prenti: „Ég held að öll ánætjun sem við glímum við nú sé bein afleiðing Harrison laganna sem bannar sölu vímu-efnanna án tilvísunar læknis. ... Fíklar sem eru févana verða sölumenn til að fjármagna eigin neyslu. Harrison lögin bjuggu til dópsalana og dópsalinn býr til fikilinn.“ Það var áætlað árið 1928 að einn af hverjum hundrað læknum í Þýskalandi væri morfínfíkill og hafi notað um 0,1 gramm á dag.

En áfram með striðið gegn þessum ógurlega vágesti; vímuefnunum. Þá hlýtur maður að spyrja hver sé í raun tilgangurinn með því að gera fíkniefni ólögleg? Þau voru það ekki fram yfir 1900 og þá voru næstum engin vandamál tengd neyslu. Með undantekningum þó því ýmsir atburðir urðu þess valdandi að faraldrar brutust út, einkum í tengslum við strið og sölu á korni, samanber ginfárið. Það er staðfest, eins og áður hefur komið fram, að flestir ópíóðaneytendur, til dæmis í Kaliforníu fram undir 1930 voru miðaldra og eldri borgarar sem keyptu sinn vímugjafa í apótekum á leiðinni heim úr vinnu og notuðu samkvæmt leiðbeiningum læknis eða lyfsala. Með öðrum orðum, þetta voru nýtir þjóðfélagsþegnar sem stunduðu sína vinnu og lögðu sitt til samfélagsins. Þá eru ótalar allar ömmurnar sem nýttu sér ópíóða til að slá á verki og óþægindi eins og gigt. Kallar það virkilega á strið?

En Kaninn hóf strið og var ekki beint vandur að meðulum. Bæði leyniþjónustu og her var beitt gegn fólk i utanlands. Oft án samþykkis valdhafa landanna eins og í tilfelli *Manuels Noriega* (1934-2017), einræðisherra Panama sem Bandaríkjamen höfðu stutt, með bæði beinum fjárfamlögum og hertólum, meðan hann „aðstoðaði“ Bandaríkjamen að grisja skæruliða í Níkaragva. En svo fór Noriega út af sporinu og hentaði ekki lengur.

Forsagan er þessi: Þann 20. desember 1989 réðust Bandaríkin inn í Panama vegna aðgerðarinnar Operation Just Cause, sem í tóku þátt 25.000 bandarískir hermenn. Manuel Noriega hershöfðingi, yfirmaður ríkisstjórnar Panama, hafði veitt Contra-hópum í Níkaragva hernaðaraðstoð að beiðni Bandaríkjamanna sem í staðinn holdu eiturlyfjasmygl hans, sem þeir höfðu vitað um síðan á sjóunda

áratugnum. Þegar lyfjaeftirlitið (DEA) reyndi að ákæra Noriega árið 1971, kom CIA í veg fyrir það. CIA, sem þá var undir stjórn George H. W. Bush, verðandi forseta, veitti Noriega hundruð þúsunda dollara á ári sem greiðslu fyrir starf sitt í Rómönsku-Ameríku. Þegar CIA flugmaðurinn *Eugene Hasenfus* var skotinn niður yfir Níkaragva af sandinistum, leiddu skjöl sem fundust um borð í flugvélinni í ljós margháttáða starfsemi CIA í Rómönsku-Ameríku. Tengsl CIA við Noriega urðu almannatengslamartröð fyrir bandarísk stjórnvöld, sem loksns leyfðu DEA að ákæra hann fyrir eiturlyfjasmygl, eftir að hafa þolað fíkniefna-áðgerðir hans í áratugi. Þá héldu Bandaríkjamenn í hernaðaraðgerðina Operation Just Cause, en tilgangurinn var að fanga Noriega og steypa ríkisstjórn hans af stóli. Noriega fann þó tímabundið hæli hjá kaþólsku kirkjunni en gafst upp fyrir bandarískum hermönnum þann 3. janúar 1990. Hann var dæmdur af dómstóli í Miami í 45 ára fangelsi.

Sem hluta af Kólumbíuáætlun sinni veitir Bandaríkjastjórn um þessar mundir hundruð milljóna dollara á ári af hernaðaraðstoð, þjálfun og búnaði til Kólumbíu, til að berjast gegn vinstrisinnuðum skæruliðum eins og byltingarhernum í Kólumbíu (FARC-EP) sem hefur verið sakadur um að taka þátt í eiturlyfjasmygli. Einkafyrirtæki í Bandaríkjunum hafa undirritað samninga um framkvæmd vímu-efnaupprætingar sem hluta af Plan Colombia. Stærsta fyrirtækið sem á hlut að máli, Dyn Corp, var meðal þeirra sem utanríkisráðuneytið gerði samning við en önnur skrifuðu undir samninga við varnarmálaráðuneytið. Kólumbískir hermenn hafa fengið víðtæka þjálfun gegn uppreisnarmönnum frá bandarískum her- og löggæslustofnunum, þar á meðal í School of Americas (SOA). Einn af höfundum skýrslu HRW (Human Rights Watch), Grace Livingstone, hefur lýst því yfir að fleiri kólumbískir SOA útskriftarnemar hafi verið bendlaðir við mannréttindabrot en aðrir SOA nemar frá nokkru öðru landi svo vitað sé. Allir yfirmenn hersveitanna sem bent var á í skýrslu Human Rights Watch um Kólumbíu árið 2001 voru útskrifaðir frá SOA, þar á meðal III. herdeild í Valle del Cauca, þar sem Alto Naya fjöldamorðin áttu sér stað árið 2001. Liðsforingjar, þjálfaðir í Bandaríkjunum, hafa verið sakadir um að hafa tekið beinan eða óbeinan þátt í mörgum grimmdarverkum á tíunda áratugnum, þar á meðal fjöldamorðunum í Trujillo sem og fjöldamorðunum í Mapiripán árið 1997.

Viðleitni bandarískra og kólumbískra stjórnavalda hefur verið gagnrýnd fyrir að einbeita sér að því að berjast aðeins gegn vinstrisinnuðum skæruliðum í suðurhéruðum án þess að beita nægilegum þrýstingi á hægrisinnaða herskáa skæruliða

sem halda áfram eiturlyfjasmygli í norðurhluta landsins. Human Rights Watch, þingnefndir og aðrar stofnanir hafa skjalfest tilfelli um tengsl milli meðlima kólumbískra hersins og AUC (Autodefensas Unidas de Colombia), sem bandarísk stjórnvöld hafa skilgreint sem hryðjuverkahóp, og að kólumbískir hermenn hafi framið mannréttindabrot sem myndu gera þá óhæfa til bandarískrar aðstoðar samkvæmt gildandi lögum.

Árið 2010 komst Washington skrifstofan um Rómönsku-Ameríku að þeirri niðurstöðu að bæði Kólumbíuáætlun og öryggisáætlun Kólumbíustjórnarinnar „hafi kostaði mörg líf og mikil verðmæti; hafi aðeins unnið hluta af starfinu, skilað minnkandi árangri og veikt mikilvægar stofnanir.“ Í skýrslu RAND Corporation frá 2014, sem gefin var út til að greina raunhæfar aðferðir fyrir mexíkóska eiturlyfjastríðið, með hliðsjón af árangrinum í Kólumbíu, kom eftirfarandi fram:

Á árunum 1999 til 2002 veittu Bandaríkin Kólumbíu 2,04 milljarða dollara aðstoð, 81 prósent af því var í hernaðarlegum tilgangi, sem setti Kólumbíu rétt fyrir neðan Ísrael og Egyptaland meðal stærstu viðtakenda hernaðar aðstoðar Bandaríkjanna. Kólumbía jók útgjöld til varnarmála úr 3,2 prósentum af vergri landsframleiðslu (VLF) árið 2000 í 4,19 prósent árið 2005. Á heildina litid voru niðurstöðurnar mjög jákvæðar. Meiri útgjöld til innviða og félagslegra áætlana hjálpuðu kólumbískum stjórnvöldum að auka pólitískt lögmæti sitt, á sama tíma og bættar öryggissveitir voru betur í stakk búnar til að treysta yfirráð sín yfir stórum hluta landsins sem áður var undir stjórn uppreisnarmana og eiturlyfjahringa.

Síðan var klikkt út með því að „... plani Kólumbíu [hafi] víða verið fagnað sem vel heppnuðu og sumir sérfraðingar telja að árið 2010 hafi kólumbískar öryggissveitir loksins náð yfirhöndinni í eitt skipti fyrir öll.“

Þessar tvær aðgerðir eru bara hluti þess sem bandarísk stjórnvöld leyfa sér í samskiptum við nágranna sína í suðri. Þau hafa verið undir, yfir og allt í kring í Honduras, Mexíkó og í fleiri löndum og það eru, sem fyrr, miklir peningar í spilinu. Peir koma úr vösum skattgreiðenda sem reyndar hafa aldrei verið spurðir hvort þeim hugnist þessar aðfarir eða bannið og stríðið. Aldrei. Hvergi.

Pannig er málid vaxið en spurningin sem blasir við er hvers vegna þjóðfélagið ætti að vernda þegnana frá sjálfum sér og sinni hegðun? Er það eitthvað sjálfgefið? Vímuefni hafa alltaf verið notuð og við getum bent á 230.000 ára sögu því til stuðnings. *Ludwig von Mises* (1881-1973) velti því upp árið 1949 „hvort ekki

ætti þá að meina honum [þeginum] að lesa lélegar bækur, sjá vond leikrit, horfa á vond málverk og skúlptúra og hlusta á slæma tónlist? Skaðinn af vondri hug-myndafræði er miklu verri, bæði einstaklingnum og fyrir allt þjóðfélagið en skaðinn af narkótískum lyfjum.“

Það hefur verið sýnt fram á að vímuefnin eru vel flest skárrí en áfengið og hvað kemur það einhverjum mönnum í Ameríku við hvernig restin af heims-byggðinni kýs að flyja „búrið“, sem er staðsetning okkar í þjóðféluginu, og víma sig stöku sinnum með öðru en áfengi?

Og hvað er svona slæmt, að ekki sé notað orðið illt, við það að víma sig? Mér hefur virst að ástæður þess að fólk neyti vímuefna séu aðallega tvær, til líknar frá andlegum sársauka og til skemmtunar eða ánægju. Auðvitað eru fleiri breytur í jófnunni en mjög gróft virðist mér að þetta séu aðalástæðurnar. Í einni setningu; til að láta sér líða betur. Á það að vera refsiver? Ef við tökum nú dæmi af koffíni og amfetamíni. Þessi tvö efni hafa sömu áhrif í heilanum því það sýna myndir úr heilaskanna (MRI) greinilega. Það eru heldur kröftugri svör við koffíni en amfetamíni því koffín lýsir skærar upp ánægjustöðvar heilans. Af hverju er það álitið hið besta mál að þamba kaffi með tilheyrandí örvinu á meðan notkun amfetamíns er talin refsiverð, nema með undantekningum? Það er eitt ruglið enn, það er fullkomlega löglegt og refsilaust að nota amfetamín ef þú færð tilvísun hjá lækni og kaupir það í apóteki. Af hverju í ósköpunum? Hefur það eitthvað með hvíta sloppa afgreiðslufólkssins að gera? Það eru til skjalfest dæmi af fólk sem hætti að nota kaffi og skipti yfir í amfetamín eins og stærðfræðingurinn *Paul Erdős* sem notaði það án nokkurra vandræða í stað kaffis frá 58 ára aldri þar til hann lést 83 ára og er hann sennilega kunnasta dæmið.

Við ættum kannski í framhaldinu að skoða aðeins fyrirbærið fíkn. Hvað hún þýdir og stendur fyrir. Aukinheldur hvort hún sé undirstaða þróunar mannsins og líffræðilega óhjákvæmileg. Eins og sumir hafa haldið fram. Við erum jú undir vímunu búin frá fæðingu þar sem mjólkurvíman er vel þekkt hjá kornabörnum.

16

Fíknin er flókin

Það allra fyrsta sem nýfætt barn gerir þegar það kemur í heiminn er að koma lungunum í gang svo það eigi möguleika til lífs. Þar næst snýr það sér að því sem máli skiptir, að nærast. Það er sem sagt lífið sjálf og sameiginlegt þróunarminni tegundarinnar sem stjórnar því að nýburinn heimtar móðurmjólkina. Ekki vegna þess að hann veit, heldur vegna þess að hann er „víraður“ þannig. Hann hefur örugglega ekki hugmynd um að með mjólkinni fái hann endókannabínóða sem stuðla að framleiðslu á oxytósíni, sem eins og áður hefur komið fram, er eitt þeirra fjögurra efna sem gera okkur kleift að upplifa ánægju. Þau eru reyndar fleiri þótt þessi séu þekktust. Og þar erum við farin að nálgast kjarnann. Þegar við fæðumst höfum við ekkert annað okkur til bjargar en eðlislæga eiginleika og foreldra eða aðra umönnunaraðila. Við erum sem sagt forrituð við fæðingu til að komast af og notum til þess öll ráð sem við erum genetískt forrituð til, eins smávaxin og ófullburða og við erum.

Í allri þekktri sögu mannsins hafa vímuefn verið hluti lífsins. En maðurinn er ekki eina dýrategundin sem notað hefur vímuefni. Það eru fjölmörg dæmi um vímuefnaneyslu dýra, eins og vísindamaðurinn *Ronald K. Siegel* (1943-2019) prófessor í Los Angeles hefur sýnt fram á en Siegel eyddi rúnum aldarfjórðungi í rannsóknir á því. Niðurstaða hans er: „Í öllum löndum og hjá næstu öllum dýrategundum fann ég tilfelli af, ekki bara af slysmi, heldur vísvitandi, vímuefnaneyslu.“ Í bók sinni, *Intoxication: Life in Pursuit of Artificial Paradise* sem kom út 1. janúar 1989 rekur hann fjölda dæma um vímuefnaneyslu ýmissa dýrategunda. Bókin var endurútgefin og endurskoðuð árið 2005 og gefin út undir aðeins breyttu nafni, *Intoxication: The Universal Drive for Mind-Altering Substances*. Samkvæmt Siegel má því alveg halda því fram að sú þörf að víma sig stöku sinnum virðist vera hluti lífsins. Bæði meðal manna og dýra. Ef það er rétt má líka alveg leiða að því líkur að vímuþörfin og þar með flknin, sé eðlislæg en ekki áunnin.

Í einni tilraun sinni var Ronald K. Siegel að fylgjast með mongúsum eða möngum eins og þessi dýr eru stundum kölluð (*Herpestes nyula*) í gerði sem hafði verið útbúið á Havaí. Einn daginn fór að hvessa. Á brast hitabeltisstormur af stærri gerðinni sem rústaði eyjunum og reyndar öllu sem fyrir honum varð. Þar á meðal gerðinu með mongúsunum og stór grein hafði rifnað af tré og lent á maka eins mongússins og drepið hann. Þar lá greyið andvana í bleytunni og leðjunni og makinn snuddaði ráðalaus í kring.

Um átta vikum fyrr hafði Siegel plantað öflugum sýngjafa, silfraðri morgundýrð (*Ipomoea*). Mongúsarnir höfðu prófað en virtust ekki hafa nokkurn áhuga á að slaga um gerðið undir áhrifum, jafnvel ekki í nokkra klukkutíma. En nú var allt breytt og eftirlifandi maki ákvað að yfirgefa hugann um stund. Það virtist vera það eina sem komst að við þetta tilfinningalega áfall sem missirinn var. Svo mongúsinn fór að graðga í sig plöntunni og ekki leið á löngu þar til hann var horfinn úr jarðneskum veruleika og í andlegan og þetta er sláandi dæmi og skýr vísbending um ásókn í vímuefni við áfall.

Það er nefnilega þannig að öll ánægja, sem og líkn, er vegna efnaboda í okkar eigin líkama, einkum heila sem stjórnar öllu kerfinu sem líkaminn er, bæði tilfinningum og líkamlegri líðan. Heili ásamt taugakerfi er prímus mótor og þar á fíknin upptök sín og flókinn heili okkar er það sem skilur okkur frá öðrum dýrum, annarra en prímata og hvala. En við erum samt í grunninn ekkert annað en dýr og sem dýrategundin *Homo sapiens*, erum við búin að vera til í afar langan tíma.

Sumir ví sindamenn telja að fyrstu prímatarnir hafi komið fram fyrir um 28 milljónum ára og fyrstu lífverurnar, sem beinlínis er hægt að flokka sem menn, fyrir um tveimur milljón árum. Það þýðir að við vorum dýr, skynlausr skepnur, eins og við köllum það stundum í oflátungshætti okkar, miklu, miklu lengur en við höfum verið menn. Þess vegna er ýmislegt í fari okkar sem stangast verulega á við lifnaðarhætti okkar í dag. Við vorum sem dæmi alætur allan tímann sem við vorum að þróast og þetta „ýmislegt“ er kirfilega fast í genuum okkar og lítið sem við getum gert í því. Eigum engrá annarra kosta vöл en að lifa með því.

Frá vöggvi til grafar er maðurinn að leita að ánægju og vellíðan, hann er stöðugt að reyna að auka magn DOSE efnanna í líkamanum. Til þess eru notaðar afar fjölbreyttar aðferðir; eins og til dæmis hreyfing, tónlist, kynlíf, matur, list, áhættuhegðun og fyrir þá sem vilja stytta sér leið, vímuefni. Ég er orðinn nokkuð roskinn en allt mitt líf hef ég engan hitt sem ekki er í linnulausri leit að vellíðan,

og því að komast af, enda er það innbyggt í lífveruna. Fjöldi þeirra, næstum allir, hafa notað vímuefní en ég hef afar sjaldan hitt einhvern sem hefur látið vímuefní stjórna lífi sínu. Þótt vissulega hafi það komið fyrir.

Þegar verið er að fjalla um vímuefní og ánetjun eða fíkn verðum við alltaf að hafa í huga að þessi tvö fyrirbæri eru ekkert annað og meira en félagslegar og pólitískar skilgreiningar. Eins og það sé ekki nóg verðum við líka að hafa í huga að þessi fyrirbæri eru afar fljótandi og breytast auðveldlega frá einum tíma til annars. Þess vegna ætti alltaf að skoða þau með tilliti til þess þjóðfélags og tíma sem um ræðir. Þar af leiðir að þeir sem ættu fyrst og fremst að skilgreina vímuefnastefnu þjóðfélagsins eru ekki stjórnmálamenn eða jafnvél vísindamenn úr heilbrigðisgeiranum, heldur fyrst og fremst sagnfræðingar, náttúrufræðingar og nytjagrasafræðingar. Pessar stéttir hafa yfirsýn sem bæði heilbrigðisstarfsmenn, að ekki sé talað um stjórnmálamenn, skortir. Sagan segir okkur nefnilega að félagslegar venjur séu lang áhrifaríkasti þátturinn í notkun og misnotkun.

Fíkn er flókið fyrirbæri, margslungin en samt svo einföld. Já, jafnvél svo einföld að það er hægt að tjá hana í tveimur orðum; mig langar eða ég vil. Stjórnlaus fíkn er hins vegar löngun í aðra veldi, löngun sem hefur áhrif á líf fíkilsins, mikil eða lítil eftir efni, athöfn eða hegðun. Það sem verra er, að í sinni flóknustu mynd getur fíkn verið býsna margslungin og lagskipt. Og hverju lagi fylgja ákveðin ein-kenni og ferlar, bæði líf-, félags-, og efnafraðilegir.

Þar sem fíkn er flókið fyrirbæri greinir vísindamenn á um orsakir hennar. Vissulega eru líffræðilegir og efnafraðilegir ferlar nokkuð vel kannaðir. Við vitum, eða erum að minnsta kosti nokkuð viss um, að fíkn stafar af ákveðnum efnafraðilegum orsökum en það sem við erum langt í frá viss um er af hverju ferlið fer af stað. Skoðum aðeins nánar þetta orð – fíkn.

Hvað þýdir orðið fíkn nákvæmlega? Það er að vera fíkinn í eitthvað, að langa í það og/eða hafa ánægju af því. Við getum tekið sem dæmi þá athöfn að faðma og knúsa þá sem okkur þykir vænt um, við þá athöfn eru miklar líkur á oxytósins-skoti sem veitir okkur velliðan. Ekkert rangt við það. En þar sem athöfnin hefur þessi áhrif og valdhafar virðast vera afar mikið fyrir það að banna það sem veitir fólkvi ánægju, veltir maður fyrir sér hvort þeir hefðu ef til vill hug á að banna þá kemísku ánægju sem fylgir knúsi. Flestir hljóta að sjá að það færí líklega ekki vel og enginn færí eftir slískum tilskipunum. Það hefði þó í för með sér að grafa undan virðingu fyrir bæði lögnum og þeim sem svo vél. Nákvæmlega eins og er með önnur lög sem banna eitthvað sem folk vill. Þannig að orðið fíkn þýðir að langa,

vera æstur í eitthvað sem vekur ánægju. Er eitthvað rangt við það svo framarlega sem það bitnar ekki á öðrum? Ég hef spurt ótal aðila þessarar spurningar í samræðum en aldrei fengið svar. Stjórnlaus fíkn, það er misnotkun, er hins vegar áráttukennnd hegðun sem truflar daglegt líf og störf.

En það er ekki bara orðið fíkn sem notað er svona fremur frjálslega í umræðunni. Orðin sem notuð eru yfir þá sem neyta vímuefna og um efnin sem slík eru stundum ansi illa skilgreind. Svo blandast pólitískur rétttrúnaður í málid og þá lendir nú taðið í viftunni. Ég hef séð vel innréttáð fólk með nám að baki, kalla fíkn vímuefnaröskun. Breytist hún eitthvað við það að fá næstum vísindaheiti? Verður hún eitthvað betri? Virðulegri? Orðið fíkn er að mínum dómi stutt, lýsandi og kemst beint að kjarna þess sem það þýðir og mér er lífsins ómögulegt að sjá að það sé eitthvað niðrandi. Síður en svo. Við erum jú öll fíklar. Í raun er orðið merkingarlaust nema til að lýsa löngun og ekkert niðrandi við það. Af því getum við svo dregið orðið fíkill um þann einstakling sem elskar vímuefni, eins og ég sem elska bæði kaffi og nikótín, jafnvel áfengi í smáum skömmum með mat. Ég finn reyndar ekki nokkurn mun á mér hvort heldur ég skilgreini mig sem kaffifíkil eða sem gaur með kaffiröskun. Því síður virðulegri.

Pá komum við að hinum orðunum sem notuð eru um vímuefni. Meðal annarra heita sem notuð eru á íslensku um enska orðið *drugs* eru eiturlyf, fíkniefni, vímugjafar og dóp. Engilsaxar eiga orð yfir læknislyf sem er *pharmaceuticals* og *medicine*. Ekki eru þau skilgreind sem dóp, vímuefni eða eiturlyf svo hvað á að kalla þau? Eiturlyf, ef þau eru misnotuð? Kannski læknadóp? Eins og við vitum eru flest læknislyf upphaflega búin til úr jurtum og stundum er einhver tiltekin planta kölluð eiturlyf og stundum læknislyf. Rétt eins og á við um draumsólinu. Viðhorf gagnvart efnunum litast af tungumálinu og hvernig það er brúkað. Nú eru fæst af þeim efnum sem mannskepnan notar beinlínis eitruð þó áberandi sé að tvö þau eitruðustu eru lögleg, það er áfengi og tóbak. Hvað segir það okkur um þekkingu þeirra sem stjórna okkur og settu lögin?

Mörg efni valda vímu þótt sum séu alveg laus við það. En hvað er víma? Eitthvað óskilgreint hegðunarmynstur? Eða eitthvað allt annað? Er óæskilegt að fara í vímu? Hvað þýðir það að vera í vímu? Er það slæmt? Hvað með vímu eftir líkamsrækt? Er víman jákvæð eða neikvæð? Hvað með trúarlega upphafningu? Það er víma. Er það neikvætt fyrir kornabarn að liggja á brjósti í oxytíosínmímu og nærist? Það er löngu vitað að nokkur efni valda afar lítilli fíkn hjá yfirgnæfandi meirihluta neytenda eins og kannabis, LSD, meskalín og silósíbín enda eru tvö

þau síðasttöldu með innbyggða efnaloka sem gerir frekari neyslu ómögulega eftir fremur litla notkun þeirra – fyrr en eftir góða pásu. Lífið og náttúran vilja greinilega að þessi efni séu notuð í miklu hófi og náttúran leitar alltaf jafnvægis.

Það breytir ekki því að tungumálið, og orðin sem notuð eru, þeim er iðulega beitt til að jaðarsetja notendur. Auk þess til að rugla umræðuna og drepa henni á dreif. Sem dæmi má nefna að hvorki vinnu-, matar-, spila-, kynlifs- eða verslunarfíklar nota efni til að fá vellíðunaráhrif. Hverníg á að taka á því í umræðunni? Ekki neitt? Vegna þess að þessar tilteknu fíknir hjálpa til við að knýja hjól at-vinnulífsins og auka kannski hagvöxt? Af hverju er sumt líkamsræktarfólk niðursett með því að kalla það líkamsræktarfírk? Hverju á að ná fram með því?

Hitt er svo annað mál, og allt önnur umræða, að við megum ekki vera feimin að nota þau orð sem okkur finnst henta, til dæmis orð eins og fíkn og fíkill. Við verðum alltaf að hafa í huga að orðin þýða það sem við ákveðum. Það getur enginn vitað nákvæmlega hvaða skilning þú leggur í eitthvað ákveðið orð fyrr en þú segir það eða það ræðst af samhengi þess sem þú segir. Rétt eins og við getum sett það í samhengi sem *dr. Vincent Felitti*, einn aðalstjórnandi ACE rannsóknarinnar sem gerð var á fleiri en sautján þúsund Ameríkönum í rannsókn fyrir Kaiser Permanente og U.S. Centres for Disease Control, gerði í eftirfarandi niðurstöðu: „Grunnurinn að fíkn er að mestu reynsla úr æsku en ekki vegna efnanna sjálfrá. Núverandi skilgreining er illa grunduð.“ Þótt Felitti haldi þessu fram þýðir það ekki að fíkn geti ekki verið genetísk en að halda því fram að hún stjórnist eingöngu af genum er að útiloka aðrar breytur.

Líffræðilega er óhjákvæmilegt annað en að fíkn stjórnist af endorfín- og dópamínkerfum heilans. Það eru þau sem hjálpa okkur að ákveða hvað okkur finnst, hvað við viljum eða viljum ekki, og ef líkaminn fær utanaðkomandi magn dópamíns leitast hann við að ná jafnvægi með því að fækka dópamínviðtökum. Það er ávísun á fráhvarfseinkenni. Og það er afar auðvelt að ánetjast dópamíni.

Við ættum kannski að skoða dópamínið aðeins nánar. Dópamín er taugabóðefni í heilanum og kemur viða við sögu. Efnafraðilega tilheyrir það amínum sem eru einn meginflokkur hormóna (hinir eru peptíð og sterar). Dópamín er nauðsynlegt fyrir eðlilega starfsemi miðtaugakerfisins. Hér á eftir er gerð grein fyrir nokkrum helstu hlutverkum þess.

Í grunnkjörnum heilans kemur dópamín að stjórnun hreyfinga. Ef það vantar verða hreyfingar skrykkjóttar og erfitt að stjórna þeim. Þetta er lýsingin á parkinsonsveiki en skortur á dópamíni í grunnkjörnum heilans og ójafnvægi boðefna í

kjölfarið er einmitt talin vera orsök einkenna parkinsonsveikinnar. Lyfjameðferð við sjúkdómnum gengur annaðhvort út á að auka virkni dópamíns í heilanum, draga úr niðurbroti þess, bæta upp skortinn á því eða draga úr virkni ensímsins sem brýtur dópamínið niður (það er, seinka niðurbrotinu).

Einnig hefur dópamín verið tengt kækjum sem fylgja tourette-heilkenninu og er kenningu sú að of mikil dópamínvirkni í heila valdi kækjum. Því til stuðnings hefur verið bent á að dópamínörvandi lyf geti ýtt undir kæki og dópamínhamlandi lyf geti bælt þá.

Í ennisblöðum heilans stjórnar dópamín upplýsingaflæði frá öðrum svæðum hans. Truflun í dópamínseyti þar getur leitt til samhengislausrar hugsunar, jafnvel geðklofa. Dópamínskortur í ennisblöðum getur einnig leitt til minnistaps.

Í svonefndu randkerfi hefur dópamín áhrif á tilfinningar en kerfið ræður miklu um atferli manna með áhrifum á hvatir og geðhrif. Talið er að of mikið af efninu í randkerfinu leiði til ofsknaraðis. Enn fremur tekur dópamín þátt í efnafræði ánægjunnar en losun efnisins í þann hluta randkerfisins sem hefur verið kallaður ánægjustöð (svæði rétt neðan við stúku heilans) framkallað ánægju. Þessi stöð verðlaunar lífsnauðsynlega starfsemi svo sem át og kynlíf en hún kemur einnig við sögu í fíkninni sem tengist alkóholi, tóbaki og ýmsum lyfjum. Og eins og lesa má um í bók Önnu Lembke, Dópamínríkinu, er ekkert efni sem maðurinn notar eins ávanabindandi og nú lítur út fyrir að stór hluti mannkyns sé fastur í dópamínríkinu í gegnum rafræna miðla.

Dópamín er einnig hormón sem seytt er frá undirstúku heilans. Meginhlutverk þess er að hindra seytí mjólkurhormónsins prólaktíns frá heiladingli. Dópamín er einnig notað sem lyf (Dopastat® og Intropin®) sem hafa áhrif á driftaugakerfið og framkalla aukna hjartsláttartíðni og hærri blóðþrýsting. Það er því notað til að lækna lágan blóðþrýsting og lost.

Öll fíkn notar sömu heilabraitir og boðefni í heilanum, öll fíkn hefur líffræðilega eiginleika. Fíkn hefur líffræði-, efnafræði-, tauga-, sálfræði- og læknisfræðilega þætti, sem og tilfinninga-, félags-, efnahags-, pólitíska og andlega þætti. Fíkn er því ekkert einföld. Sjónarmiðið að líta á fíkn eingöngu sem sjúkdóm, hvort heldur áunninn eða meðfæddan þrengir hana niður í læknisfræði sem að mínu viti er ofureinföldun því hún er svo miklu flóknari. Eins og hópur fíkniserfræðinga sem kom saman á ráðstefnu 2001 fullyrти eftir bollaleggingar og umræður: „Fíkn er langvarandi taugalíffræðilegur sjúkdómur ... sem einkennist af einum eða fleiri af eftirtöldum þáttum: skertri stjórn á neyslu, áráttuneyslu,

áframhaldandi neyslu þrátt fyrir skaða auk ákafrar löngunar.“ Mér finnst þetta skolli góð skilgreining á misnotkun svo langt sem hún nær.

Um svipað leyti léti dr. *Nora Volkov*, barnabarn Leon Trotskys, og framkvæmdastjóri NIDA í Bandaríkjunum hafa þetta eftir sér: „Nýjar heilamyndarannsóknir hafa leitt í ljós undirliggjandi truflanir á svæðum í heila sem eru mikilvægar við eðlilegt hvataferli, umbun og hömlustjórn í fíklum. Það leggur grunn að nýju sjónarhorni, að fíkn sé heilasjúkdómur og frávikshegðun sem fylgir, sé afleiðing af truflun á starfsemi í heilavef, rétt eins og slagæðaþrengsli eru hjartasjúkdómur.“

Þarna sýnist mér að dr. Volkov smætti fíkniraskanir niður í einfaldan sjúkdóm. Það finnst mér illa passa því fíkn er svo miklu flóknari eins og hefur verið rætt hér að framan. Engu að síður er þó að minnsta kosti viðurkennt að hún hafi miklar tengingar við heila. En ef við erum sammála því að fíkn sé óviðráðanleg einstaklingnum, hvort sem er líffræðilega, andlega eða bæði, þá finnst mér galið að refsa fyrir hana. Gætum við allt eins búist við að fleiri sjúkdómar verði refsverðir? Hvar mundi sú vegferð enda? Líklegast aftur á miðöldum. En vendum okkar kvæði í kross og skoðum hlutverk ópíums í hernaði því það er löng og skrautleg saga.

Mynd: kychan@unsplash.com

Nikótín veldur mjög erfiðri fíkn að kljást við, erfiðari en ópíumfíkn.

Mynd: Chris Chow@unsplash

Sviðsett mynd af Norðurríkjahermönnum.

Ópíum og stríð

Fyrsta stóra stríðið þar sem ópíum var notað og við höfum góðar heimildir um er borgarastyrjöldin, sem líka er nefnt þrælastríðið, í Ameríku 1861-1865. Í kjölfar hennar urðu þúsundir fyrrverandi hermanna háðir morfíni og ópíum, lyfjum sem notuð voru til að meðhöndla sársaukafull meiðsli og langvarandi sjúkdóma. Fjölskyldur þeirra horfðu á með skelfingu þegar ópióðafíkn eyðilagði heilsu fyrrverandi hermanna og skaðaði sjálfsálit þeirra, sambönd og orðspor.

Ópióðar voru einhver mest notuðu lyfin í Ameríku á 19. öld. Í borgarastyrjöldinni gáfu læknar morfínsprautur og ópiumpillur til hermanna sem særðust af skotsárum auk þess sem það var ómissandi bjargvættur lækna við aflimanir. Ópíum var einnig mikið notað gegn niðurgangi og öðrum sjúkdómum sem dreifðust um herbúðirnar í stríðinu. Lyfin virkuðu vel – reyndar aðeins of vel. Ótal hermenn urðu háðir ópíum og morfíni, sem þeir héldu áfram að taka eftir að hafa hætt í hernum.

Hermenn kölluðu ópíumfíkn „ópíumþrælkun“ og „morfíngiðveiki,“ meðal annarra nafna. Eins og þessar nafngiftir gefa til kynna hafði fíknin skelfilegar afleiðingar fyrir líf hermannanna. Ópíumfíkn, þótt hún væri útbreidd, var mikið jaðarsett á tínum borgarastyrjaldarinnar. Frá sjónarhóli margra Bandaríkjamanna voru hermenn sem glímdu við ópióðafíkn siðlausar mannleysur; þeir áttu skilið refsingu, ekki hjálp. Þar af leiðandi áttu ánetjaðir hermenn í erfiðleikum með að fá aðstoð og samhygð eða jafnvél læknishjálp og dóu oft vegna ofneyslu lyfja fyrir slynsi.

Reynsla bandaríksa stórkotaliðsmannsins *Johns Tackett Goolrick* og *Frances Bernard Goolrick*, eiginkonu hans, sýnir hinar víðtæku heilsufarslegu, tilfinningalegu og félagslegu afleiðingar ópióðafíknar fyrir hermenn í borgarastyrjöldinni og fjölskyldur þeirra. Goolrick hjónin skrifuðu fjöldann allan af bréfum sem lýstu yfirþyrmendi kostnaði við morfínfíkn Johns, sem undirlagði fjölskylduna í

næstum hálfa öld eftir borgarastyrjöldina. Bréfin eru á *Goolrick Family Papers safninu* hjá VMHC (Virginia Museum of History and Culture). Flestir Banda-ríkjamenn hliðruðu sér við að ræða ópíðafíkn opinskátt. En Goolrick hjónin voru hreinskilin um baráttu sína og bréf þeirra veita óviðjafnanlega sýn inn í viðtæka ópíðafíkn meðal hermanna í borgarastyrjöldinni.

John þessi gekk í Fredericksburg stórskotaliðið sem ungar maður. Hann var ákafur stuðningsmaður Suðurríkjasambandsins vegna þrælahaldsins og var áfram í her *Roberts E. Lee* allt til uppgjafar í Appomattox dómshúsinu í apríl 1865, sem var fremur súr endir stríðsins í Virginíu. Margir af mönnum Lee höfðu yfirgefíð herinn og Lee á þeim tímapunkti. John hlaut alvarlegt skotsár á vinstri fæti við umsátrið um Péturborg í ágúst 1864.

Hann var fluttur bak við víglínuna á hið risastóra *Chimborazo* sjúkrahús í Richmond þar sem skurðlæknar virðast hafa ávísað morfíni við verkjum áður en þeir plástruðu hann upp og sendu hann aftur í fremstu víglínu. Einhvern tíma á næstu árum, varð John háður morfíni. John og Frances, konu hans, þótti vænt hvoru um annað en morfínsíkn hans olli verulegu á lagi á hjónaband þeirra. Goolricks hjónin voru fastur liður í félagslífinu í Fredericksburg þar sem þau byggðu upp líf á áratugunum eftir borgarastyrjöldina. En allan tímamann neytti John sífellt stærri skammtra af morfíni. Eftir því sem fíkn hans ágerðist veikti hún líkama hans og huga. Að lokum, árið 1896, varð John fyrir áfalli vegna neyslunnar, um þrjátíu árum eftir að hann yfirgaf herinn. Þetta var ekki óalgengt, þar sem margir uppgjafahermenn bjuggu við langvarandi fíkn í áratugi. En neysla Johns ógnaði sambandi hans við Frances og þau voru á barmi skilnaðar.

Morfínmisnotkunin ruglaði huga og dómgreind Johns. Pað gerði hann ófæran að stunda lögfræði sem var starf hans eftir stríðið. Fjárhagur fjölskyldunnar dalaði og, með litla von um að ástand Johns myndi lagast af sjálfu sér, krafðist Frances þess að hann leitaði sér læknishjálpar vegna neyslunnar. Á 19. öld fólst meðferð við fíkn oft í sér að morfínskammti sjúklings var hætt skyndilega, sem kallaði fram kvalafull fráhvarfseinkenni. John vildi örugglega ekki takast á hendur þá erfiðu lækningu. En Frances krafðist þess og hótæði skilnaði ef hann yrði ekki við því. Eins og Frances útskýrði fyrir bróður sínum í bréfi þann 5. febrúar 1896, mun John „biðja og grátbiðja mig um að gera þetta ekki. En ég verð, ég verð, ég get ekki umborið þetta líf lengur, hvorki fyrir mig né börnin.“ Hún bætti við: „Mér er skylt að yfirgefa hann, ég get ekki séð annað til ráða ... hugur hans og heili [eru] rugluð af morfíni“ og „það er ekkert hægt að reiða sig á hann.“

Einn kosturinn var innlögn á stofnanir. Opinber geðveikrahæli í Virginíu, eins og Eastern State Hospital í Williamsburg, tók oft inn fyrrverandi hermenn og aðra Virginíubúa sem þjáðust af vímuefnafíkn. En, eins og bróðir Johns varaði við í bréfi þann 7. mars 1896, myndi þessi ráðstöfun valda allri fjölskyldunni mikilli skömm vegna þess að hæli voru, eins og fíkn, fordæmd. Ef fregnir bærust af því að John hefði verið lagður inn á hæli, væri „skrifad um það og spurt um það“ í dagblöðnum. Af ótta við að skaða orðspor fjölskyldunnar, sættist Frances, ásamt bróður Johns og mágkonu, á persónulegri lausn.

Innan fárra daga frá áfalli hans sendi Frances John í burtu á bónðabæ bróður síns, rétt fyrir utan Fredericksburg. Fjölskyldan stöðvaði John á endanum með því að læsa hann inni í herbergi þar sem leigðir hjúkrunarfæðingar komu í veg fyrir flóttu á meðan John boldi þjáningar ópiðafráhvarfa í nokkrar vikur. Það var fjölskyldu hans erfið reynsla að verða vitni að fráhvörfum hans. Eins og Nora, mágkona Johns, útskýrði fyrir Frances í bréfi þann 10. mars 1896: „Mig verkjar í hjartað við að horfa á hann.“ Að endingu náði líkami og hugur Johns að jafna sig og hann sneri aftur heim til Frances. Bréf fjölskyldunnar gefa þó til kynna að John hafi fallið nokkrum sinnum áður en hann lést árið 1925.

Saga Goolricks sýnir skýrt nokkra þætti sem ánetjaðir hermenn í borgarastyrjöldinni glímu við. Í fyrsta lagi olli styrjöldin, þrátt fyrir lok hennar árið 1865, heilsufarsvandamálum hjá John sem stóðu í áratugi. Pessi hlið á sögu Goolricks, sem var ekki einstök fyrir John og Frances, flækir goðsögnina um að flestir uppgjafahermenn í borgarastyrjöldinni hafi einfaldlega horfið aftur til eðlilegs lífs eftir að hafa yfirgefið herinn. Í raun og veru glímu margir hermenn við krefjandi, striðstengda fötlun alla ævi. Að auki, eins og önnur hjón á þessum tíma, byggði Goolrick fjölskyldan mikið á virðingu sinni og því að sinna ákveðnum félagslegum hlutverkum. Karlar eins og John áttu að starfa sem fyrirvinnur, en konur eins og Frances, áttu að stjórna heimilinu. Fíknin sneri þessum hlutverkum við og John varð óvinnufær á meðan Frances þurfti að stjórna öllum málum fjölskyldunnar, bæði opinberum og fjármálum. Hvorugt þeirra hafði gaman af þeim umsnúningi á viðurkenndum kynjahlutverkum sem því fylgdi. Hjónin upplifðu einnig mikla skömm við opinberun á fíkn Johns, sem sýndi fram á hvernig ópiðaþíkn var ekki bara heilsufarsvandamál, heldur hafði líka áhrif á marga aðra þætti lífsins. Að lokum minnir saga Goolricks okkur á að Bandaríkjumenn fyrri kynslóða glímu við ópiðaþíkn, líkt og milljónir Bandaríkjumanna sem glíma við fíkn í yfirstandandi ópiðakreppu þar í dag. Ópiðaþíkn á sér langa sögu.

Hún byrjar samt ekki í borgarastyrjöldinni, heldur mörgum öldum fyrr, eins og þegar hefur komið fram.

Łukasz Kamieński (1976) heitir aðstoðarprófessor við Jagiellonian háskólan í Kraków í Póllandi. Eftir hann kom út árið 2012 þungt og mikið rit sem heitir á ensku, *Shooting up. A History of Drugs in Warfare* og fjallar um hlutverk vímuefna í hernaði gegnum söguna. Hann rekur dæmi allt frá Forn-Grikkjum og fram á okkar daga. Þau dæmi eru mörg hver ansi sláandi en Kamieński fjallar um öll efni sem vitað er að hafi verið notuð og þar er ópíum svo sem ekki í aðalhlutverki, heldur áfengi sem hefur verið notað ótaepilega á öllum tímum af öllum aðilum. Það fer þó ekki hjá því að sittthvað er tínt til um ópíum þar sem það er einstakt sem deyflyf. Fólk meiðist nefnilega í stríði og þá er gott að hafa sterkt verkjadeyfandi lyf.

En hvers vegna eru vímuefni notuð af soldátum í átökum? Á því er tiltölulega einföld skýring, enda hafa verið skrifaðar bækur, ritgerðir, leikrit og jafnvel ljóð um notkun hermanna á vímuefnum á ýmsum tímum. Að vinna annarri manneskju mein, hvað þá heldur að drepa meðbróður sinn, jafnvel þótt hann sé öðruvísi á litinn og hafi aðra trú, er engum manni auðvelt. Sú tilfinning er að vissu marki innbyggð í okkur eins og flestar aðrar æðri dýrategundir og þá koma vímuefnin til sögunnar. Eins og það sé ekki nóg, hafa vímuefnin orðið að sjálfstæðri ástæðu til að stunda hernað og fjármagna hann. Fjöldi hreyfinga og hópa lítur á vímuefni sem óhefðbundið vopn gegn Vesturlöndum og þeirri menningu sem þar þrifst. Það er þó bæði svikult og óútreiknanlegt vopn. Með því að nýta sér ásókn í vímugjafa, einkum meðal ungmenna í þróuðum ríkjum, raska þau lífi þeirra ásamt því að höggva í fjárhag ríkjanna í leiðinni á meðan hreyfingarnar fjármagna vopnakaup og undirróðursstarfsemi. Fólk, beggja vegna Atlantsála, kaupir vímuefnin sem hægt og rólega skaða þjóðfélag jafnt sem notendur og valda auknum kostnaði heilbrigðiskerfisins. Gróðinn rennur svo áfram til þessara hópa sem gerir þeim kleift að halda áfram hernaðaraðgerðum.

Svo er annar flötur á málinu eins og dr. Paul Rexton Kan prófessor í þjóðaröryggisfræðum orðar það í bók sinni *Drugs* á bls 38: „Fremur en að vímuefni séu uppsprettu gróða til handa skipulögðum glæpasamtökum hefur komið í ljós að þau eru stefnumótandi úrræði í pólitísku offbeldi.“ Það kallast á við það sem sumir hafa velt upp að sé stefna Kínverja en þeir framleiða fentanyl og fleiri vímuefni sem seld eru til Vesturlanda til þess að veikja þau. Þegar ég gerði könnun og leitaði á netinu kom í ljós að sölumenn fentanyls í Kína bjóðast til að dulbúa sendingar hingað til Vesturlanda svo tollurinn eigi erfíðara með að finna efnið.

En ópiðar eru mikið notaðir í hernaði – sem deyflyf. Sagan er samt sem áður skrautleg eins og fram kemur í bók Kamieñskis því vímuefni eru góð leið til að laða til sín fólk. Ef við tökum barnahermennina í Sierra Leone sem dæmi þá vildi svo til að flokkur þeirra rakst á breska hersveit sem var við æfingar í landinu. Til að gera langa sögu stutta, tóku krakkarnir bresku hermennina höndum sem gátu ekki hugsað sér að skjóta á börn, jafnvel ekki vopnuð börn. Elsti liðsmaður *West Side Boys*, en svo nefndust þessir krakkar, var fimmtán ára og sá yngsti aðeins sjö ára. Bretar sendu SAS (*Special Air Service*) flokk á svæðið til bjargar og þegar upp var staðið lágu á milli 25-150 krakkar í valnum. Menn voru sammála um að eina skýringin á óttaleysi krakkanna væri sú að þeir væru undir miklum áhrifum vímuefna. Það stemmir við þær sögur sem fara af ráðningum þeirra. Ánetjaðir vímuefnum af sterkara taginu og loforðum um óheft kynlíf kuvíst vera aðferðin sem stríðsherrarnir nýta sér til liðssafnaðar. Liðsmenn eru ungrir, hafa engan skilning á dauðanum og eru út úr vímaðir og algjörlega óttalausir. Sagt er að kvenkyns barnahermenn séu öllu miskunnarlausari en strákarnir. Stelpurnar skjóti á allt sem hreyfist, algjörlega stefnulaust.

Nú vitum við ekki hvort neanderdalsmenn fóru yfirleitt í stríð eða hvort þeir notuðu ópíum, sem þeir þekktu, í stríði. Flest þekkingarbrot um neanderdalsmenn virðast benda til þess að þeir hafi verið friðsamir og lítt gefnir fyrir átök. Við höfum hins vegar heimild um að tyrkneskir soldátar á 16. öld hafi notað ópíum á þeim tíma; hvort heldur það var til að auka sér kjark eða til deyfingar er óljóst. Þá er vitað, eins og reifað er hér fyrr, að Kínverjar notuðu ópíum meðan ópíumstríðin við Bretta áttu sér stað. Einnig eru til heimildir um að síkar á Indlandi hafi notað ópíum í stríði. Við höfum þegar kynnt okkur borgarastyrjöldina í Bandaríkjunum sem olli fyrsta ópiðafaraldrinum þar að því loknu. Prússneskir dátar notuðu ópíum í tveimur stríðum; við Austurríkismenn 1866 og Frakka 1870-1871. Í styrjöld BNA við Filippseyjar 1899-1902 notuðu bandarískir dátar ópíum og í vetrarstríði Finna við Rússu, 1939-1941, var ópíum eitt þeirra vímuefna sem notuð voru. Hin voru kókaín, heróín og morfín. Þá er neysla bandarískra hermannna á hágæða heróíni í Vietnamstríðinu, 1965-1973, vel skjalfest. Hryðjuverkamenn, jihad hermenn og uppreisnarliðar víða um heim nota ýmis vímuefni og er heróín og morfín þeirra á meðal. Nokkur notkun virðist vera á heróíni meðal barnahermannna þótt ýmislegt örвandi sé meira notað. Sovétmenn létu ekki sitt eftir liggja í Afganistan, 1979-1989, og notuðu það sem þeir fundu á staðnum. Eins og fram kemur annars staðar í bókinni.

Við höfum aðeins kynnst ópíumstríðunum og fengið innsýn í þrælastríðið svokallaða, en færum okkur nær í tíma. Byrjum í seinni heimsstyrjöldinni 1939-1945. Á árunum fyrir hana var gjaldeyrisskortur í Þriðja ríkinu og þá var þýska þjóðin beinlínis sett á metaamfetamín. Kvöldskammtur kaffis kostaði þá 50 pfenninga í beinhörðum gjaldeyri en svipað magn örvunar með metaamfetamíni aðeins 16 og var þýsk framleiðsla. Neysla metaamfetamíns var Þriðja ríkinu því hagkvæmari auk þess að spara gjaldeyri. Aukinheldur var þýska þjóðin miklu hressari af metaamfetamíni en nokkru sinni af kaffi svo herinn var fljótur að nýta sér þennan eiginleika. Pegar stríðið hófst var soldátunum svo gefið Pervitin® sem var að mestum hluta metaamfetamín þannig að segja má að þýski herinn, *Der Wehrmacht*, hafi verið sá fyrsti sem beinlínis reiddi sig á kemískt lyf. Ný tegund hernaðar var hafin.

Ólíklegt má telja að þýski herinn hefði getað framkvæmt „Blitzkrieg“ ef hann hefði þurft að stoppa til að sofa. Hernaðartaktík Þjóðverja byggðist á að fara hratt yfir og það er næstum útilokað að þeir hefðu farið eins hratt ef þeir hefðu ekki haft frjálsan aðgang að Pervitin®. Með fullum rétti má halda því fram að Blitzkrieg nasista hefði ekki verið framkvæmanlegt án metaamfetamíns og kannski forsenda. Varðveisit hefur tilvitnun sem yfirhershöfðinginn Heinz Guderian sagði við hermann sína að lokinni herförinni til Frakklands: „Ég bað ykkur um að halda áfram í fjörutíu og átta tíma en þið hélduð áfram í sautján daga.“

Hugsanlega á Pervitin® þátt í stærsta umferðarhnúti hernaðarsögunnar en þessi hnútur var 250 km langur, frá Rín áleiðis til Belgíu og í honum voru 41.410 farartæki, þar á meðal 1.222 skriðdrekar. Ef bandamenn hefðu vitað af þessum umferðarhnúti og gert áras úr lofti hefðu þeir sennilega getað stoppað seinni heimsstyrjöldina á fyrstu dögum hennar og þýski herinn hefði verið mest allur innan Þýskalands.

Stríð Rússia í Afganistan var svo undirlagt af vímuefnaneyslu að margir sem hafa skoðað það halda því fram að ástæða þess hve illa gekk að lúskra á innfæddum sé hægt að skrifa að verulegu leyti á neyslu rússnesku hermannanna. Reynsla Rússia í Afganistan kallast á við reynslu Bandaríkjumanna frá Víetnam. Rússarnir munu hafa notað það sem þeir gátu með góðu móti náð í af vímuefnum og þá voru hæg heimatökum að nálgast ópiða sem framleiddir voru í landinu, ásamt einu besta hassi í heimi.

En áður en við rekjam okkur áfram er nauðsynlegt að kynnast *dr. Bruce Alexander* (f. 1939) sem starfar í Vancouver í Kanada. Fyrir mörgum árum fór

Alexander að velta því fyrir sér hvort ekki væri eitthvað bogið við myndina af fíklinum sem hugmyndir manna á Vesturlöndum byggja á þegar talað er um „eiturlyfjaneytendur“. Hvernig er hin hliðin á peningnum, hugsaði Alexander með sér. Ekki eru allir fíklar eins, hvað með alla þá sem koma út af sjúkrahúsum eftir að hafa verið í lyfjarúsi af deyfilyfjum? Ekki eru þeir allir fíklar.

Herinn verndar ópíumuppskeruna á ökrunum hjá afgönskum bændum.

Úr skotgröfunum í fyrrri heimsstyrjöld. Ekki af hernaðaraðgerðum í fíknistríðinu.

Mynd: British Library@unsplash

18

Rottugarðurinn

Dr. Bruce Alexander er bandarískur sálfræðingur og hann komst að því að skilgreiningar manna á fíkn og fíkli byggðust á tilraun sem stóru lyfjafyrirtækin höfðu fjármagnað gegnum samtökin Coalition for a Drug Free America upp úr 1960. Í þessari tilraun voru rottur settar í lítil búr þar sem þær höfðu ekkert við að vera og vatið sem þær fengu var tvenns konar. Annars vegar hreint og hins vegar blandað óþróttum og kókaíni. Í þessari tilraun voru rottugreyin fljót að víma sig til dauða, eða frá hálfum mánuði til þriggja vikna. Niðurstaðan var að þetta urðu viðtekin sannindi um fíkn, bæði meðal almennings og lækna, alveg fram undir okkar daga.

Hvað ef rottunar væru settar í vinalegt umhverfi þar sem þær hefðu nóg við að vera og félagsskap? Alexander byggði eins konar Disneyland fyrir nagdýrin. Rottunar höfðu leiktæki og ýmislegt við að vera – auk þess félagsskap hver af annarri og möguleika á að maka sig að vild, sem rottur eru mjög hrifnar af.

Alexander byrjaði á því að setja tilraunarrottur í lítil búr þar sem þær fengu nóg af vímuefnablönduðu vatni í nokkra daga meðan þær voru að „ánetjast“. Þegar þeim áfanga var náð voru þær teknar úr litlu búrunum og settar í rottugardinn. Það hefur töluvert verið fjallað um þessar tilraunir Alexanders en þær kallast á ensku „The Rat Park Experiment“ og niðurstöður þeirra voru birtar árið 1978 og 1981. Alexander gerði nefnilega margar útgáfur af tilrauninni því niðurstöður gengu öllu sem menn höfðu trúad fram að þessu.

Þegar rottunar komu í leikjagarðinn héldu þær áfram að víma sig í nokkra klukkutíma eða dag en hættu svo, allar með tölu. Alexander margendurtók tilraunina með ýmsum afbrigðum því hann vildi vera viss um að niðurstaðan héldi samkvæmt öllum vísindalegum stöðlum. En það var sama hvaða afbrigði var af tilrauninni, bæði í magni og fjölbreytni efna. Niðurstaðan var alltaf sú sama.

Þegar rottunar voru teknar úr fráhrindandi og einhæfu umhverfi og settar í leikjagarðinn misstu þær áhugann á því að víma sig því þær höfðu um annað að hugsa.

Á sama tíma og Alexander var að gera rottugarðstilraunina var svipað ferli í gangi sunnan við landamærin. Bandaríksa herveldið var nefnilega í stríði í Viétnam og fyrir flesta soldátana var Viétnam fyrst og fremst leiðindi. Hiti, lítið að gera og lítið við að vera. Nú eru ópíóðar og ópíóiðar þeirrar náttúru að þeir hafa áhrif á tímaskynið og í Viétnam höfðu dátarnir aðgang að hreinu, hágæða heróini og þeir voru margir sem nýttu sér það.

Ég man eftir að hafa lesið forsíðugrein í *Time* tímaritinu frá þessum tíma þar sem sagði að neyslan væri jafn algeng og tyggjó og velt var upp hvað ætti að gera við 700.000 heróinfíkla þegar dátarnir kæmu heim. Að sögn tímaritsins *Archives of General Psychiatry (AGP)* voru til gögn sem staðfestu þetta. Allt að 20% amerískra soldáta voru orðnir háðir heróini. Gagnvart þessum tíðindum fékk fjöldi fólks þungar áhyggjur af því að þúsundir fíkla helltust yfir þjóðfélagið þegar dátarnir kæmu heim.

Raunin varð samt nokkuð önnur en búist hafði verið við. Samkvæmt sömu könnun frá AGP hættu einfaldlega 95% allri neyslu þegar þeir komu heim. Örfáir þurftu meðferð. Þeir fóru úr skelfilegu „búri“ í ánægjulegt umhverfi og misstu þar af leiðandi áhugann á neyslu. Þó síður þeir sem þjáðust af áfallastreituröskun eins og það heitir í dag en var kallað stríðsþreyta á þeim tíma (e. *Battle Fatigue*). Alexander dró því þá ályktun að *umhverfi og kringumstæður* (e. *set and setting*) hefðu meira að segja um þróun fíknar en efnin sjálf. Og rottugarðstilraunin skaut enn frekari stoðum undir niðurstöðuna.

Þeir eru ófáir sem hafa gengist undir holskurði á sjúkrahúsum og verið í framhaldi af því á sterkum verkjalyfjum. Flest eiga þessi lyf það sameiginlegt að vera gerð úr, eða eru afleiður af hráópíum sem úr er unnið heróín, ópíum, kódín og morfín. Það er ekki það fyrsta sem þessir sjúklingar gera þegar þeir losna af sjúkrahúsi eftir jafnvél fleiri daga lyfjamók að ná sér í ópíóða til neyslu. Það segir okkur að það er fleira en önglar í efnunum sem festa þá í neyslu. Við erum skilyrt að þarna eigi ópíóðar við, tilheyri þessu umhverfi og aðstæðum og þegar við komum svo í öruggt umhverfi heima fyrir, þá eiga þessi lyf ekki við.

Petta segir okkur fleira. Í fyrsta lagi að umhverfis- og félagslegir þættir hafa meiri áhrif á neyslu heldur en efnið sem neytt er. Í öðru lagi að ef mannskepnan hefur markmið og tilgang hafa fæstir nokkurn áhuga á að liggja í neyslu alla daga,

kannski af því það tefur og hindrar þáttöku í lífinu sjálfu sem gefur meira þegar til lengri tíma er litíð. Undir þetta tekur *Lance Dodes*, sálfræðingur við Harvard læknaháskólann í þeirri deild sem fást við að skoða fíkn. Hann létt hafa eftir sér á prenti; „... fíkn er vandamál fólks, ekki vímugjafans eða hvaða áhrif hann hefur.“ Dodes hefur rannsakað fíkn í mörg ár og er meðal annars höfundur bókanna *The Sober Truth, The Heart of Addiction og Breaking Addiction*.

Í striðinu í fyrrum Júgóslavíu (1991-2001) fóru miklar sögur af vímuefna-neyslu allra striðsaðila. Hvers betra er hægt að óska sér? Nauðgunarbúðir og dóm að vild. Það er ótrúlegt hve mannskepnan getur verið grimm. Innrásin í Írak (2003) var heldur ekki lyfjalaus því neysla var almenn og mikil, bæði á löglegum sem ólöglegum vímugjöfum. Brennivín og kemísk efni úr vestri og ópíum og hass úr austri. Dátarnir notuðu það sem þeir höfðu aðgang að til að slá á streituna sem óhákvæmilega fylgir striðsrekstri. Mér er til efs að sálfræðingar eða aðrir sál-gæsluaðilar séu á hverju strái á vígvellinum.

Nú er strið í Úkraínu og fréttir hafa borist af því að rússneski herinn sé að mörgu leyti vanbúinn til átaka vegna drykkju. Það þarf enginn að segja mér að striðið þar sé neitt frábrugðið öðrum vopnuðum átökum og sé ekki löðrandi í vímuefnum. Það er staðalbúnaður í mörgum herjum að gefa örvandi lyf til að gera dátana bardagafúsari og snarpari og ég velti því fyrir mér hve margir þurfa að berjast við fráhvarfseinkenni að átökum loknum.

Ég hef trúat að því lungann úr lífinu að efnin sjálf séu ávanabindandi og hafi einhverja innbyggða efnaöngla sem geri mann háðan, en það er órókrétt. Ef maður hins vegar setur dæmið undir mælicher prófessors Alexanders og kenningu hans virðast hlutirnir falla eins og púsl á rétta staði. Neytandinn á götunni og hermaðurinn á vígvellinum eru eins og rottan í búrinu sem getur bara leitað í eina átt að huggun, hvar aftur á móti sjúklingurinn er eins og rottan í rottugarðinum, umkringdur vinalegu umhverfi og ástvinum. Vímuefnið er það sama en umhverfið er gjörólíkt. Hvað segir það okkur?

Það segir okkur að nálega allt í sambandi við vímuefni og notkun þeirra er gífurlega flókið mál með ýmsar hliðar og marga fleti. Það er afar hæpið að hægt sé að klæðskerasuma einhverja eina aðferð til að leysa málin. Það er reyndar ekkert skriftið því öll erum við einstök og engir tveir nákvæmlega eins.

Mynd: Skjáskot úr myndbandi

Myndræn útskýring á hvernig boðefni (sameindir) berast milli taugaenda.

19

Efnafræði líkamans

Mannslíkaminn framleiðir sína eigin ópíóða sem leiðir til þess að hann hefur viðtaka til að nýta þá. Sá algengasti heitir *endorfín* en það er dregið af enska heitinu *endogenous morphine*, eða innrænt morfín. En endorfín er bara eitt þessara efna sem líkaminn framleiðir. Önnur eru meðal annars *enkephalines*, *dynorphins*, *endomorphines* og *nociceptin*. Öll þessi efni hafa ákveðin skilgreind hlutverk í líkamanum og áhrif á hann. Og öll verða þau til í líkamanum. *Exogenous* eða útrænir ópíóðar eða ópíófðar hafa eins og nafnið bendir til, annað upphaf, utan líkamans. Það eru efni eins og heróín, morfín, Fentanyl® og Carfentanyl®. Þar sem þessi efni, sem nýta aðstæður og kerfi líkamans, eru svo miklu sterkari en endorfín, ýkja þau ánægjuna upp úr öllu valdi sem veldur kröftugri svörum og geysilega mikilli vímu. Og það er það sem verið er að sækjast eftir.

Þegar við meiðum okkur sendir líkaminn boð um það til heilans. Rafboð fara eftir taugum en til að koma skilaboðunum alla leið þurfa þessi boð að fara á milli taugaenda (e. *Synaptic Gap*) og til þess eru notuð efnabóð. Petta þarf allt að passa því annars komast boðin ekki alla leið sem er í stúkuvæði heilans eða *thalamus* í munni sérfraðinga. Stúkuvæðið er eins konar miðstöð sem sendir boðin á réttan stað, í þessu tilfelli til svæðis efst í heilanum sem kallast á ensku *Primary Somatosensory Cortex*. Þegar boðin hafa borist þangað veistu að þú hefur meitt þig. Staðfestingin er komin.

Boðin fara einnig til þess hluta heilans sem heitir *Amygdala* en hann er ábyrgur fyrir því að vinna úr sterkum tilfinningum og engum finnst jákvætt að meiða sig. Þaðan berast boðin í miðheila. Þar eru frumurnar í samskiptum hver við aðra með efna- og rafboðum. Heilinn sendir þá boð til baka, á staðinn sem þú meiddir þig. Þá byrjar endorfíníð að seytla til þess að deyfa sársaukann. Það er langt frá því að sársaukinn hverfi alveg en hann minnkar. Það gerist vegna

þess að skynjun þín á sársaukanum verður önnur en þegar þú meiddir þig. Sársaukinn dofnar.

Allt gerist þetta á augabragði og hin fjölmörgu boðefni (e. *neurotransmitters*), sem koma okkur við í þessu tilfelli og við höfum mestan áhuga á eru *glütamate* og *gaba*. Í þessu ákveðna dæmi höfum við meiri áhuga á gaba. Það hindrar/dregur úr á meðan glütamate örvar/eykur. Þegar við meiðum okkur viljum við frekar draga úr sársauka en auka hann. Það eru nokkrar tegundir ópióðaviðtaka í líkamanum og þeir sem skipta okkur máli eru *Kappa viðtakinn*, *Delta viðtakinn* og *Mu viðtakinn*. Það hefur komið í ljós að Mu viðtakinn er sá sem Fentanyl® kýs helst, rétt eins og það hafi hugsun þótt auðvitað nýti það alla ópióðaviðtaka. Mu viðtakinn er sennilega sá sem mest er rannsakaður. Allir þessir viðtakar eru út um allt í líkamanum en þéttni þeirra er misjöfn. Sem dæmi er Mu viðtakinn með mikla þéttni í meltingarveginum sem kann að vera skýringin á því hvers vegna harðlífí fylgir ópióðanotkun.

Að sjálfsögðu eru viðtakar í heilanum, eins og alls staðar í líkamanum, en ákveðið svæði þar sem kallast *Ventral tegmental* fer að senda boð til annars svæðis sem heitir *Nucleus accumbens*. Það eykur dópamínframleiðsluna sem síðan flædir um taugakerfið. Þarna byrjar ánetjun og misnotkun vegna þess að dópamín veldur gifurlegri sælu og ánægju. Það er þó fljótt að falla á neysluna og áhrifin því líkaminn aðlagar sig og því þarf sífellt stærri skammt til að ná fram sömu sælunni. Það er kannski gallinn við ópióða, notandi myndar þol og þarf því stærri skammta fyrir sömu áhrif. Það gerist vegna þess að líkaminn fækkar viðtökum þegar hann fær aukið magn ópióða. Þetta getur komið sér bagalega fyrir sjúka sem eru í lokameðferð krabbameins. Það eru takmörk hvað hægt er að gefa mikið þegar virknin hefur minnkað. Lömun á öndun er alltaf rétt handan við hornið ef sjúklingur fær of stóran skammt af ópióðum. En það er einmitt ástæða þess að fentanyl var þróað; til notkunar á sjúkrahúsum í höndum fagfólks sem veit allt um hættuna af því.

Pegar áhrifin dofna og Nucleus accumbens hættir að gefa skipun um dópamínframleiðslu fylgja því mikil óþægindi. Þau kallast fráhvartseinkenni og eftir mikla og langa neyslu fylgir því beinlínis sársauki að lifa. Það getur orðið svo slæmt að það sé meira að segja sárt að vera í fötum. Jafnvel í Nike Air skóm gæti notanda í fráhvörfum fundist hann vera að ganga berfættur á glerbrotum.

En dópsölunum er slétt sama. Þeir blanda Fentanyl® óhikað í heróín, fyrir aukinn kraft og hafa engar áhyggjur af því að fólk ofskammti. Það koma alltaf

nýir kúnnar, sérstaklega þegar fólk lifir í eymd og fátækt og sér lítinn tilgang með lífinu. Ég hef það frá íslenskum notanda ópíóða að fentanyl sé komið hingað og það hræðir mig mikið. „Ég fékk rosalegan fenta um daginn,“ sagði hann hrifinn. Ég á svo sem ekki von á því að það verði einhvern tímann komið böndum á ópíóðaneyslu í öðrum tilgangi en læknisfræðilegum. Sérstaklega þegar stjórnvöld hér draga lappirnar og vilja ekkert læra og/eða gera. Ekki einu sinni að skoða hvað virkar best hjá öðrum þjóðum sem hafa reynsluna af til dæmis ópíóðaaðstöðu þar sem neytendur geta komið og fengið sitt lyf frá fagfólk sem jafnframt er tilbúið að grípa inn í ef taðið lendir í viftunni. Það er nokkuð ljóst að ópíóðar og ópíóíðar verða alltaf notaðir vegna þess að þeir virka vel í það sem þeir voru upphaflega hannaðir fyrir.

Þar sem líkaminn stjórnest að verulegu leyti af efnabóðum er jafnvægi efna í líkamanum afar viðkvæmt og lítið má út af bregða svo ekki hljótist skaði af. Jafnvel dauði. Það er reyndar fleira en efnabúskapur líkamans sem er viðkvæmur, kjarnhiti hans er það ekki síður. Örfáar gráður til eða frá og einstaklingur er í verulega vondum málum. Pess vegna er afrek *Guðlaugs Friðþórssonar* einstakt.

Einhverjir muna sjálfsagt eftir því þegar hann lenti í því skelfilega óhappi 1984 að það sökk undan honum og áhöfninni báтурinn sem þeir voru á. Það var hávetur og Guðlaugur synti til lands um nöttina í ískoldum sjónum. Þegar hann kom að ströndinni treysti hann sér ekki til landtöku þar svo hann synti út aftur og fann annan stað þar sem hann komst í land. Það var talið útilokað að nokkur gæti lifað af eins lágan kjarnhita – hvað þá að halda nálega fullri rökhugsun. Það gera ekki aðrir en einstaklega vel gerðir einstaklingar til orðs og æðis.

Svo eftir þessa stuttu umfjöllun um efnafraði líkamans og efnanna sem við notum, annaðhvort til ánægju eða líknar, er kannski gráupplagt að skipta um gír og skoða hvað gert er hjá öðrum þjóðum í hliðstæðum eða sama vanda vegna misnotkunar ópíóða. Þar gæti sitthvað komið á óvart og ef til vill gætum við lært eitthvað um það hvernig best er að umgangast þessi kröftugu deyfilyf. Ekki síst vegna þess að um aldamótin síðustu fór ópíóði sem framleiddur var af Purdue Pharma að valda usla og dauða í norð-austur fylkjum Bandaríkjanna. Á því varð breyting árið 2013 þegar Fentanyl® fór að verða áberandi í ópíóðafaraldrinum sem þá geisaði næsta stjórnlaust á fátækari svæðum Ameríku, þeim sem kölluð eru „brotnar byggðir“. Þetta voru fyrrum iðnaðar- og námuðarvörur, allan ársins hring; ef við getum ekki ræktað nóg, þá

flytjum við það inn. Sama gilti um annað, eins og húsgagnaiðnaðinn. Störfin voru flutt úr landi og hráefnin sem þurfti í þann litla iðnað sem enn var eftir voru flutt inn. Ég reikna fastlega með því að fæstir hafi gert sér almennilega grein fyrir hve mikil áhrif NAFTA (*North American Free Trade Agreement*) hafði.

Wikimedia Commons

Afleiðingar fellibyls í New Orleans. Engin furða að fólk hafi þurft líkn frá svona áfalli.

20

Brotnar byggðir

Á Netflix er leikin þáttaröð með sannsögulegu ívafi sem heitir *Dopesick* og er byggð á samnefndri bók blaðakonunnar *Beth Macy* sem kom út árið 2018. Mér sýnist þáttaröðin fylgja bókinni nokkuð nákvæmlega, svo langt sem það nær því þættirnir eru bíó en ekki bók. Engu að síður eru þættirnir verulega sláandi og fara sennilega nærrí raunveruleikanum. Bókin er frábær og skrifuð af mikilli næmni og fyrir áhugasama get ég sagt að hún er töluvert betri en þættirnir, því í henni er kafað dýpra en hægt er að gera í sjónvarpsþáttum. Bókin hefur hlutið mikið lof þeirra sem þekkja óþróðafaraldurinn í Bandaríkjunum.

Macy rekur faraldurinn frá upphafi á Appalasíusvæðinu (e. *The Appalachians*) og talar við sölumenn, heilbrigðisstarfsfólk, neytendur og bráðaliða sem eiga svo sem ekki mikið sameiginlegt annað en að vera sammála um að „það [sé] ekki hægt að handtaka þetta vandamál.“ En *Dopesick* er ekki eina þáttaröðin á Netflix sem byggð er á bókinni. Eins og eðlilegt er, var illa gerlegt að koma allri bókinni fyrir í inni þáttaröð svo einhver ákvað að gera aðra og fjalla um málin frá aðeins öðrum vinkli. Í seinni þáttaröðinni sem heitir *Painkiller* er athyglinni meira beint að *Sackler* fjölskyldunni og hvernig fyrirtækið sem hún átti, Purdue Pharma, hagaði sér. Bæði gagnvart neytendum en ekki síður yfirvöldum.

Þær kallast á þessar þáttaraðir og það er að mínum dómi nauðsynlegt fyrir þá sem vilja kynna sér málin ítarlega að horfa á báðar og þær eru þannig að þær kalla á hámhorf. Þar sem þættirnir eru gerðir í Ameríku er kannski eðlilegt að ekki sé fjallað mikið um forsendurnar fyrir því að ástandið varð eins skelfilegt og það er. Ekki heldur hvernig faraldurinn byrjaði. Það er vandlega sneitt fram hjá því. Það er svo sem ekkert skrítið því það er að verulegu leyti hægt að skrifa faraldurinn á eitthvert það mest eyðileggjandi afl sem fyrirfinnst í heiminum, fyrir utan náttúruhamfarir af stærri gerðinni, Kapitalismann sjálfan með stórum staf.

Á blaðsíðu 68 hér að framan er aðeins minnst á ástandið í Assam þegar fjöldi verkafólks var fluttur þangað og hvaða áhrif það hafði á neysluna. Við innflutninginn jókst upplausn og óreiða í landinu og sambærilegt ástand, sem skrifa má á kapitalismann, gerðist í Virginíusýslu í Bandarískjunum. Nema fyrir það að störfin, og þar með lífsviðurværi fólks, voru flutt úr landi þar sem ódýrara var að framleiða. Auk þess sem bæði efniskostnaður og laun voru lægri. Í Virginíu var fjölda náma lokað og kolin flutt inn frá útlöndum. Á því græddu eigendur og atvinnurekendur og því varð ástandið í Roanoke og fleiri bæjum mjög slæmt. Stór hluti fólks hafði bókstaflega að engu að hverfa og innviðir í Norður-Virginíu að molna.

Inn í þetta umhverfi kemur lyfjasölugengi frá litlu lyfjafyrirtæki, Purdue Pharma, sem aðallega hafði verið í því að framleiða hægðalyf, eyrnamergslyf og Betadine® sem er notað til sóttihreinsunar. Petta fyrirtæki átti einnig einkaleyfið á lyfi sem hét MS Contin®. Par sem einkaleyfi MS Contin® rann út 1984 ákváðu bræðurnir þrír sem stýrðu Purdue Pharma að breyta því aðeins og fá nýtt einkaleyfi á þessari óþróðaafleiðu og markaðssett OxyContin®. Bræður þessir höfðu keypt ensk og skosk lyfjafyrirtæki upp úr 1970 svo þeir gætu stækkað Purdue Pharma á alþjóðavísu. Þessir bræður, Mortimer, Reymond og Arthur Sackler, voru kunnir fyrir góðgerðastarf, einkum á svíði lista. Þeir voru afar snobbaðir og sóttust eftir kunningsskap við Nóbelsverðlaunahafa, kóngafólk og framkvæmdastjóra listasafna. Auðvitað var eignarhaldsfélag Purdue Pharma (Purdue Fredericks) flutt í skattaskjól og er staðsett í Delaware.

Það voru þó hvorki hægðalyf, eyrnamergslyf né Betadine® sem lyfjasölugengið vildi selja, heldur herjaði það á lækna sem þurftu jú að ávísu lyfinu sem gengið var að selja, OxyContin®. Það er ekki bara í þessum tveimur þáttaröðum á Netflix og í bók Macys sem hegðun þeirra bræðra hefur verið kortlöögð. Um OxyContin®, Purdeu Pharma, Sackler fjölskylduna, mútur fyrirtækisins og hegðun sölumannanna hafa komið út nokkrar bækur og fjöldi greina því spillingin í kringum fyrirtækið teygði sig inn í flesta kima stjórnsýslunnar. Meira að segja yðar einlægur fjallaði um fyrirtækið í bók sem kom út árið 2018 og heitir *fáránleiki fiknistríðsins*.

Purdue hóf mikla markaðssókn og réð til sín her manns. Þeir réðu fólk eftir últli og persónuleika; fallegt fólk með lágt siðferðismat. Pennan her sendi fyrirtækið út af örkkinni, klyfjaðan gjöfum, pennum, klukkum, dagatölum og minnismiðum sem allt var kirfilega merkt Purdue Pharma. Þessir sölumenn herjuðu á alla sem þeir töldu að gætu ávísað lyfinu. Þeir héldu því líka fram að ekki væri hægt að ánetjast því, hætta á slíku væri vel sunnan við 1%.

Læknar tóku þessu verkjalyfi fagnandi og ávísuðu gjarnan hálfs mánaðar, eða jafnvel þrjátíu daga skammti til sjúklinga. Það varð til þess að þeir ánætjuðust margir og þurftu að fara að ljúga, svíkja og stela til að eiga fyrir næsta skammti. Þessir sjúklingar gerðu allt til að losna við fráhvarfseinkennin. Hvað sem því líður hafði Purdue Pharma þegar náð markmiði sínu árið 2000 því það ár voru heim-ilislæknar fjölmennasti hópur OxyContin® ávísenda. Flestir voru staðsettir í fátækari hluta BNA og þar var tækjakostur sjúkrahúsa ekki nýjasta nýtt og oft erfitt að meðhöndla sjúkdóma. En með 40 mg OxyContin®, eða jafnvel 80 mg, var hægt að halda sársauka í skefjum. Ópióðafárið byrjaði þar. Þaðan komu líka fyrstu varnaðarorðin.

Um aldamótin síðustu voru staðarblöðin fæst komin á netið svo fréttir frá þessum svæðum fóru fram hjá stærstum hluta þjóðarinnar. Það var ekki fyrr en *Boston Globe* flutti fyrstu fréttina af fárinu að lögregluyfirvöld skella skuldinni af gjörbreyttu glæpalandslagi á OxyContin®. Pégars farið var ofan í saumana á því kom í ljós að ávísanir á OxyContin® voru helmingi fleiri á þessum svæðum en landsmeðaltalið. En hvers vegna gerðist þetta? Fyrir því er eiginlega bara ein ástæða. Atvinnuleysi. Svo háttar til á þessu svæði, það er í Virginíu og Maine, þar sem ástandið var svipað, að atvinnuleysi var á þessum tíma kringum 22%. Á einhverju þurfti fólk að lifa svo þeir voru margir sem gengu á milli lækna eða sendu einhvern fyrir sig og fengu lyfsatilvísanir á OxyContin®. Það gátu þeir leyst út fyrir smáaura ef þeir höfðu tryggingar eða Medicaid og greiddu um það bil 1 dollara per pillu. Þá gátu þeir selt pillurnar og fengið fé til að kaupa lífsnauðsynjar eins og mat. Það var eftir töluverðu að slægjast þar sem götuverð var dollari per milligramm sem þýðir að 80 mg OxyContin® var selt á 80 dollara. Engin furða að neysla breiddist út. Enda kom það í ljós í könnun sem var gerð í smábæ í Virginíu að fjórðungur allra grunnskólanema voru ánætjaðir, allt niður í sjöunda bekk. Allir þessir neytendur þurftu bæði meira OxyContin® og líka að eiga fyrir því. Glæpir margfölduðust og á aðeins tveimur árum tvöfaldaðist fjöldi fanga.

En markaðsstarf Purdue Pharma gekk svona líka ljómandi vel. Bónusarnir sem sölufólkið fékk fóru úr einni milljón dollara árið 1996, árið sem OxyContin® kom á markað upp í 40 milljón dollara 2001. Nýir sjúklingar fengu „þyrjunarafsláttarmiða“ fyrir 30 daga skammti og um 5000 heilbrigðisstarfsmenn fengu boð um golf- og sukkferð til Flóríða árlega í nokkur ár og var allur kostnaður greiddur. Í árslok 2000 hafði Purdue Pharma dreift meira en fimmtán þúsund eintökum af myndbandi sem kallast „Ég fékk líf mitt aftur: Verkjasjúkl-

ingar segja sögu sína“ án þess að hafa sýnt það eða fengið samþykki FDA (Food and Drug Administration) þótt það væri skuldbundið til þess samkvæmt reglugerð. Þetta sama ár, 2000, rauf fyrirtækið í fyrsta sinn milljarðs dollara múrinн með hagnað upp á rúman milljarð. Samkvæmt *Forbes* tímaritinu voru árstekjur fyrirtækisins þá að meðaltali 3 milljarðar dollara. Þá eru ótaldar þær tekjur sem fyrirtækið hefur frá undirfyrirtækjum sínum vegna sölu í Evrópu og Asíu á Oxy-Contin® sem mun vera annað eins.

Í apríl 2001 braut OxyContin® blað í sögu lyfjaeftirlitsins (DEA) en þá fór eftirlitið fram á það að Purdue breytti samsetningu lyfsins svo erfiðara væri að misnota það. Það er galið að fá fyrirtæki sem er að framleiða vímuefni til að annast löggæslu á sjálfu sér. Rétt eins og það er galið að ætla að því sterkari sem lyfin verða sé minni hætta á ánetjun. Það er jafn galið og þegar *dr. Alexander Wood*, sem fann upp lyfjasprautuna og holnálina á því herrans ári 1853, hélt því fram að vegna þess að lyfi væri sprautað í æð væri útilokað að ánetjast því. Purdue Pharma og sölufólk þess hélt því fram að „þótt fólk liti út og hagaði sér eins og fíklar, þá væri það bara fólk sem væri að leita að líkn frá sársauka.“ Peir héldu því líka fram að færri en 1% sjúklinga gæti ánetjast OxyContin® þrátt fyrir að Purdue Pharma væri alveg fullkomlega ljóst að fyrir því væri enginn fótur.

Hvað um það. Árið 1997 komu fyrstu varnaðarordin vegna OxyContin®. Þau komu frá dánardómstjóra í Roanoke sýslu í Vestur-Virginíuríki. Hængurinn var að þau fóru fram hjá öllum þangað til 2001 þar sem þá var það læknir sem varaði við notkuninni og þar sannast enn og aftur að það er ekki sama hvað sagt er, ekki síður er mikilvægt hver segir hlutina, hvernig og hvenær. Þetta voru einangruð svæði langt úti í rassgati og fljótlega varð ljóst að allt sem gert var til að bæta úr málum voru fremur æ fingar í grafískri hönnun og almannatengslum því aðgerðir fyrirtækisins snerust aðallega um að passa sitjandann á sjálfu sér og koma í veg fyrir lögsóknir. Þann 9. febrúar 2001 birtist fyrsta greinin um þessa vá í stórum miðli en þá birti *New York Times* grein eftir Barry Meier um ástandið. Þegar fjölmíðlar fóru í framhaldi af því að kafa í málið kom það fljótt í ljós að ástandið var víða afar slæmt. Einkum í fátækari hlutum Ameríku, Suðurríkjum, Miðvesturríkjum og Miðríkjum. Misnotkun á OxyContin® var aðallega þar sem tilgangsleysi, fátækt og atvinnuleysi var mest. Það er líklega betra að orða það sem svo að misnotkunin var helst þar sem örvaðting fólks var mest.

En svo dreifðist notkunin til bæja og borga. Alla tuttugustu öldina var óþróðanotkun fyrst og fremst bundin við stórborgirnar í formi heróins sem var

smyglað inn á markaðinn. Fáum læknum datt í hug að ávísa sterkum, ávana-bindandi verkjalyfum til sjúklinga með tannverk eða eymsli í mjóhrygg. Það voru notuð önnur og vægari lyf og narkótisk lyf eins og ópíóðar voru eingöngu gefin krabbameinssjúklingum á síðari stigum sjúkdómsins og alnæmissjúklingum. Með OxyContin® breyttist það svo um munaði.

Árið 2013 flettir *Milwaukee Journal Sentinel* ofan af spillingu milli FDA og lyfjafyrirtækjanna. Það kom í ljós að í níu ár þar á undan höfðu fulltrúar FDA og lyfjafyrirtækjanna hist á flottum hótelum þar sem lagt var á ráðin um hvernig hægt væri að „losna við“ úr könnunum þá sem ekki sýndu rétta eða jákvæða svörun í lyfjatilraunum svo útkoman væri hagstæð lyfjafyrirtækjunum og þar af leiðandi auðveldara að fá markaðs- og söluleyfi. Svo er fólk að undrast hvers vegna ástandið er eins og það er. Það má alveg halda því fram, sérstaklega þar sem í ljós hafa komið gögn sem styðja það, að ópíóðafárið sé tilbúið af lyfjafyrirtækjunum og FDA enda var þetta ekki það eina sem blaðamaður *Milwaukee Journal Sentinel*, John Fauber, gróf upp. Hann komst að því að American Pain Society og American Academy of Pain Medicine höfðu hvatt til aukinnar notkunar sterkra verkjalyfja við þrálátum verkjum á sama tíma og þessar stofnanir voru að fá milljónir dollara frá Purdue Pharma og reyndar öllum stóru lyfjafyrirtækjunum. Þetta leiddi til skoðunar í nefnd Bandaríkjajings undir forsæti Chucks Grassley og Max Baucu. Niðurstöðurnar voru innsiglaðar og hafa ekki fengist birtar enn þann dag í dag. Hvers vegna skyldi það vera? Kannski vegna „national security“ sem virðist ná yfir allt sem Kananum dettur í hug – meira að segja tjaldvagna frá Tékklandi.

Pannig virðast kaupin á eyrinni gerast hjá þeirri þjóð sem vill hafa allt um það að segja hvernig aðrar þjóðir haga sínum vímuefnamálum og stefnu. Bandaríkjamenn hafa verið allt um lykjandi þegar aðrar þjóðir hafa viljað skoða málín og ítrekað beitt þrýstingi, mútum og beinlínis hótunum ef málum væri ekki hagað nákvæmlega samkvæmt þeirra forskrift. Mér finnst eiginlega að maður þurfi að taka til heima hjá sér áður en maður fer að kvarta yfir slæmri umgengni hjá nágrannanum. Sérstaklega þegar tölur sýna að samanlagður lyfjaiðnaðurinn í BNA eyddi samtals 4,4 milljörðum dollara í beina markaðssetningu árið 2000. Fyrir tuttugu og fjórum árum síðan. Hverju skyldi hann eyða í dag í heildina, nú þegar búið er að slaka verulega á reglum um auglýsingar, bæði í ljósvaka, prent- og netmiðlum? Ég hef ekki einu sinni ímyndunarafl til að geta mér þess til.

Við sjáum það á framansögðu um OxyContin® og Purdue Pharma hve gífurlega

háar upphæðir eru í spilunum í lyfjaiðnaðinum. Þar sem stóru lyfjafyrirtækin eru ekki í þeirri starfsemi að lækna fólk, heldur að græða peninga, skiptir það þau afar miklu máli að hafa marga og góða viðskiptavini sem reglulega áskrifendur að framleiðslu sinni og sem greiða fyrir lyfin dýru verði gegnum niðurgreiðslur ríkisvaldsins. Þessi stefna fyrirtækjanna gerir það að verkum að lyfjafyrirtækin eru fjársterkustu aðilarnir sem eru á móti öllum breytingum á vímuefnalögum. Ástæða þess er að það er erfitt að fá einkaleyfi á til dæmis plöntu í tilfelli kannabiss. Þá eru „sækadelik“ efnin þannig að flestir sem prófa þau gera það í örfá skipti. Það væri ekki góður bisness fyrir fyrirtæki að framleiða eiththað sem fólk notar afar sjaldan eða jafnvel bara einu sinni. Slíkt fyrirtæki færí fljótt á húrrandi hausinn. Þess vegna kom það festum á óvart þegar upp komst að stóru lyfjafyrirtækin, þar með talið Purdue Pharma, væru að styrkja alls konar samtök sem höfðu það eina markmið að koma í veg fyrir slökun á vímuefnalöggjöf Bandaríkjanna. Jafnvel samtök þar sem óþróunarferðir voru í forsvari fyrir, eins og til dæmis Project SAM sem berst á móti kannabisefnum og lögleiðingu þeirra þar sem óþróunarferðir voru í forsvari.

Lyfseðilsskyld óþróunarferðir eru lang hættulegustu lyfin sem misnotuð eru í BNA og ábyrg fyrir 20-25 þúsund dauðsföllum ár hvert. CDCP (Centers for Disease Control and Prevention) hefur gefið það út að fleiri deyi nú árlega af völdum verkjalyfja en vegna heróíns og kókaíns til samans. Nýleg aukning heróínneyslu í Ameríku hefur ákveðin tengsl við hversu mjög framboð lyfseðilsskyldra óþróunda hefur aukist þar.

Það er víst þannig í Ameríku að þar er rík tilhneiting til að ofávísa verkjalyfjum og talið er að bara í Ameríku einni séu 84% af allri framleiðslu oxycondónlyfja og næstum 100% hydrokondónlyfja ávísað og notað árlega. Svo þetta sé sett í samhengi þá er einn af hverjum fjórtán einstaklingum misnotandi og dauðsföll af völdum ofskömmtunar óþróunda hækkuðu úr 21.089 árið 2010 í 47.600 árið 2017 og héldust stöðug fram til ársins 2019. Pessu fylgdi marktæk aukning árið 2020 með 68.630 dauðsföllum sem tilkynnt var um og aftur árið 2021 með 80.411. Bara í Kentucky einu saman eru dauðsföll af völdum ofskömmtunar óþróunda og óþróunda 55,6 (per 100.000), hafa sem sagt hækkað úr um 1000 árið 2016 í um 1800 nú. Það er næstum tvöföldun. Þá vaknar óhjákvæmilega spurningin, hve lengi getur vont versnað því árið 2016 var nýr óþróundi leyfður í Bandaríkjunum. Alkermes er framleiðandi hins afar umdeilda nýja verkjalyfs, Zohydrol®, sem er byggt á hydrokondón og fékk markaðsleyfi frá FDA en lyfið á að vera tíu sinnum

sterkara en OxyContin®. Hver skyldu áhrif þess á þjóðfélagið verða þegar það hefur verið uppgötvað af neytendum og náð hylli?

Í Bandaríkjunum eru fjölmörg samtök sem berjast hatrammlega gegn allri tilslökun á refsingum vegna vímuefnaneyslu. Þau eru alveg á móti því að hjálpa fólk og vilja bara refsingar. Því harðari, þeim mun betra. Þau virðast heldur aldrei hafa heyrт um eða viljað nota orðið skaðaminnkun. Þessi samtök eru flest styrkt af stóru lyfjafyrirtækjunum og í staðinn blaka þau aldrei hendi á móti sterkum verkjalyfjum, vilja bara að ungmenni séu dæmd til refsinga vegna neyslu kannabiss, þungra refsinga. Og þannig vinna stóru lyfjafyrirtækin. Kaupa, eða starta almenningssamtökum, moka í þau fé og fá greiða í staðinn. Það sama gera þau við ríkisstofnanir. Kaupa eða múta starfsmönnum til að samþykkja umsóknir sínar um markaðsleyfi. Ofan í kaupið hafa þau margsinnis verið staðin að því.

Nú hefur það komið í ljós að til dæmis kannabis gagnast við ýmsu eins og gláku, lystarleysi, ógleði, svefnvandamálum, endómetríu og fleiru og er býsna gott verkjalyf. Þá hafa komið fram vísbindingar um að það gæti vel gagnast við parkinsonsveiki og jafnvel ýmsum tegundum krabbameina. Það er því eðlilegt að þau fyrirtæki sem framleiða sterk verkjalyf séu á móti lögleiðingu þess. Þetta er mjög skýrt dæmi um hvernig hagsmunabarátta kemur í veg fyrir umbætur í málaflokknum. Umbætur sem miða að því að minnka félagslegan skaða ásamt öðrum þjóðhagslegum kostnaði.

Þriðja serían á Netflix sem ég horfði á heitir *The Pharmacist* og hún er afar lýsandi dæmi um hvernig allt stjórnerfið er meira og minna undirlagt spillingu sem virðist grasserandi nánast alls staðar; hjá heilbrigðisyfirvöldum, stjórnmalafólk og löggæslu. Í þáttunum er fjallað um svokallaða „pill-mill“ starfsemi en þar er um að ræða lækni sem nánast eingöngu starfaði að næturnagi undir vernd löggregunnar í New Orleans. Þessi læknir var með tilbúna forprentaða lyfseðla á OxyContin® og fyrir að rétta „sjúklingum sínum“ þá, rukkaði hún 250 dollara. Hún afgreiddi oft um 70-80 sjúklinga á hverri nóttu enda eyddi þessi læknir ekki sekúndu í að skoða þá. Rétti bara fram lyfseðil fyrir OxyContin® og einhverjum tveimur öðrum verkjalyfjum. Þá gátu neytendur á götunni fengið sér meiriháttar lyfjakokteil. Ofskömmuntardauðsföll ruku auðvitað upp úr öllu valdi en ekki skánaði ástandið þegar hún var handtekin og missti lækningaleyfið því þá fóru neytendur beinustu leið í fentanylblandað heróín. Þannig að það að svipta fíkla nokkuð öruggu lyfi og neyða þá út á hinn frjálsa markað getur svo sannarlega haft miklar, sorglegar og skelfilegar afleiðingar. Þær voru líka skelfilegar fyrir þá

800 löggreglumenn sem voru handteknir af FBI vegna þessara mála í New Orleans. Læknirinn slapp með því að játa á sig eitt lítið brot. Fyrir svindl!

Photo by libraryofcongress@unsplash

Liza Minelli í hlutverki Sally Bowls í Cabaret sem gerðist á millistríðsárunum í Þýskalandi.

21

Berlín og sukk

Rétt fyrir aldamótin 1900 eða 1897 kynnir áðurnefndur þýskur lyfjafræðingur, Felix Hoffmann, nýjustu afurð sína, acetylsalicylic-sýru sem hann hafði náð að einangra úr viðiberki og markaðssetur undir heitinu asperín. Ellefu dögum seinna kynnti hann aðra afurð sem kætti vinnuveitendur hans mjög. Það var díasetilmorfín sem yfirleitt er kallað heitinu sem afurðin fékk, heróín. Notkun varð almenn bæði í Evrópu og Ameríku ásamt Asíu. Heróín var markaðssett sem gott lyf fyrir alla, meira að segja ungabörn. Það var til dæmis mælt með heróíni ef börn voru óvær vegna tanntöku. Þessi lyfjaframleiðsla öll í Þýskalandi í byrjun tuttugustu aldar varð að meiriháttar efnahagsbata fyrir Þjóðverja því lyf þaðan voru eftirsótt vegna gæða, einkum ópíóðar. Því var það að milli áranna 1925-1930 voru flutt út 91 tonn af morfíni og þá var það 40% heimsframleiðslunnar. Vegna Verslasamninganna neyddust Þjóðverjar til að skrifa undir ópíumsamning Þjóðabandalagsins sáluga 1925 þótt þeir hafi ekki staðfest hann fyrr en 1929 enda voru miklir fjármunir undir, því bara árið 1928 framleiddu Þjóðverjar rúm 200 tonn af heróíni og ópíum.

Þar sem fólk var niðurbrotið á margan hátt vegna nýlokinnar styrjaldar 1914-1918, hafði það þörf fyrir að flyja ástandið og þá var nærtækt að taka bara pillu sem auk alls annars var framleidd innanlands. Eða sprauta sig. Afleiðingarnar voru þær sömu, líkn frá óbærilegu þjóðfélagsástandi og sálrænum sársauka. Sérstaklega eftir að þýska markið féll og peningar urðu verðlausir eins og sést á því að þá kostaði einn bandarískur dollari 4,2 milljarða þýskra marka. Petta hafði þau áhrif að siðferðisvitund fólks varð fyrir álíka gengisfalli og Þýskaland, einkum stórborgir sem urðu þekktar fyrir siðferðilega gjaldþrota næturlíf. Í bókinni *Berlin Alexanderplatz* lýsir höfundurinn, Alfred Döblin, því yfir að borgin sé Babylons-hóra og fleiri tóku undir. Meðal annarra Klaus Mann sem sagði: „Næturlífið í

Berlín, drengur minn, drengur minn, heimurinn hefur aldrei séð annað eins! Við höfðum áður flottan her, nú erum við með æðislegan öfuguggahátt.“

Það var ekkert skrítið að einhverjum blöskraði því kvíkmyndir um heróín- og kókaínneyslu voru í kvíkmyndahúsum og hægt að kaupa hvaða lyf sem var án lyfseðils á næstum því hverju götuhorni. Talið var að 40% allra þýskra lækna væru reglulegir notendur og í Friedrichstrasse höfðu kínverskir innflytjendur opnað ópíumholu þar sem stunduð voru viðskipti með ópíum fyrir allra augum. Svo fylgdi allri þessari neyslu á vímuefnum afar frjálst og óheft kynlíf.

Það varð til kynlífstúrismi og gestir á ákvæðnum sukkstöðum, eins og Kakadu Bar, fengu grímur þegar þeir mættu svo hægt væri að tryggja nokkra leynd þegar fólk var að eðla sig hvert um annað þvert inni á staðnum fyrir allra augum. Sem sagt kynsvall sem selt var inn á og þeir sem keyptu aðgang voru aðalleikararnir. Árið 1928 var árleg sala á morfíni og heróíni í Berlín 73 kíló.

En ég ætlaði víst að fjalla aðeins meira um stríð og ópíum. Þá þurfum við að byrja á að skilgreina hvað stríð er. Það eru sem sagt vopnuð átök hvar fólk gerir sitt ýtrasta til að skemma og eyðileggja innviði – ásamt því að drepia og límlesta hvert annað. En það hefur sýnt sig í öllum átökum að það er allt annað en auðvelt að drepia meðbróður sinn. Sálfræðingar hafa látið í ljós þá skoðun að það að drepia einhvern sömu tegundar sé meiriháttar áfall fyrir flest fólk sem marki það fyrir lífstíð. Því er það svo sem ekkert skrítið að fólk með slík áföll leiti að líkn og deyfingu tilfinninga.

Stríð milli þjóða, eins og ópíumstríðin, eða milli hers og uppreisnarmanna, eru ekki einu vopnuðu átökin vegna vímuefna. Það er orðið nokkuð síðan að stríðið gegn vímuefnunum var hervætt. Og á þeim árum sem það hefur staðið er álítið að það hafi kostað tæplega 50 milljónir mannslífa. Þá er ótalinn óbeinn kostnaður sem gæti, að álíti svartsýnustu samsæriskenningasmíða, slagað upp í tölu á svipuðu róli. Þótt alveg sé horft fram hjá óbeinum kostnaði er þetta engu að síður skelfileg tala sem engu hefur skilað öðru en gróða til hergagnaframleiðenda öll þessi ár frá því fíknistríðið hófst formlega, þann 17. júní, 1971. Aldrei hafa fleiri neytt ólöglegra vímuefna en talið er að það slagi hátt í 300 milljónir manna nú. Gera má ráð fyrir að 10-18 prósent þeirra sem nota ólögleg vímuefni lendi einhvern tímann í vandræðum vegna neyslu, sumir miklum, aðrir minni eins og gengur. En það er fleira sem hangir á spýtunni.

Nokkrir alþjóðasamningar hafa verið gerðir til að reyna að ná stjórn á málinu. Gallinn við slíka samninga er mismunandi afstaða þjóða til einstakra ákvæða hans

og niðurstaðan verður óhjálkvæmilega að viðmiðið verður lægsti samnefnarinn því það hefur sýnt sig í öllu alþjóðasamstarfi að þeir sem samningana gera eru ekki í því að vernda fólk heldur að berjast fyrir hagsmunum sínum, eða þjóðar sinnar. Fremst þessara hagsmunu er að halda embætti fyrir sjálfan sig. Lifa út kjör-tímabilið og vonandi það næsta. Halda völdum og tilheyra „elítunni“.

Meðal þeirra alþjóðastofnana sem láta sig vímuefni varða eru þrjár á vegum Sameinuðu þjóðanna. Það eru United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Commission on Narcotic Drugs (CND) og International Narcotics Control Board (INCB). Auk þess fjallar Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (UNCCPCJ) um bæði glæpi og vímuefni. Það er nú gott og blessað að hafa allar þessar alþjóðlegu nefndir og skammstafanir en það versnar tölувert í því þegar þær vinna hver gegn annarri eins og oft er tilfellið. Það sannaðist átakanlega á UNGASS ráðstefnunni (United Nations General Assembly Special Session on Drugs) sem haldin var 2016. Vegna þess hve þessar skammstafanir unnu í kross og hver á móti annarri varð árangurinn enginn. Öllum þeim spurningum sem beðið var svara við, var ósvarað. Er einhver von til að þjóðarleiðtogað samþykki skaðaminnkun í stað refsinga? Hafa þeir hugrekki til að láta vísindi og gagnreynð sannindi vísa sér veginn? Munu þeir sjá fram að geta sparað háar fjárhæðir? Þora þeir að standa uppi í hárinu á Bandaríkjum? Eða mun kannski afstaða Bandaríkjanna koma á óvart, nú þegar nokkur fylki hafa lögleitt kannabis að fullu og mörg fleiri leyfa það til lækninga?

Það vill svo til að ég hef frá fyrstu hendi lýsingu á því hvernig UNGASS 2016 fór fram. Par lá lokaályktunin fyrir áður en samkoman hófst og því byrjað að kjósa um hana þar sem hún var samþykkt. Að því loknu hófust umræður um hana, þar sem einstakir fulltrúar gerðu athugasemdir sem flest allar voru teknar til greina og svo furðar fólk sig á því af hverju svona ályktanir miðast við lægsta samnefnara. Við hér uppi við heimskautsbaug erum vön að hafa þann háttinn á að ræða málín fyrst til að komast að sameiginlegri niðurstöðu og kjósa svo. En þetta eru náttúrlega mestanpart útlendingar og ekki eins krúttlegir og klárir og við. Auk þess erum við nösk að finna „séríslenskar“ lausnir.

Þótt fíkniefnasamningar Sameinuðu þjóðanna hafi sett alþjóðlegar lágmarks-kröfur um framfylgd fíkniefnalögjafar, setja þeir ekki takmarkanir á hvort eða á hvaða stigi ríki kunna að beita við framfylgd þeirra. Þrír sáttmálar Sameinuðu þjóðanna, sem nánast öll aðildarríki þeirra hafa fullgilt, innihalda sérstakar greinar um „beitingu strangari innlendra eftirlitsráðstafana sem auðvelda löndum að

samþykkja þyngri refsingar ef þær eru taldar nauðsynlegar“ til að „vernda almennинг, heilsu eða velferð.“ Jafnframt leyfa samningarnir sveigjanleika í framkvæmd stefnu sem tengist refsiákvæði fíkniefnaneyslu og vörlu fíkniefna, þar sem refsi-verð brot eru „háð stjórnskipulegum takmörkunum“ hvers lands. Þess vegna er afglæpavæðing fíkniefnaneyslu og -vörlu, möguleg innan núverandi alþjóðlegs ramma. Það, hvernig samþykktirnar eru nú innleiddar á landsvísu, endurspeglar pólitíkska forgangsröðun og getu stofnana. Fíkniefnasamningar Sameinuðu þjóðanna hafa tvö meginmarkmið: Annars vegar að koma í veg fyrir framleiðslu, afhendingu og notkun tiltekinna lyfja og hins vegar að tryggja takmarkað framboð af þessum „stýrðu“ lyfjum til löglegrar notkunar, til dæmis til verkjastillingar.

GCDP (Global Commission on Drug Policy) sem stundum hefur verið vísað til sem Kofi Annan nefndarinnar eftir aðalhvatumanni að stofnun hennar, hefur innan sinna raða þjóðhöfðingja og þekkt fólk úr viðskiptum, listum og menningu. Þar má nefna nöfn eins og Richard Branson, Fernando Henrique Cardoso, Nick Klegg, Ruth Dreifuss, Aleksander Kwasniewski, George Papandreou, José Ramos Horta og marga fleiri. Nefndin var stofnuð til að „færa á alþjóðlegan vettvang upplýsta umræðu um mannúðlegar og árangursríkar leiðir til að draga úr skaða sem fíkniefni valda fólk og samfélögum, byggða á vísindalegum grunni.“ Í júní 2011, sendi nefndin þetta frá sér í ársskýrslu: „Alheimsstríðið gegn fíkniefnum hefur mistekist, með hrikalegum afleiðingum fyrir einstaklinga og samfélög um allan heim.“

Í nóvember 2016 gaf GCDP út skýrsluna *Advancing Drug Policy Reform; a new approach to uncriminalization*. Ruth Dreifuss, formaður framkvæmdastjórnarinnar, sagði um skýrsluna: „Eftir margra ára fordæmingu á fólk sem neytir fíkniefna en skaðar engan, á gifurlegum áhrifum banns og glæpavæðingar á það og á samfélagið í heild, er kominn tími til að draga fram kosti vel hannaðrar og vel útfærðrar fíkniefnastefnu sem varðar manneskjur. Pessar nýju stefnur geta ekki orðið til svo framarlega sem við ræðum ekki, heiðarlega, helstu stefnuvillur sem gerðar voru í fortíðinni, sem er refsiaðgerð á eigin neyslu eða á vörlu ólöglegra hugbreytandi efna í landslögum.“ Í öllum skýrslum GCDP er lögð mikil áhersla á mannréttindi, bæði einstaklinga og hópa. GCDP setur mannréttindi ætíð í fyrsta sæti.

Pegar við fæðumst tilheyra okkur sem lifandi verum ákveðin réttindi, eins og lesa má um í mannréttindayfirlýsingu SP. Þar segir í 3. grein: „Allir eiga rétt til lífs, frelsis og mannhelgi.“ Mér er ómögulegt að sjá að mannhelgi gildi ekki um

það að eiga til hníf og skeiðar. Þar með talið að nýta gjafir náttúrunnar eins og jurtir. Þess vegna finnst mér það ekki standast að hægt sé að banna ræktun á ákveðnum plöntum. Felst ekki mannhelgi í að hafa næringu? Hvort heldur er líkamleg eða andleg?

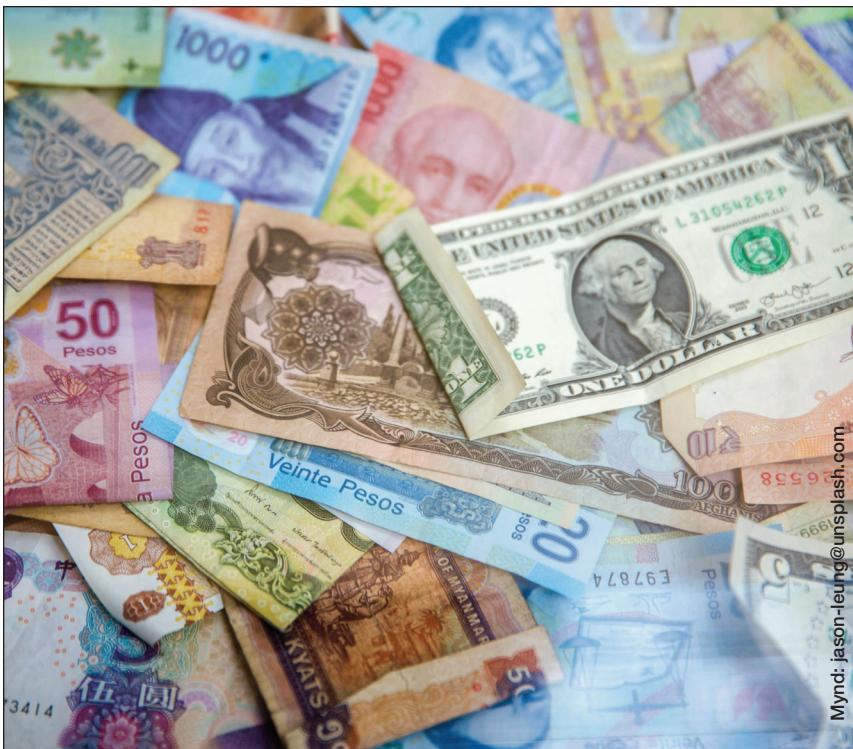
Við höfum réttinn til lífs og réttinn til að taka pláss á jörðinni. Réttinn til hreins andrúmslofts, vatns og réttinn til lífsbjargar. Við höfum sem einstaklingar rétt á því að lifa og halda því áfram eins lengi og heilsan leyfir. Rétt eins og aðrar lífverur jarðar. Til þess að geta lifað þurfum við fæðu. Í gegnum árpúsundir höfum við gert nákvæmlega það enda erum við hér enn. Fæðuna fengum við úr náttúrunni, mest plöntur, hræ og stöku lifandi bráð úr fánunni, það er, dýraríkinu. Það má því segja að á árpúsundum höfum við unnið okkur inn nákvæmlega það sama og allar aðrar lifandi verur á jörðinni; réttinn til að nýta það sem okkur þóknast úr jurtaríkinu á einstaklingsgrunni. Seinni tíma viðbót við það er setningin „svo framarlega sem ekki er gengið á rétt annarra.“ Það koma líka önnur atriði til skjalanna þegar farið er að stunda stórfellda matvælaframleiðslu sem atvinnustarfsemi. Það að banna okkur að nota einhverjar plöntur prívat gengur því gegn fæðingarrétti okkar sem lifandi einstaklinga af ættinni *Homo sapiens*. Það er áriðandi að hafa þetta í huga í framhaldinu hér á eftir.

Það er ekki fyrr en á rúmlega síðustu öld þegar farið var að einangra efni úr plöntum sem mestu vandamálin byrjuðu. Fram að því notaði fólk og önnur dýr, og gera enn, jurtir til að víma sig ef þeim bauð svo við að horfa og töldu sig hafa þörf fyrir það. Því er það að ég hef komist á þá skoðun að til þess að stíga fyrstu hikandi skrefin í að vindu ofan af fíknistríðinu væri kannski rétt að skoða það að leyfa jurtir sem hægt er að víma sig með. Þau vímuefn sem eru lögleg á Ísländi eru áfengi, nikótín, koffín og sykur. Þau eiga öll upphaf í flórunni. Tóbak og kaffibaugur eru bein afurð. Áfengi kemur frá gerli (*Saccharomyces*) sem lifir utan á berjum og sykurinn er soðinn og kreistur úr sykurreyrnum eða sykurrófunni. Sætuefnin eru svo sér kapítuli og þau eru að hafa svipuð áhrif, eða verri, á heilsufar fólks og ópíóðar. Þar er þó ekki um að ræða skyndidauða vegna of-skömm tunar heldur hreinar og klárar líkamlegar skemmdir sem leiða til erfíðs lífs undirlagt ýmsum alvarlegum sjúkdómum, svo sem eins og hjarta- og æðasjúkdómum.

Ég sé ekki, enda ekki löglærður, hvernig í ósköpunum löggjafinn á að hafa vald til þess að banna einhverjum að nota fæðingarrétt sinn og rækta sem dæmi hamp, ópíum eða hvað sem honum þóknast. Þetta er alveg óháð landamærum

því allir menn á jörðinni hafa fæðingarrétt. Það að einhverjir stjórnmálamenn, sem hafa fengið völd til að vinna fyrir þá sem kusu þá, dirfist að vinna gegn fæðingarrétti fólks á ekki að eiga sér stað. Og þegar það er gert grefur það undan virðingu fyrir lögunum og ég á ekki beinlínis von á því að þeir sem miða líf sitt við að fylgja í blindni orðum á blaði, skrifuðum af mönnum úti í bæ, hugnist það og taki í mál að fara að hlusta á sitt eigið sjálf, sál og hjarta.

Athugum það að til dæmis nikótín er baneitrað og skammturinn í hverri sígarettu getur nýst til að drepa nokkra einstaklinga. Ástæða þess að það gerist ekki við reykingar er sú að nikótínið brennur mest allt við neysluna. Ef það gerðist ekki væru sígarettur jafn banværar og ópiðdar. Eða fast að því. Ég geri mér líka grein fyrir því að koffín er afar sterkt, jafnvel þótt það sé í daufasta formi í kaffibollanum. Getið þið ímyndað ykkur hvernig ástandið yrði ef neytendur fengju í hendurnar hreint koffín sem þeir gætu sprautað sig með? Eða reykt? Eins og annað í lífinu hefur þetta fleiri hliðar og illa gerlegt að ákveða fyrirfram hvaða áhrif það hefði að setja hreint koffín á markað.

Mynd: jason-leung@unsplash.com

Um þetta snýst fíknistríðið og skritið að yfirvöld vilji ekki fá svona fé með lögleiðingu.

22

Bönn og víma

Eins og áður hefur komið fram, eru það ekki vímuefnin sjálf sem skapa vellíðan-ina heldur náttúruleg efni sem líkaminn framleiðir og það þýðir að fíknistriðið er strið gegn fólkig og náttúrulegum efnum sem verða til í líkama þess. Fólk notar efnin til tilbreytingar frá amstri dagsins, svona rétt eins og neytendur áfengis röltá á kaffihús eða ólstofu og fá sér einn eða fleiri drykki stöku sinnum. Hvort heldur er kaffi, áfengi eða annað. Það er ekkert öðruvísi með neyslu ólöglegra vímugjafa, þeir eru notaðir af flestum í hófi til að brjóta upp hversdagsleikann og auka vellíðan. Þannig er meirihluta fólks bannað að nota viss vímuefni vegna hegðunar mikils minnihluta. Það er jaðarsetning og óréttlátt því neytendur höfðu ekkert um það að segja þegar efnin voru bönnuð, þeir voru ekki spurðir.

En strangrúaðir Bandaríkjamenn og lyfjaiðnaðurinn voru þeir sem hófu fíknistriðið og beittu fyrir sig pólitíkusum á atkvæðaveiðum og keyptum læknum sem sögðu það sem pólitíkusarnir vildu heyra. Það var því eðlilegt að fólk óttaðist vímuefni sem það hafði takmarkaða þekkingu á. Það sá afleiðingar þrælastríðsins í formi ánetjunar fyrrum hermanna og vildi ógjarnan lenda í slíku. Það sem verra var; það vildi ráða og að það sama gilti fyrir alla aðra.

Fyrsta skjalfesta vímuefnabannið, sem ég hef fundið, má finna á papýrusskjali frá Egyptalandi frá því um 2000 f.Kr. þar sem þarlendur prestur skrifar nemanda sínum: „Ég, yður æðri, banna yður að fara á ólstofu. Þér breytist í skepnu.“ Það er athyglisvert að þetta fyrsta bann varðar áfengi sem hefur fylgt manninum býsna lengi enda er etanól eitt af algengari efnum í heimi. En þarna má finna vísbendingu um það sem koma skal. Það er þó einn sláandi munur á. Presturinn bannaði einum manni að detta í það en ekki allri þjóðinni. Svo liðu aldirnar og engin skjalfest dæmi finn ég í allri þeirri sögu, að vímuefni hafi verið til stórfelldra vandraða, enda enginn sem bannaði þau.

Gerum okkur grein fyrir því að fyrir kristni voru vímuefni notuð, ég er ekki að tala um misnotkun, án samviskubits eða sektarkenndar því kristin siðfræði sem snýst um að banna meðfædda eiginleika, einkum í sambandi við vímuefni og kynlíf var ekki til. Fólk naut þess sem það gat í lífinu og létt undan löngunum sínum og hélt jafnvel hátiðir til upphafningar vímuefnum og má þar til dæmis nefna hátiðina í Eleúsí í Grikklandi.

Nú þurfum við að leggja smá lykkju á leið okkar og fræðast aðeins um þessa hátið sem var haldin í september ár hvert; nokkurs konar töðugjöld eða uppskeruhátið og var það fyrsta sem útsendarar páfans bönnuðu. Hátiðina í Eleúsí gátu allir þeir sótt sem höfðu grísku að móðurmáli og reyndar var hvatt til þátttöku. Það má leiða líkur að því að allir andans menn og hugsuðir Grikkja hafi sótt þessa hátið. Menn eins og Plató, Sókrates, Ciceró, Hómer, Arkímedes og Sófókles, svo einhverjur séu nefndir, mennirnir sem fundu upp og þróuðu vestrænt lýðraði, bókmenntir, vísindi, heimspeki og listir. Menningu Vesturlanda. Fornfræðingurinn, dr. D. C. A. Hillman, skrifði að skaparar vestrænnar menningar hefðu „án nokkurs vafa, verið vímuefnanotendur, þeir ræktuðu efnið, þeir seldu efnið og ekki hvað síst, notuðu það. Í fornöld var engin Nancy Reagan tilbúin í milljarða dala fíknistrið. Í fornöld var enginn fangelsaður fyrir neyslu og bindindi var ekki hampað sem dyggð. Fólk létt undan löngunum sínum ... og úr þessu þjóðfélagi þar sem vímuefni voru almennt viðurkennd, spruttu listir, bókmenntir, vísindi og heimspeki. ... Vestræn menning hefði ekki staðist tímans tönn án þessara svokölluðu fíkla og dópsala.“ Um hátiðina í Eleúsí má fræðast frekar í bókinni *Fíkn, fíknisaga & fíknistrið* eftir undirritaðan sem finna má í opnum aðgangi á Landsbókasafninu og á bustnabyflugan.net. En sem sagt, munkarnir sem komu með Alarik sem vann Grikkland undir páfastól, bönnuðu hátiðina í Eleúsí og alla neyslu þeirra efna sem þar höfðu verið notuð því auðvitað náði það engri átt að fólk væri að breytast í guði að eigin álti eða tala við þá undir áhrifum. Það var hreint guðlast. Það var páfi í Róm og hann einn hafði einkaleyfi á sambandi við almættið. Minni spámenn, dýrlingar, prestar, munkar og nunnur voru fyrir pöpulinn.

Til að gera okkur grein fyrir hvers vegna kirkjan og reyndar fleiri, einkum þjóðhöfðingjar, voru svona mikil að móti vímuefnum verðum við að taka með í reikninginn hvernig þjóðfélagið var fyrr á öldum. Á miðöldum var stutt liðið frá því að fólk var ánaðugt og var það að verulegu leyti enn. Höfðingjar áttu leiguliða sína og þjóðhöfðingjar áttu þegnana. Fólk hafði lítið um líf sitt að segja,

var alveg undir hæl yfirboðara síns og þurfti að sitja og standa eins og hann bauð. Inn í þetta kerfi potar kirkjan sér og fer að stjórna öllu andlegu lífi almennings og að verulegu leyti því veraldlega líka í gegnum þjóðhöfðingja sem hún svínþeygði því fólk trúði á bannfæringu. Og bannfæring er beinlínis að ganga gegn innbyggðri eðlisávísun mannsins. Þar sem maðurinn er félagsvera er bannfæring skelfileg – ef maður trúir.

Það er einmitt þessi eiginleiki mannsins, að setja í hópa, sem gerir alla umræðu um vímuefni svo bjagaða. Einn drukkinn einstaklingur er nóg fyrir okkur til að setja alla drukkna einstaklinga undir sömu formerki. Hann er „öðruvísí“. Hvernig á þá að ræða notkun áfengis af einhverri skynsemi þegar myndin í hausnum er alltaf af rónanum? Það sama á við um aðra vímugjafa. Í hausnum á okkur er mynd af „eiturlýfjaneytandanum“ sem hefur verið búin til af hagsmunaaðilum og ekki síst fjölmöldum. Hvernig á þá að ræða notkun, ekki misnotkun, annarra vímugjafa en áfengis? Það er nú einu sinni þannig að um 80-90% fólks á ekki í meiri vandræðum með vímuefnaneyslu sína en Pétur og Páll eiga í sambandi við sykur.

Hópamyndun er eðlislæg mönnum eins og víða annars staðar í dýraríkinu. Frá örðu alda, líklega frá því að fyrstu vísar að samfélögum fóru að myndast, hafa menn stundað sameiginlega neyslu. Þeir hafa hópast saman við eldinn, eftir að hann hafði verið beislaður, og tekið þátt í sameiginlegri máltíð. Þessi sameiginlega neysla hefur því alltaf verið til. Sameiginleg neysla er samofin eðli og hegðun mannsins og stuðlar að félagslegri tengslamyndun innan hópsins. Maðurinn hefði ekki komist af sem tegund nema fyrir hópamyndun sem felur meðal annars í sér samneyslu, gæðunum er deilt meira að segja meðal annarra dýrategunda, þar á meðal skordýra eins og maura og býflugna svo augljósustu dæmin séu nefnd. Fyrir náttúrlega utan það að það eru minni líkur en meiri á því að þú efnir til illinda við einhvern sem þú hefur matast með. Það hafa myndast tengsl.

Svona hefur þetta alltaf verið, alls staðar í kringum okkur í þjóðféluginu og er enn. Bankamenn sækjast eftir samneyti við aðra bankamenn. Stjórnmalamenn við aðra slíka og í raun fylgir þetta öllum starfsstéttum, vinnustöðum og jafnvél heimilum. Líka hjá vímuefnanotendum og ekki síður framleiðendum og sölu-mönnum þótt vissulega ríki gríðarlega hörd samkeppni um markaðinn. Þá eru skotvopn gildandi í uppgjörum glæpagengjanna og saklausir borgarar eiga á hættu að lenda á milli. Svona þróun virðist vera að byrja hér og ég held að hún eigi bara eftir að aukast nema gripið verði í taumana og einhverri stjórn náð í málaflokknum. Og það er eiginlega ekki nema ein leið til þess. Hún hefur verið reynd

annars staðar og gefist vel. Hún hefur líka verið reynd hér í áfengismálum og gefið þokkalega góða raun því smygl og heimabruggun hefur minnkað mikið. Auðvitað eru einhverjir sem telja að bruggun í heimahúsi sé alvöru starf en því miður, heimabruggun til sölu, sem atvinna, er ólögleg.

Það er reyndar eitt sem stundum er ekki gefinn gaumur í sambandi við misnotkun efna. Það er af hverju þessi mikla þörf skapast fyrir vímu. Í því tilliti má þó skoða aðrar fræðigreinar en heilbrigðisvísindi eða sálfræði. Hér er ég að tala um félagsfræði og dýrafræði. Við erum jú í grunninn dýr og fremur lítið sem við getum gert til að komast undan því. Meðal annars þess vegna eru dýr notuð við lyfjatilaunir, eins síðlegt og það nú er. Ég sagði hér að framan, í fjórtanda kafla, frá dr. Bruce Alexander í Vancouver og rottugarðstilraun hans frá áttunda áratug síðustu aldar. Það var gerð önnur svipuð rannsókn af öðrum aðilum örlítið síðar og við skulum aðeins skoða þær niðurstöður sem birtust þar. Umgjörðin var svipuð og í tilraun Alexanders. Ólíkt því sem Alexander gerði voru rottunar strax settar saman í vinalegt umhverfi og fengu áfengi eins og þær vildu.

Fyrstu two, þrjá dagana var almennt fyllrir í hópnum en svo dró úr neyslu. En rannsakendur töku eftir því að rottunar komu sér upp vana og næstum allar fengu sér bara two drykki á dag. Rétt fyrir mat og rétt fyrir svefn. Það stemmir við þá hegðun fólks að fá sér tár fyrir matinn sem veitingahús og barir kalla fordrykk, *happy hour* eða hamingjustund. Og síðan *night cap*, sem er einn fyrir svefningin. Á þriggja til fjögurra daga fresti jókst neyslan og það var engu líkara en að þá væru rottunar að halda party og skemmta sér. Á þessu var þó ein undantekning; rottukóngurinn. Hann var bindindisrotta og smakkaði ekki vín. Aldrei. Pegar rannsakendur skoðuðu þetta hegðunarmynstur nánar komust þeir að því að þeim mun lægra sett sem rotta var í samfélagit, því meiri var neysla hennar. Þessar lægst settu drukku sem sagt til að róa taugarnar og gleyma áhyggjum sínum um stund. Það lítur því út fyrir að þær hafi drukkið vegna þess hvað þeim fannst þær vera misheppnaðar. Þessi niðurstaða bendir til þess að misnotendur þarfnið markvissrar valdeflingar.

Leikmaður, eins og ég er, álít þetta ríma ansi vel við mannlega hegðun í áfengismálum. Reyndar eru til fleiri rannsóknir sem skjóta stoðum undir það. Hvað sem því líður gefa þessar niðurstaður sterklega í skyn að umhverfi, félagslegir þættir og staða hafi heilmikið að segja um misnotkun. Líklega má ætla að einstaklingur í góðri stöðu og jafnvægi sé ólíklegri til að verða misnotandi, en félagsleg staða og auðæfi eru bara einn þáttur í breytunni hvað misnotkun varðar og

af hverju hún verður óviðráðanleg. Auðvitað eru á þessu augljósar undantekningar því margir vellauðugir einstaklingar í góðri stöðu misnota vímuefni. En þar sem þeir eru auðugir geta þeir komist upp með neysluna jafnvel svo árum skiptir því þeir þurfa ekki að fórná máltsíð eða húsaskjóli til að geta keypt sér vímuefni.

Við sjáum öll nokkuð vel núna á hvað vegferð heimurinn er. Hraðsla og upplausn hefur aukist í öllum löndum jarðar. Veðrátta er að breytast, ofurstormar eru að verða algengari, heilu dýrategundirnar eru að deyja út og valdhafar sem eru sjálfsagt jafn hræddir og aðrir (kannski af örlítið öðrum ástæðum) kunna engin önnur ráð en að herða tökin á okkur þegunum því ekki setja þeir mestu mengunarvöldum heims, jarðefnaeldsneytisíðnaðinum, stólinn fyrir dyrnar. Svo hvað geta þeir þá gert? Auðvitað geta þeir níðst á okkur sem kostum kosningabaráttu þeirra. Afleiðingin er sú að aldrei hafa fleiri notað vímuefni, sem er kannski ekki slæmt í sjálfu sér, heldur hitt að misnotkun hefur aukist gífurlega samkvæmt því sem Global Commission on Drug Policy skrifar í einni ársskýrslu sinni.

En, vendum okkar kvæði í kross og skoðum aðeins skaðaminnkun í málaflokknum í kerfi sem Bretar komu sér upp og var kallað Breska kerfið.

Mynd: Ingo Doerrie@unsplash.com

Hún er býsna falleg og sakleysisleg á akrinum draumsólin en oft er flagð undir fögru ...

Mynd: Úr ársskýrslu GCDP

Fórnarlamb ofbeldis vegna vímuefnaviðskipta. Viljum við sjá svona ástand hér?

23

Breska kerfið

Aðrar þjóðir hafa, eins og komið hefur fram hér á undan, reynslu af því að kljást við ópiðafaraldra. Í næstum öllum tilfellum hafa þessar þjóðir brugðist við með aðferðum sem eru ekki bara vafasamar, heldur beinlínis auka skaðann og eru rangar. Í þeim fáu undantekningartilfellum þar sem skaðaminnkun hefur verið reynd hefur reynslan af slíku verið miklu líklegri til árangurs heldur en hneminn í andlit notandans. Það kom hvað best í ljós vegna Breska kerfisins sem illu heilli var lagt af að kröfju Bandaríkjumanna.

Alveg frá því að Bretar ákváðu að ganga í takt við Ameríku í vímuefnamálum (Bandaríkjumönum til ánægju), var þó einn þáttur sem var öðruvísí hjá Bretum. Þeir notuðu aðferðir bræðranna áðurnefndu Henrys Smith og Edwards Huntington Williams og ávísuðu heróíni til fíkla þar sem breska stjórnin flokkaði fíkla sem sjúklinga og hafði gert allar götur frá 1916. Á þeim tíma hafði málið komið til umræðu og breska stjórnin falið Sir Humphrey Rolleston að ákveða hvaða stefnu stjórnin ætti að taka. Sir Humphrey var forseti Breska læknaflagsins (London Medical Society) og sökkти sér í málið. Hann komst að þeirri niðurstöðu að halda ætti áfram að leyfa læknum að ávísá hverju því lyfi til sjúklinga sinna sem þeir teldu þá þurfa. Því var það að nálega hundrað árum á eftir Williamsbraeðrunum í Los Angeles sáu læknastofur í Bretlandi fíknisjúklingum fyrir vímuefninu sínu. Þetta kerfi gekk undir nafninu Breska kerfið. Kannski var það vegna þess sem heróín varð ekki faraldur og fjöldi heróínfíkla hélst nokkuð stöðugur eða um þúsund manns. Flestir voru í vinnu og svo var nokkur hluti aldraðra sem notuðu ópiða við gigt og öðrum verkjum. Þannig að ópiðafíkna varð aldrei að stórkost-legu vandamáli í Bretlandi eins og í Bandaríkjum.

Það er nefnilega þannig að þegar manneskja er orðin misnotandi og þar með afbrotamaður að versla við annan afbrotamann hefur hann um þrjá kosti að velja

til að fjármagna afar dýra neyslu. Hann getur selt sig, stundað glæpi eins og innbrot og rán og aðrar gripdeildir eða orðið solumaður efnanna. Þá kaupir hann efni, tekur frá fyrir sjálfan sig og drýgir restina með mjólkursykri eða talkúmi. Þar með er hann kominn með hvata til að ná sér í fastakúnna. Þannig verður neyslan undir banni að þýramídasölukerfi og *John Marks* geðlæknir sem unnið hefur með fíklum sagði að „tryggingafélög yrðu himinlifandi ef þeirra sölumenn hefðu sömu hvata.“

John Marks þessi var læknir í Merseyside í Liverpool og saga hans er um margt merkileg. Marks hafði áhuga á að finna lækningu við geðklofa. Þar sem hann var nýútskrifaður var hann settur í verstu verkin, sem sagt að annast fíkla. Það var ekki óskastaða fyrir John Marks. Honum fannst fáránlegt að gefa fíklum vímuefnid og fannst að loka ætti þessu kerfi. Hann þurfti að sinna merkilegri málum. Þá komu skipanir „að westan“. Á þessum tíma var Ronald Reagan að herða fíknistríðið í BNA og hafði samband við vinkonu sína hinum megin við pollinn, hana *Margréti Thatcher* (1925-2013) til liðveislu. Auðvitað vildi járnfrúin geðjast vini sínum og gaf skipun um lokun kerfisins en fyrt varð náttúrlega að skipa nefnd í málið, þannig virkar víst stjórnerfið. Og þá kom nú ýmislegt í ljós, meðal annars það að frá því í júlí 1988 og til janúar 1990 skoðaði fíkniefnalöggreglan í Cheshire, sem er rétt sunnan við Liverpool, af brotasögu þeirra sem nýttu sér þjónustu læknastofanna sem ávísuðu til fíkla. HIV smit meðal fíkla var ekkert, dauði fíkla var líka enginn en er talinn eðlilegur um 15%. Þá kom fram að þjófnuðum, innbrotum og fjármála- og eignaglæpum hafði fækkað um 93%. Og eitt enn kom á óvart en það var fækkun á nýjum neytendum. Eins og John Marks orðaði það; „óvænt aukaverkun.“ Lögreglan tók eftir því að sölumennirnir héldu sig í burtu frá Cheshire því þar fundu þeir enga kúnna.

Klíníkin hjá Marks og félögum náði athygli *Bing Spear* (Henry Bryan „Bing“ Spear) sem var yfirmaður vímuefnadeildar breska innanríksráðuneytisins og sem varð ákafur stuðningsmaður aðferðarinna, það er að gefa fíklunum efnið sitt. Skaðaminnkunaráætlun var gerð í ráðuneytinu og sett í gang innan heilbrigðiskerfisins NHS sem þá var tiltölulega nýstofnað.

Nú gátu fíklar nálgast efnið sitt á næstu heilsugæslustöð í stað þess að pantatíma hjá sjálfstætt starfandi læknum og önnur lönd fylgdust með af áhuga og Þýskaland og Sviss bjuggu til svipað kerfi.

Allt vakti þetta athygli í heiminum og erlendir blaðamenn þyrptust til Cheshire

og SP gerði könnun sem hafði áhrif til skynsamlegri nálgunar í öðrum Evrópu-löndum. John Marks fór í fyrirlestraferð til Ameríku til að segja frá kerfinu. Hann var staddur á hótelherbergi þegar hann fékk símtal frá sendiráðinu. Honum var tjáð að bresk stjórnvöld sættu „miklum þrýstingi“ frá þeim bandarísku.

Árið 1995 létt Magga Thatcher loka á þessa þróun að beiðni vinar síns Ronalds Reagan. Í kjölfarið var John Marks eiginlega gerður útlægur. Hann flutti til Nýja Sjállands og lengra frá Bretlandi var líklega ekki hægt að stunda geðlækningar.

Breytingin hjá fíklunum varð samstundis, allt fór í gamla farið og dauðs-föllum fjöldaði. Auðgunarbrot jukust. Lifrabólgja og aðrir sjúkdómar einnig. Kynsjúkdómar fylgdu vændinu sem og HIV smit. Einhvern veginn verða fíklarnir að fjármagna neysluna og nota flestir þau meðul sem þeir geta. Petta er einn fylgifiskur fíknistríðsins. Annar er að efnin sem smyglæð er verða sterkari. Það er einföld spurning um hagfræði. Þegar þú ert að smygla reynir þú að koma sem mestum verðmætum í sem minnst pláss. Enda liggar það í augum uppi. Hver mundi standa í því að smygla bjór ef vínbann væri á Íslandi? Það gefur augaleið að skammtur af bjór sem gæti komið 100 manns á fyllirí tæki svo og svo mikið pláss, þegar sama pláss gæti komið 1000 manns á vodkafyllir? Og því harðari refsingar, því sterkari verða vímuefnin.

Eitt þeirra landa sem nýtti sér kenningar Marks var Swiss og *Ruth Dreifuss* varð heilbrigðisráðherra og svo forseti í því fjöllótta landi. Henni rann til rifja hvernig ástandið var orðið í vímuefnámum, einkum varðandi óþróða og beið ekki boðanna með að gera eithvað í því þar sem eins og hún sagði: „The President is the president of all the subjects. There is no sector left out.“ Dreifuss sá að við svona óvenjulegar aðstæður varð að grípa til óvenjulegra ráða. Hún boðaði fulltrúa þessara hópa, fíkla og vændisfólk til fundar við sig. Hún spurði einfald-lega: „Hvernig sjáð þið þetta fyrir ykkur? Hvað viljið þið?“

Ruth Dreifuss náði eftirtektarverðum árangri í Sviss með því einu að taka burt jaðarsetninguna og koma fram við fólk af virðingu. Hún sagði líka: „You have to trust them.“ Auk þess létt hún engan vaða yfir sig.

Herraþjóðin handan Atlantsála var ekki par hrifin af sprikli landa í Evrópu. Þeir sendu fíknizar Hvítá hússins, *Barry McCaffrey*, til Evrópu og hann byrjaði í Haag. Þar setti McCaffrey sig á háan hest og taladí niður til Hollendinga fyrir frjálsræði kaffihúsanna. Nei, segjum það bara eins og það var. Hann hagaði sér eins og nýlenduherra og hundskammaði Hollendinga eins og smákrakka. Þegar Dreifuss las um hegðun McCaffreys í blöðunum hringdi hún í hann og tilkynnti

honum að það yrði enginn blaðamannafundur í Sviss. Hann væri ekki meira en svo velkominn. Úps!

Mynd: Gandy / Fathi @unsplash.com

Amish fólk á leið til kirkju. Svipað þenkjandi fólk var drifffjöðrin í vímuefnabanni.

24

Hver er árangurinn?

Hverju hefur fíknistríðið í raun áorkað á þessum rúmu fimmtíu árum sem það hefur geisað? Það var jú sett af stað með það meginmarkmið að minnka framboð og eftirspurn. Í stað þess að regluvæða og stjórna að einhverju leyti neyslunni, voru vímuefni gerð ólögleg og bönnuð og undirheimum var afhent allt heila batteríð, eins og það leggur sig. Fyrir bragðið hafa aldrei fleiri í sögu mannsins notað vímuefni og framboðið hefur aldrei verið meira. Í ofanálag eru meira að segja fangelsi, sem eiga að heita afar öruggir og einangraðir staðir, ekki laus við vímuefni.

Það er algjörlega fáránlegt að halda áfram með opin augu, með aðgerðir sem hafa nákvæmlega öfug áhrif en þau sem að var stefnt. Það þarf enginn að segja mér að þetta hafi ekki verið vitað þegar lagt var af stað. Nema náttúrlega að þeir sem hófu fíknistríðið hafi ekki verið sérstaklega vel gefnir einstaklingar eða eitthvað annað hafi hangið á spýtunni. Það er að minnsta kosti ljóst að ekki hafa þeir haft mikla þekkingu á sögunni. Það er eiginlega illa gerlegt að draga aðrar ályktanir.

En hvers vegna er stríðinu haldið áfram þrátt fyrir að árangurinn sé öllum ljós og skjalfestur í skýrslum og hagtölum? Það kemur eiginlega ekki annað til greina en að þeir sem viðhalda því geti ekki viðurkennt að forverar þeirra í starfi hafi gert mistök eða, sem mér finnst sennilegra, einhverjir sem hafa völd græði á því, bæði fjárhagslega og pólitískt. Fyrir það erum við að greiða háar fjárhæðir, að ekki sé minnst á félagslegan kostnað sem er stjarnfræðilegur. Pess utan hefur svo almenningur aldrei verið spurður hvort hann sé fylgjandi þessum hernaði né hvort hann vilji greiða fyrir hann. Þær eru drjúgar upphæðirnar árlega og hlaupa á milljónum dollara.

Í lítilli skoðanakönnun sem framkvæmd var af *Snarrótinni*, samtökum um borgaraleg réttindi, árið 2017, voru lesendur Facebook síðu hennar spurðir hvað

þeim fyndist um fíknistríðið. Það voru furðu margir sem svöruðu og þótt svörin hafi verið ólík var eitt atriði sem var svarendum hugleikið. Það var hræsnin.

Fólk furðaði sig á því að fíknistríðið hefði yfirhöfuð verið sett af stað og enn meiri furðu vakti það hjá svarendum að því skuli haldið áfram, og bætt í, þegar sýnt er að það skilar nákvæmlega öfugum árangri. Það hefur aukið völd og tekjur glæpagengja sem margfalda framboðið jafnt og þétt á meðan yfirvöld eru að eltast við sjúkt fólk og heilbrigt og refsa því. Enn frekari furðu vakti hjá svarendum að því skuli haldið áfram þegar öll gögn benda til þess að fleiri deyi árlega af völdum þess en af neyslu efnanna sjálfra auk þess sem bara ein og sér lögini, eru hættulegri einstaklingum en efnin sjálf.

Nokkrir lento í vandræðum með að velja hvað væri galnast; valdníðsla lögreglu á fólk sem kýs annan vímugjafa en áfengi, refsigleði á sjúklingum og jaðarsetting ákveðinna hópa, hversu dýr leið það sé til að skerða mannréttindi og kannski það sem stendur upp úr – hve auðvelt það virðist vera að halda því gangandi. Það er nefnilega þannig að það er fáránlegt að ganga út frá því sem gefnu að náttúran hafi rangt fyrir sér en að árið 1937 hafi lítill hópur spilltra og illa upplýstra pólitíkusa í vasa hagsmunaaðila gert rétt.

Ég velti því fyrir mér, einkum þar sem við höfum fjölmörg dæmi um það í sögunni að merkar uppgötvanir, jafnvel tæknilegar uppgötvanir eins og tölvumúsin og grafískt viðmóti tölva, hafa orðið til undir áhrifum vímuefna, hvort við værum ekki einfaldlega betur sett með notkun þeirra? Ég er ekki að tala um misnotkun. Það eru ótal dæmi um hugljómun undir áhrifum vímuefna, hugljómun sem hefur leitt af sér framþróun og gagn fyrir fólk og mannkyn allt. Aukinheldur eru þeir fáir, þeir andans menn sem hafa markað spor sín í sögunni, sem ekki hafa notað vímuefni og sumir voru annálaðir „óreglumenn“ samkvæmt nútímaskilgreiningum. Engu að síður er mannkynið betur sett vegna innsæis þeirra og hugmynda, hvort heldur þeir voru undir áhrifum eða edrú, þessir einstaklingar.

Pegar ég var að viða að mér heimildum í bókina *Lögvímu* sem kom út eftir mig árið 2022, kom mér á óvart hve kirkjan hafði frjálslegt viðhorf til áfengis. Það var nefnilega, af kirkjunnar mönnum, ákveðið að vín táknaði blóð Krists svo þá var allt í lagi að neyta þess. Og það var svo sannarlega gert, í klaustrum sem kirkjum alveg fram undir 17. öld auk þess sem portkonur gátu starfað í sumum klaustrum í Mið- og Suður-Evrópu. Þetta sýnir vel hræsni og villandi rökvísi kirkjunnar. Dæmi um afstöðu hennar til einstakra vímuefna er afstaða hennar til kaffis. Fyrst var það bannfært sem móslimadrykkur en svo komst Clement VIII. (1536-

1605) páfi á bragðið og lýsti kaffi kristinn drykk árið 1600. Það munar öllu hver segir hvað í enn einni skilgreiningunni. Og bak við öll þessi bönn og allar þessar aðgerðir, til að stemma stigu við neyslu vímuefna sem ekki voru kirkjunni þóknalleg, stóð páfastóll og kirkjan þétt að baki. Ef það var ekki áfengi sem um var að ræða, var það meira en óæskilegt, það var einfaldlega guðlast.

Árið 1680 skrifaði enskur læknir, Thomas Sydenham (1624-1689): „Meðal þeirra úrræða sem almáttugur Guð hefur af mildi sinni gefið manninum til að lina þjáningsar sínar er ekkert eins algilt og árangursríkt og ópíum.“ Það segir okkur að á þessum tíma er ópíum notað eins og hvert annað afþreyingarlyf, svipað eins og kaffi er notað í dag. Þá þótti það ekkert tiltökumál að fá sér nokkra dropa af Laudanum á degi hverjum. Ópíumneysla á þessum tíma er greinilega álitin sjálfsögð og engum dettur í hug að banna hana. Enda má reikna með að fólk hafi almennt notað Laudanum í samræmi við réttar leiðbeiningar; nokkra dropa í vatni í senn. Og það er almenna reglan í notkun. Eftir leiðbeiningum.

En það var fleira sem gerðist á svipuðum tíma hvað varðar okkar sögu því árið 1732 kynnir hinn breski Thomas Dover ópíumduft sitt sem ætlað er til lækninga á þvagsýrugigt og næstu 150 árin er Doversduftið mest notaða ópíumuppskriftin á markaði. Skömmu síðar, eða 1789, er fyrsta bindindisfélagið stofnað, nánar tiltekið, í Litchfield í Connecticut. Þau voru þó fá til að byrja með en það atti eftir að breytast eins og áður hefur komið fram.

Árið 1822 kemur út bókin *Játningar enskrar ópíumatu* eftir Thomas De Quincey sem áður hefur verið minnst á. Bókin sú olli nokkru fjaðrafoki og menn gerðu það sem menn gera best, rifust um efnið. Í bókinni heldur hann því fram að ópíumfíkn eins og öllur önnur fíkn, þurfi að lærast. Ekki eru eftirfarandi orð hans síður athyglisverð: „Takandi tillit til ólíkra líkamsburða, ætti ég að segja að undir 120 dögum verður ekki til svo sterk fíkn að hún leiði til stjórneysis ef hætt er neyslu, jafnvel snögglega. Þú ert ópíumæta á laugardegi, ekki á sunnudegi.“ Þetta má lesa í téðri bók á bls. 143. De Quincey hafði náttúrlega reynsluna en menn sáu hvaða áhrif misnotkun gat haft svo eðlilega voru ekki allir trúadir á niðurstöðu höfundar. Ekki frekar en ég.

En þeir voru fleiri hugsuðirnir sem notuðu og/eða gerðu tilraunir með ýmis vímuefni. Þar má nefna menn eins og Samuel T. Coleridge, Edgar Allan Poe, C. Baudelaire og De Tours sem allir notuðu ópíum. Alexandre Dumas, og Baudelaire notuðu kannabis og fleiri notuðu önnur efni eins og kókaín eftir að það kom fram árið 1844 og þar fór fremstur í flokki Sigmund Freud (1856-1939). Það

virðist sem menn hafi verið að reyna að læra á not þessara efna og hvernig og við hverju væri hægt að nota þau.

Næstu árin og það sem eftir lifði nítjándu aldar var ýmiss konar þróun í gangi. Í flestum tilfellum hneigðist hún í átt til forræðishyggju og bönnin voru af ýmsu tagi. Svo fór heldur betur að draga til tíðinda því 1930 er Federal Bureau of Narcotics (FBN) sett á laggirnar í Ameríku og enginn gat séð fyrir hvaða áhrif sú stofnun átti eftir að hafa um allan heim, með Harry J. Anslinger í fararbroddi og allar bannlöggurnar hans. Í kjölfarið voru öll þessi alþjóðaráð stofnuð, sem eins og hefur komið fram, gerðu ekkert nema að vinna hvert á móti öðru. Aldrei hefur verið farið fram með áætlunar, ráð eða leiðbeiningar, til að kenna fólk i að nota vímuefni sér að skaðlausu. Sérstakt að það sé eiginlega einn af fáum þáttum mannlegrar tilveru sem ekki má læra á. Væri ef til vill gráupplagt að tengja kennslu um skaðsemi og notkun á áfengi við fyrsta löglega spopann sem einstaklingar fá þegar þeir fermast og ganga til altaris.

Hvatningarorð til vímuefnaneytenda á veggspjöldum í stríðinu gegn þeim á Filippseyjum.

25

Stríðslok?

En er yfirleitt hægt að stoppa fíknistríðið? Mannleg fyrirbæri hafa tilhneigingu til að öðlast sjálfstætt líf, annars glatast hagsmunir einhverra. Og er það í alla staði æskilegt? Að því gefnu að við færum eftir ráðum GCDP (Global Commission on Drug Policy) og hættum bara. Mitt mat er, að ef svarið við báðum þessum spurningum er já, þá er hægt að enda fíknistríðið og ég held að einfaldasta leiðin til að koma á skikkanlegu ástandi sé að henda lyfjatilvísanakerfinu sem er tilkomið aftan úr fornöld og láta apótekin um að sinna sínu upprunalega hlutverki – að selja lyf. Hætta að höndla með hárbond og snyrtivörur og sinna hlutverki sala og fræðara. Það myndi einfalda líf þeirra sem þurfa á lyfjum að halda, minnka álag á heilsugæslustöðvar og læknar hefðu meiri tíma til að sinna sjúklingunum í stað þess að eyða heimsókninni í að skrifa bara lyfjaávísun á þeim tíma sem þeim er skammtaður á hvern sjúkling af rekstrarstjóra heilsugæslustöðvarinnar – sem ég hef heyrt að sé tíu mínútur hér eins og er í BNA og sjálfsagt fleiri löndum enda er það að lækna sjúklinga fremur orðið bókhald en líkn. Því miður.

Læknir myndi eftir sem áður setja upplýsingar inn í lyfjagrunn sjúklingsins þar sem þær væru aðgengilegar fyrir hann, eftirlitsaðila og apótekin. Og neytendur fengju vímugjafann sinn úr apótekinu svo þeir vissu hvað þeir væru með í höndunum. Það myndi líklega leiða til minni áhættu við neyslu og færri of-skömm tunartilfella. Þau apótek sem það kysu gætu sett upp vöktuð og örugg neyslurými. Tílfellið er, að því harðari sem refsingarnar eru, þeim mun sterkari verða efnin. Það er miklu erfíðara að smygla 100 kílóum af hassi en kílói af kókaíni eða amfetamíni. Að ekki sé minnst á efni eins og LSD sem oft eru dropar í þerrípappír og sent með venjulegum bréfpósti. Það er einföld hagfræði sem gildir við vímuefnadreifingu, „mesta kikkið í sem minnstu plássi.“

Apótekin fengju sem sagt breytt hlutverk. Ég skil ekki hvernig læknir á að ákveða lyfagjöf þegar hann hefur lítið meira en nokkra kúrsa í lyfjafræði og miðar sínar greiningar á lyfjaþörf út frá auglýsingabæklingum lyfjaframleiðenda, hvar aftur á móti lyfjafræðingurinn hefur fjögurra til sex ára sérhæft nám um lyf að baki. Ef ég vildi fræðast um lyf mundi ég tala við lyfjafræðing fremur en lækni. Ég mundi líka frekar tala við sálfræðing með fimm ára nám að baki en geðlækni sem er með litla sálfræðimenntun. Það tryði mér væntanlega enginn ef ég héldi einhverju fram um sálfræðimenntun geðlækna svo ég bendi fólkia bara á að skoða vef Háskóla Íslands. Sú tala sem ég fann þar á kúrsum í sálfræði í geðlækningum er svo ótrúlega lág að ég vil ekki endurtaka hana.

Setjum nú svo að fíknistríðinu yrði hætt, hvað á að koma í staðinn? Eitthvað verður að koma í staðinn því sagan og reynslan kennir okkur að það er aldrei hægt að skilja eftir tóm. Einhverjir verða fljótir að fylla það. Sérstaklega þegar það eru eins miklir peningar í spilinu og í vímuefnnaviðskiptum. Þess vegna held ég að ef eigi að ná árangri í að vindu ofan af fíknistríðinu og koma einhverjum böndum á vímuefnamarkaðinn, sé eiginlega eina ráðið að svipta gengin tekjum. Það verður, held ég, að ráðast á garðinn þar sem hægt er að rífa hann niður og það er í gegnum fjármuni. Það væri líklega viðráðanlegt í hægum skrefum með því að leyfa ræktun, framleiðslu og sölu undir ströngum skilyrðum í sérverslunum á vegum ríkisins. Eða í lyfjaverslunum, því þegar upp er staðið er stærsti munurinn á götusala og lyfsala sá að lyfosalinn getur illa svindlað á kúnnanum, hann borgar laun og greiðir skatta. Dópsalinn aftur á móti drýgir yfirleitt hráefnið (svindlar) og stingur ágóðanum í vasann. Og það eru verulega háar fjárhæðir.

Það eru nokkrir þættir sem stinga í augun þegar maður skoðar söguna varðandi vímuefni. Í fyrsta lagi er það nokkuð ljóst að þeir sem hófu fíknistríðið byggðu á afar hæpnunum forsendum, voru umboðslausir í reynd vegna þekkingarskorts og þess vegna ber að hætta því. Það er augljóslega ekki að virka og hefur aldrei gert. Hvatar til að efnast eru beinlínis innbyggðir. Hvað annað er hægt að kalla það þegar fjölmenn atvinnugrein með mikla veltu, veldur tjóni og óstöðugleika, en þarf ekki að standa skil á sköttum sem færur í innviði þess þjóðfélags sem þeir starfa í? Almennингur hefur aldrei verið inntur eftir því hvort hann sé þessari herför fylgjandi og vilji stríta fyrir henni baki brotnu. Maður þakkar æðri máttarvöldum að ekki er gripið til svipaðra aðferða við náttúrvuvá. Það væri nokkurn veginn jafn galid.

En hvaða forsendur eru fyrir því að banna það sem veitir okkur ánægju og hvaðan kemur sú hugmynd? Hverjum í ósköpunum datt sú firra í hug að hægt

væri að banna eitthvað sem stríðir gegn hinum meðfædda eiginleika að láta sér líða vel? Auk þess má einnig spyrja hvers vegna kristin trú og íslam eru einu trúarbrögðin, sem mér er kunnugt um, sem banna það sem veitir fólk ánægju og/eða gleði eða líkn? Það er sem dæmi skýrt tekið fram í hindúatrú að ekki megi banna það sem veitir mannfólkini ánægju.

Aðalhvatinn að þeim aðferðum sem notaðar eru nú má skrifa skuldlaust á kristna kirkju, einkum katólskan síð. Öldum saman, meðan bæði áfengissala og vændi var stundað í klastrunum, barðist kirkjan með oddi og egg gegn öllu því sem veitti þjakaðri alþýðunni einhverja líkn. Fólk átti að fagna erfiðleikunum og hörkunni hér í jarðlífina og láta sér vel líka. Það fengi verðlaun í næsta lífi í Paradís. Í íslam átti fólk, aðallega karlmenn, að komast í sjöunda himin hvar fljótin voru úr hunangi og víni (sem ekki mátti nota í jarðlífina) og aðgang að úrvali hreinna meyja. Álíka órókrétt og Valhöll í ásatrúnni því ef allar þessar meyjar væru notaðar samkvæmt leiðbeiningum er hætt við að þær væru ekkert svo hreinar lengur. Karlremban í trúarbrögðunum er slík að ég skil ekki hvers vegna konur láta bjóða sér hana. Það er þó kannski ekkert skrítið, því ég er kominn á þá skoðun að trúarbrögðin hafi beinlínis verið fundin upp til að kúga fólk og misnota konur og börn – eins og til eru dæmi um í fjöldagröfum sem fundist hafa við fyrerverandi barnahemili katólsku kirkjunnar bæði í Kanada og á Írlandi. Og páfinn í Róm, í gegnum munka og sendimenn, var sá fyrsti sem bannaði vímuefn. Það gerðist árið 395.

Að sjálfsögðu snerust þessi bönn ekki um neitt annað en völd kirkjunnar yfir lýðnum. Kirkjan barðist hatrammlega gegn öllu sem fákunnandi yfirmenn þar óttuðust að rýra kynni völd sín. Það var nú nóg sem gekk á í Evrópu með rannsóknarréttinum en ofsóknir gegn og bannfæring á ýmsum andans mönnum eins og Galileó og Kópernikusi var þó hrein hátfíð miðað við hvað útsendarar kirkjunnar að höfðust í Suður-Ameríku þar sem þeir gerðu sitt ýtrasta til að þurrka út menningu heils meginlands með hrottalegri slátrun á „heiðingjunum“ og „villutrúarmönnunum“ þar.

Það er engin tilviljun að *Marteinn Lúther* (1483-1546) kom fram á sjónarsviðið. Kirkjan sjálf kallaði hann yfir sig því Lúther var, eins og fleiri, búinn að fá nóg af framgöngu kirkjunnar og fámennrar klíku póntíntáta þar. Á miðoldum var svo komið að kirkjan var búin að beygja undir sig fjölda þjóðhöfðingja í Evrópu sem þorðu hvorki að æmta né skræmta af ótta við reiði kirkjunnar og af því sem ég hef skoðað finnst mér sorglegasta dæmið um slíkt vera Ísabella, drottning Spánar. Það var þó einn þjóðhöfðingi sem ekki létt beygja sig og það var einfald-

lega vegna þess að *Henry VIII.* var ákaflega kvensamur og vildi fá að haga sínum kvennamálum og bólförum án afskipta guðs og kirkju.

Þegar Ameríka fer að byggjast upp af innflytjendum frá Evrópu og viðar eru þar inn á milli í menginu trúarhópar sem eru að flýja vegna afskipta kirkjunnar og of-sókna gagnvart sér. Oft eru þetta strangtrúarhópar, söfnuðir eins og kvekarar, mormónar og amish fólkid. Þetta strangtrúaða fólk verður svo áhrifaríkt í söfnuðum og smitar út frá sér. Þetta er „meinlætafólkid“. Fólkid sem afneitar tækni og framförum, jafnvel læknisfræði. Fólkid sem trúir því frá dýpstu hjartans rótum að meinlæti hér á jörð sé ávísun á sæluvist í himnaríki. Fólkid sem afneitar eigin kenndum og löng-unum og eigin eðli – eðli mannskepnunnar. Fólkid sem lifir í samræmi við einhvern ímyndaðan vin sem er með það á hreinu hvernig það skuli lífa sínu.

Þetta trúða fólk varð svo uppistaðan og raunar drifffjöðrin í bindindishreyf-ingunni þegar hún komst á legg. Stjórnmálamenn á atkvæðaveiðum hengdu sig utan á bindindisfólkid og einhverjir náðu kosningu út á það. Þar með varð bindindishreyfingin, sem á þessum tíma, kringum og upp úr aldamótunum 1900, tæpast aðskilin frá kristinni trú, komin inn á bæði fylkisþingið og þjóðþingið í Washington. Þarna er hreyfingin orðin nokkuð áhrifamikil í þjóðfélaginu og fleiri hópar fólkus fylktu sér um stefnuna.

Pannig er staðan þegar fyrsta alþjóðlega ráðstefnan um vímuefni er haldin í Haag þann 23. janúar 1912 eins og áður hefur verið nefnt. Niðurstaða og lokalyktun er samþykkt einróma en samningurinn breytti þó aðeins því hvernig verslað var með ópíum. Það voru Kína, Frakkland, Þýskaland, Ítalía, Japan, Holland, Persía (Íran), Portúgal, Rússland, Síam (Taíland), Bretland og breskar nýlendur (þar á meðal Indland) sem skrifuðu undir sáttmálann. Premur árum síðar tók hann gildi í fimm löndum. Samningurinn fékk hins vegar nær alhliða fylgi eftir 1919 þegar öll löndin sem undirrituðu friðarsamningana í Versöldum höfðu staðfest hann. Þá gerðust St. Germain-en-Laye og fleiri einnig aðilar að alþjóðlega ópíumsáttmálanum. Í kringum 1925 höfðu nærrí 60 lönd undirritað og fullgilt Haag samninginn og þessi fjöldi jókst í 67 árið 1949.

Alþjóðlegi ópíumsamningurinn samanstóð af 6 köflum og 25 greinum. Auk ópíums og morfíns, sem þegar voru í mikilli alþjóðlegri umræðu, innihélt Haag samningurinn einnig tvö ný efni sem voru byrjuð að valda ráðamönnum áhyggjum: kókaín og heróín. Kókaín, sem var fyrst einangrað af þýska efna-fræðingnum Albert Niemann árið 1860, náði fljótt vinsældum bæði til lækninga og afþreyingar. Heróín var tiltölulega nýtt lyf á þeim tíma sem Haag samningur-

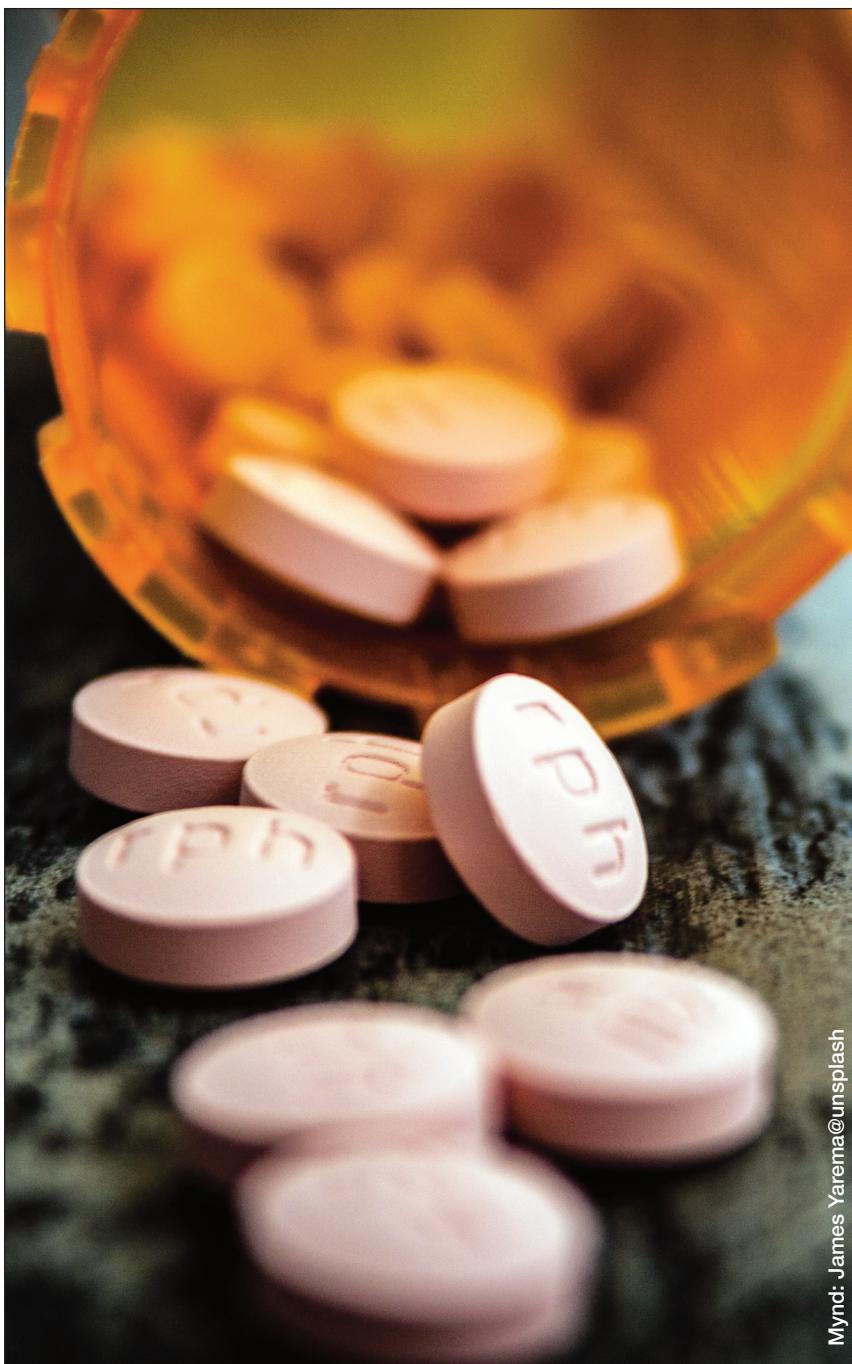
inn var gerður, þar sem það hafði aðeins verið fáanlegt sem lyf frá 1898. Það er kaldhæðnislegt að það var upphaflega markaðssett sem óávanabindandi valkostur við morfin, sem reyndist erfitt á mörgum sviðum.

Samningurinn frá 1912 var langt frá því að vera fullkominn, en hann innihélt marga þætti í yfirgripsmíklum lyfjaeftirlitssáttmála. Þar að auki, sem opinber yfirlýsing um hættulegar venjur ópíumreykinga og verslun með ópíum og önnur lyf, sem ekki eru notuð til lækninga, hafði hann gildi sem málsvörn. Hann var einnig fyrirmund í innlendri lyfjaeftirlitslöggjöf, svo sem Harrison lögunum frá 1913 í Bandaríkjum, sem var grundvöllur bandarískra lyfjalaga á 20. öld. Þar af leiðir að hann hefur áhrif hér, bæði vegna aðildar að honum og ekki síst vegna „áhrifa“ Bandaríkjumanna á vímuefnalög hér á landi.

Wikimedia Commons

Þeir eru oft skelfilega umkomulausir að sjá, misnotendur ópíums, einir og jaðarsettir.

Mynd: James Yarema@unsplash

Svona eru vímuefnin frá löglegum framleiðendum og hægt að ávísa þeim til áskrifenda.

26

Uppskriftin

Við höfum nú fengið smá nasasjón af þessari fallegu plöntu, draumsólinni (*Papaver somniferum*) og sögunni í kringum hana, og óhjákvæmilega hlýtur að vakna sú spurning hvort yfirleitt sé hægt að nota draumsól til þess að víma sig með án áhættu. Eða kannski – er hægt að koma í veg fyrir öll þessi dauðsföll sem fylgja óhóflegri neyslu? Hefur það einhvers staðar tekist? Ég á allt eins von á því að svareð komi á óvart því það er hægt að verulegu leyti. Það sem meira er, það kerfi reyndist svo vel að það var aflagt að kröfu Bandaríkjamanna.

Tvær Evrópubjóðir hafa haft hlutina öðruvísi og löngum í óþökk Bandaríkmanna. Það eru Holland og Sviss, en í því síðarnefnda var Single sáttmálinn samþykktur 1961. Sáttmálinn sem breytti öllu og er undanfari hins skelfilega fíknistríðs sem háð hefur verið gegn neytendum síðustu sextíu árin eða svo.

Þegar hér er komið sögu er farið að örla á neytendasamtökum notenda og gengu Ástralir einna lengst þjóða í byrjun. Þar voru ríkisstyrkt neytendafélög stofnuð með útibú í öllum sýslum (e. *territories*). Svíþjóð kom fast á eftir en fyrstu neytendasamtökin munu þó hafa verið stofnuð 1988 í Auckland á Nýja Sjálandi. Það liðu nokkur ár til fleiri lönd fylgdu í kjölfarið og urðu sum þeirra að heljarinnar viðskiptabatteríum eins og NORML í landi hins óhefta kapitalisma. Flest, ef ekki öll þessi samtök fylktu sér á bak við slagorðið „Ekkert um okkur án okkar.“

Það var einmitt mergurinn málssins; þar sem hlustað var á neytendur og þeim hjálpað, snarbatnaði ástandið. Fíklar urðu stabílir og þurftu nú annað við tímann að gera. Og neytendum fækkaði til langframa. Í allri þekktri sögu mannsins hafa vímuefni ekki orðið mikil vandamál fyrr en þau eru bönnuð og neytendur jaðarsettir. Öll nema eitt. Áfengið er löglegt víðast hvar og aðgengi að því er ágætt. Það breytir ekki því að stóran hluta ofbeldisglæpa má rekja til áfengis sem hefur valdið vandræðum í allri menningu á öllum tínum.

En það er vinsælasti löglegi vímugjafinn sem er þó einstaklega illa til þess fallinn að víma sig með.

Lykilforsenda fíknistriðsins er sú að fíklinum sé í sjálfsvald sett að nota ekki vímuefni. Hann geti einfaldlega ákveðið að gera það ekki og kosið að vera ekki fíkill. Þessu markmiði á að ná fram með hörðum félagslegum og lagalegum aðferðum. Þetta viðhorf er afar einfeldningslegt því auðvitað er það ekki einfalt fyrir fíkilinn að hætta neyslu. Það eru nefnilega undirliggjandi hvatar í efnabúskap heilans sem stjórna fíknihegðun sem svipta fíkilinn frelsi til að kljást við fíkn sína. Hann hefur ekkert frelsi fremur en þunglyndissjúklingur eða einstaklingur með líkamlegan sjúkdóm getur ákveðið að hætta að vera veikur. Fíkn er ástand sem við höfum svo endalaust meiri möguleika til að takast á við með félagslegum og læknisfræðilegum forsendum fremur en með lagalegum aðferðum. Það er álíka galið að takast á við fíkn með lagalegum aðferðum eins og að hringja á lögguna þegar við fáum tannpínu eða botnlangakast. Þess vegna getur fíknistriðið aldrei unnist vegna þess að það er flókið félagslegt vandamál sem býður ekki upp á einfaldar lausnir og lögmál, og aðferðir styrjalda eiga hreinlega ekki við. Svo spurningin er ekki af hverju fíknistriðið er tapað heldur hvers vegna því er haldið áfram.

Fyrir nokkrum árum sá ég tímabundið um Facebook síðu Snarrótarinnar og þar sem ég var að velta fyrir mér fíknistriðinu ákvað ég að gera könnun, sem hér hefur áður verið vísað til. Svarendum, eins og áður sagði, var hræsnin ofarlega í huga og einn benti á að „þeir sem ákveða [stjórnvöld] eru allir að nota einhver vímuefni, hvaða nafni sem þau nefnast.“ Það er reyndar rétt því vímuefnum er haldið að okkur og við bókstaflega hvött til neyslu. Nikótínpúðar, -plástrar og -munnúði. Áfengi er líka auglýst þrátt fyrir bann að lögum eins og sést á öllum bjórauglýsingunum sem á okkur dynja og þá breytir litlu þótt einhvers staðar, lítið áberandi, í örfáar sekúndur, sé sett eitt orð, „léttöl“. Það er samt verið að auglýsa bjór.

EKKI þarf að hafa mörg orð um sykurinn sem troðið er í gífurlegan fjölda matvæla til að gera þau skárri á bragðið. Meira að segja í mjólkurafurðir þótt mjólk innihaldi laktósa (mjólkursykur) sem er þó ekki sætur. Sama aðferð er til dæmis notuð við trefjarík matvæli og þannig er mishollur matur gerður ætur. Svo það sé sagt.

Þegar Harrison löggin voru sett í BNA hafði það einkar heppileg áhrif á starfsemi glæpagengja sunnan við suðurlandamæri ríkisins. Sinaloa gengið var fljótt

að grípa tækifærið og hóf framleiðslu því nú voru óþróunar bannaðir í landi hinna huguðu og frjálsu þótt frelsið væri nú ekki meira en svo að læknar máttu ekki ávísu sumum lyfjum til sjúklinga sinna. Þetta var sérstaklega ákjósanlegur tími því mikill órói var í Mexíkó, jafnvel bylting og því var herinn upptekinn við annað en að elta vímuefnaneytendur. Landamæri BNA og Mexíkó voru og eru, því æði götött beggja vegna línumnar svo auðvelt var að smyglu. Það hefur aðeins breyst því nú eru gervihnettir og drónar notaðir við landamærin en engu að síður eru þau hriplek.

Ég hef þó ekki áhyggjur af stríðsþjóðinni í „westri“, hún verður sjálf að sjá um að klóra yfir eigin skít sem samkvæmt tíðindum er í talsverðu magni upp eftir hryggsúlunni á þegnum. Það sem mér finnst hins vegar upplagt að gera nú er að koma með uppskrift að því hvernig hægt væri að vindu ofan af stríðinu gegn vímunni og jafnvel stoppa það alveg með tilheyrandi sparnaði á bæði fé og fólk. Þess vegna finnst mér eiginlega tími til kominn að skyra hvað ég á við með lögleiðingu og þá ekki síður hvernig hún er framkvæmd. Það er ekki nóg að tuða um að eitthvað sé ómögulegt og gera svo engar tillögur til úrbóta. Það gera ekki aðrir en þeir sem annað tveggja eru aular eða vilja engu breyta. Svo hvernig sé ég lögleiðingu fyrir mér?

Það er nokkuð ljóst að við búum við það lýðræði sem Sjálfstæðisflokknum allra náðarsamlegast þóknast. Ég er nokkuð viss um að almenningur hreyfir sig ekki spönn frá rassi ef flokkurinn er á móti. Alþingi, ekki ráðherra, verður samt að stofna nefnd til að taka ákvarðanir um framkvæmd afglæpavæðingar og/eða lögleiðingar. Þessi nefnd á að vera skipuð sagnfræðingi, mannfræðingi, heimspekingi, nytjaplöntugrasafræðingi (e. *ethnobotanist*), afbrotafræðingi, lyfjafræðingi og lyflækni. Þessir aðilar mynda yfirstjórn nefndarinnar og eiga ekki að hafa nein tengsl inn í flokkana á þingi. Nefndin skilar niðurstöðum og skýrslu til ráðherra og Alþingis.

Nefndin á að hafa viðtækar heimildir til að fá fólk til samráðs. Undir nefndinni á að vera sérfræðingaráð sem vinnur náið með yfirstjórn nefndarinnar. Í sérfræðingaráðinu eiga að vera læknar, sálfræðingar, meðferðaraðilar, almennir neytendur og harðkjarna neytendur, hjúkrunarfæðingar, prestar, sérfræðingar í skaðaminnkun, listamenn, félagsfræðingar, félagsráðgjafar, lögfræðingar og aðrir hagsmunaaðilar. Sem dæmi gæti Hæstiréttur og/eða Landsréttur tilnefnt dómarar í ráðið. Sérfræðingaráðið á að vera fjölmennt, kannski þrjátíu einstaklingar.

Nefndin og sérfræðingaráðið eiga að vinna náið saman þótt nefndin eigi að

hafa úrslitavald ef upp kemur ágreiningur. Markmið nefndarinnar á að vera skaðaminnnkun og hvernig best sé að skipa vímuefnamálum með tilliti til lagumgjörðar. Ég sé það fyrir mér að svona vinna ætti líklega ekki að taka lengri tíma en um það bil ár. Það ætti að nægja til að komast að niðurstöðu. Þegar hún er komin ætti nefndin að skila skýrslu til þings og ráðherra sem á þá að leggja skýrsluna fram í samráðsgátt stjórnvalda.

Mér er engin launung á að ég hallast að því að gera öll lyf og vímuefni lögleg og treysta fólk til að taka sjálfst ákvarðanir um eigið líf og heilsu. Fólk gerir það hvort sem er. Við sjáum það á töluum um neyslu hér á ólögglegum vímuefnum en notkun þeirra samkvæmt öllum vísunum hefur aukist töluvert. Það þarf ekki annað en að skoða skolpið hér á höfuðborgarsvæðinu, það er þrælmengað af kannabis, kókaíni, amfetamíni, MDMA og fleiri sem bendir ákveðið til að neyslan sé mikil, eins og kom fram í fréttum fjölmíðla á sínum tíma.

Reyndar held ég að lyfjatilvísanakerfið sé ákveðinn dragbítur á umbætur í málaflokknum, þar sem enginn læknir vill gefa frá sér þau forréttindi að geta skrifað út lyf. En að mínum dómi eru læknar kannski ekki besti aðilinn til að ákvarða lyfjagjöf til sjúklinga sinna. Hlutverk læknisins er aðeins eitt; að lækna fólk og stundum þarf að gefa lyf. Hvernig eiga læknar þá að lækna ef þeir geta ekki ávísað lyfjum til sjúklinga sinna? Það er afar einfalt.

Læknirinn sjúkdómsgreinir og sendir sjúklinginn í þær rannsóknir sem þarf. Þegar greining liggur fyrir eru þær upplýsingar settar á einkasvæði sjúklingsins á Heilsuveru þar sem þær eru aðgengilegar honum, lækninum að sjálfsögðu og lyfjafræðingi í apóteki. Parna getur læknirinn gert tillögur að lyfjagjöf sem sjúklingur og lyfjafræðingur geta þá séð og rætt. Auðvitað er ekkert sem bannar lækni að skrifa út lyfjatilvísun og kannski vill hann ekki að aðrir séu að hræra í þeirri meðferð sem hann álíttur besta fyrir sjúklinginn. En það er heldur ekkert sem bannar sjúklingi að ræða við lyfjafræðing um meðferðina eða það lyf sem læknirinn ávísar.

Það að læknar eigi ekki að vera að stússast í lyfjatilvísunum byggi ég á því að þeir hafa fremur takmarkaðar upplýsingar um lyf þar sem upplýsingarnar koma frá lyfjaframleiðendum. Annaðhvort úr glansandi finum áróðursbæklingum eða í gegnum Landlæknisembættið og Lyfjastofnun. Ég veit ekki hve mikla menntun læknar fá í sínu námi um lyf, en það er að minnsta kosti fullvist að hún er ekki eins yfirgripsmikil og sú þekking sem lyfjafræðingur hefur. Á vef Háskóla Íslands kemur fram að nám í lyfjafræði við HÍ skiptist í tvennt; „þriggja ára BS nám og tveggja ára meistaránám í lyfjafræði sem veitir rétt til að sækja um starfsleyfi.“

Læknar eru því áreiðanlega ekki í sömu stöðu þekkingarlega og lyfjafræðingur með fimm ára sérnám að baki.

Einhver gæti freistast til að álykta að ég væri að reyna að feta í fótspor Harry Anslingers með þessari „árás“ á læknastétt landsins en það er ekki mín ætlun. Mér finnst hins vegar rökrétt að álykta að sérfræðingur í einu þurfi ekki endilega að vera sérfræðingur í öðru. Sem hliðstæðu má benda á að verðlaunakokkur eldar að öllu jöfnu betri og hollari mat en matráður á stofnun.

Reynsla Portúgala af því að skipa svona nefnd er einstaklega góð. Meira að segja hörðustu andstæðingar, eins og lögreglustjórinn í Lissabon, hefur tjáð sig um það að enginn vilji fara í gamla farið: „Það sem ég spáði gerðist allt. Bara öfugt.“ Það sem Portúgalar gerðu var að skipa álfíka nefnd og ég er að stinga upp á. En þeir gerðu fleira. Þegar nefndin var skipuð var áskilið að pólitíkusar hefðu ekkert að segja um niðurstöður og/eða tillögurnar sem nefndin lagði fram. Bara samþykkja þær. Og það var samstaða um það á portúgalska þinginu. Ég gæti þó best trúað að einhvern pólitíkusinn hafi beinlínis verkjað í þingsætið sitt að geta ekki breytt og útvatnað tillögur nefndarinnar.

Þegar tillögurnar eru svo komnar í samráðsgátt getur hver sem er gert athugasemdir. Nefndin fer síðan yfir þær og tekur tillit til þeirra sem við eiga og leggur svo fram lokaskýrslu ásamt frumvarpi til samþykktar á Alþingi. Það er afar áriðandi að sérfræðingarnir sem skipa nefndina losni við eyðileggingarstarf misvitura stjórn-málamanna sem eiga ekki að hafa neitt að segja í þessu máli. Bara samþykkja.

Nú velta því kannski einhverjir fyrir sér hvort ekki verði allt vaðandi í misnotendum ef allt verður afglæpavætt. Að ekki sé talað um lögleiðingu. Það er þó ekki reynsla annarra þjóða sem farið hafa þessa leið, enda er það órókrétt að halda slíku fram. Reynsla þeirra er að neyslan dregst saman. Það er sökum þess að bara við það eitt að taka jaðarsetninguna í burtu fá misnotendur meiri tíma þegar þeir þurfa ekki að vera eins og útspýtt hundskinn að berjast fyrir næsta skammti. Þeir geta farið í apótek og fengið sitt lyf á viðráðanlegu verði og eru ekki lengur að versla við glæpamenn. Svo hvað eiga misnotendur að gera við tímann? Kannski leggja upp í þá vegferð að taka til í lífi sínu og hugsanlega gera eitthvað í sínum málum. Eins og til dæmis að fara í meðferð.

Einmitt það er reynsla þeirra þar sem þessi leið hefur verið farin og því fylgja færri afbrot. Auk þess sem töluvert ætti að sparast í löggæslu og refsivörslukerfinu þar sem fólk sæti ekki í fangelsi fyrir eigin neyslu eða hafa ólögleg efni undir höndum. Það munar um minna því samkvæmt þriggja ára gömlum tölum nam

kostnaður á hvern fanga árið 2021 um 10.000.000 kr. árlega. Hlutfall fanga með vandamál tengd vímuefnum er fremur hátt. Þá er stór hluti brota tengdur vímuefnum af einhverju tagi. Áfengi er algengast sem eðlilegt er þar sem áfengi kippir þeim heilastöðvum sem sjá um dómgreind úr sambandi fyrst af öllu. Þau áhrif koma fram áður en neytendur fara að finna á sér.

Annað er vert að benda á sem gerist við lögleiðingu, annað en að foreldrar þurfi að fara út í nöttina að versla ólögleg efni fyrir afkvæmi sitt í fráhvörfum. Það er sú augljósa staðreynd að þeir sem kynna og „gefa“ smakk, eru aðilar sem hafa hag af því, hreint viðskiptalega, að ánetja ungmenni vímuefnum. Mér er til efs að lyfsali í apóteki hlaupi til og oti varasömum efnum að sama aldurshópi.

Ein er sú röksemð sem stundum heyrast að vímuefni og skipulögð glæpastarfsemi sé ógn við öryggi svæða svo nauðsynlegt sé að berjast gegn þeim. Vímuefni sem slík eru ekki öryggisógn – ekki frekar en áfengi, tóbak og læknislyf. Ógnin verður til vegna bannsins sem afhendir stjórn markaðarins til glæpasamtaka sem sums staðar eru svo öflug að þau grafa undan stöðugleika svæða eða jafnvel heilla landa. Rétt eins og ástandið er nú í Mexíkó og á Haítí og fleiri löndum. Endir banns með regluvæðingu eða lögleiðingu, kæmi taumhaldi markaðarins í hendur stjórnvalda sem drægi verulega úr þessari áhættu.

Lögstýring þýðir ekki bara að stórar upphæðir sparast vegna kostnaðar við að heyja vonlaust og gagnslaust stríð heldur líka að fé næst til baka með skattlagningu. Með banni er gífurlegum fjármunum sóað í gagnlausar aðgerðir löggæslu í stað forvarna og heilbrigðismála. Allt það fé sem lögstýring eða lögleiðing aflar er hægt að nota í forvarnir, meðferð og skaðaminnkun. Jafnvel þótt neysla ykist, munu heilbrigðisútgjöld og fjármagnskostnaður minnka, sem er þjóðhagslegur gróði alls samfélagsins. Það hefur sýnt sig bæði í Portúgal og Sviss.

Það er hægt að samþykkja að ekki eigi að refsa þeim sem leiðast út í neyslu. Það er ástaða þess að nokkur lönd hafa gert vörlu og eigin neyslu refsilausa. En okkur ber skylda til að elta sölumennina. Refsileysi vörlu og eigin neyslu er jákvætt fyrsta skref í áttina að umbótum á núverandi bannstefnu. En refsileysi er ekki nóg og tekur ekki á mesta skaða vímuefnabannsins, eins og hárri glæpatíðni, spillingu og ofbeldi, ólöglegum mörkuðum og heilsuáhættu vímuefnaneyslu sem óbeislud og eftirlitslaus framleiðsla óhjákvæmilega er. Það tekur heldur ekki peningana úr höndum bófanna.

Ari Matthíasson tók saman athyglisverða tölfræði í meistararitgerð sinni í heilsuhagfræði við HÍ árið 2010. Þar kemur fram að 48% allra banaslys í um-

ferðinni 2004-2008 voru rakin til ölvunar og vímuefnaneyslu. Að karlar voru 16 sinnum líklegri til að lenda í fangelsi ef þeir voru með áfengis- og vímuefnavanda. Tölfræðin yfir konurnar er enn meira sláandi en þær voru 52 sinnum líklegri til að fá fangelsisdóm en karlar fyrir svipuð eða sömu brot. Af þeim 1354 konum sem komu í meðferð á Vog 2008 voru 22,27% á örorkubótum sem er 2,5 sinnum meira en almennt er á landinu. Af öllum þeim sem komu á bráðamóttöku voru 51% undir áhrifum áfengis og/eða vímuefna.

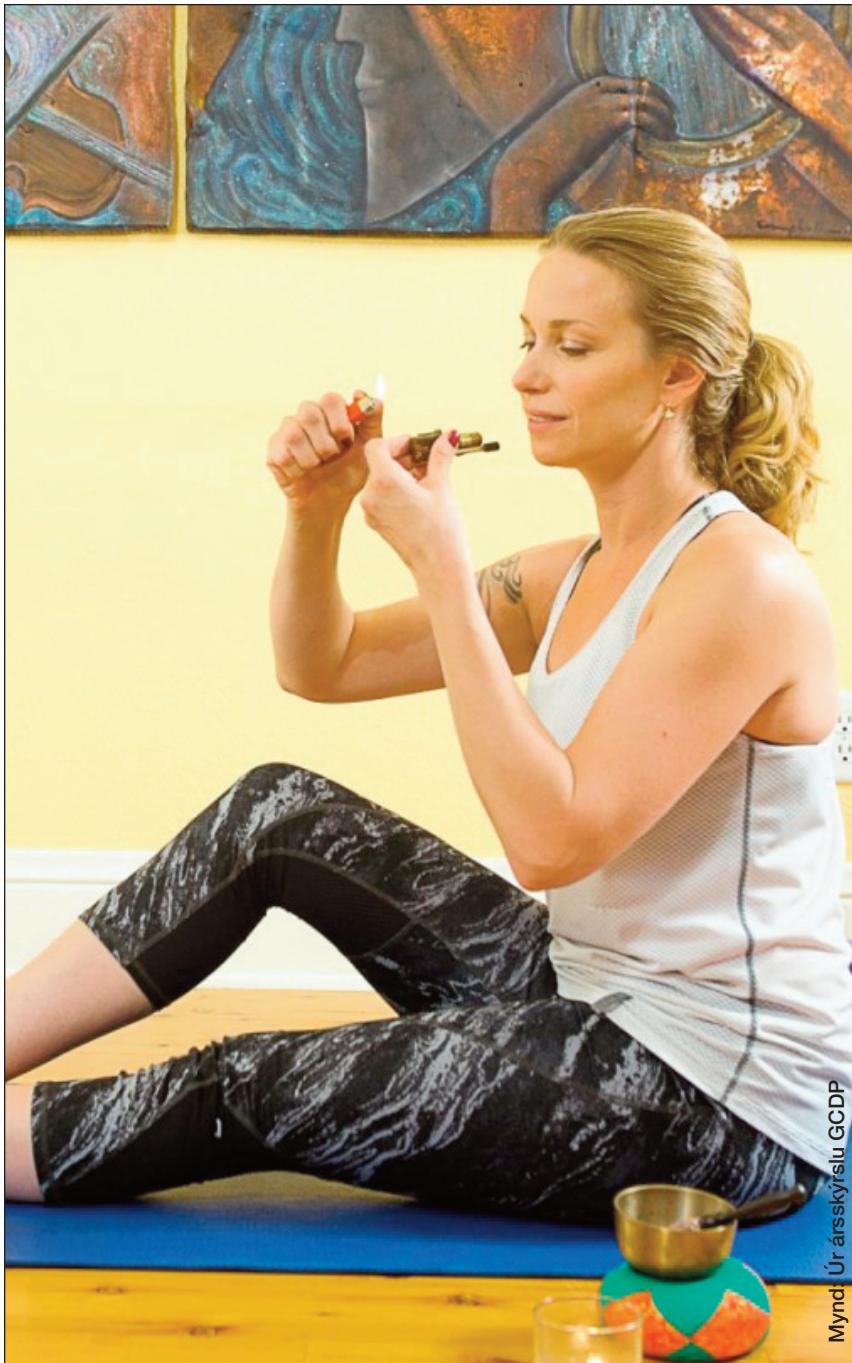
Í niðurstöðum rannsóknarinnar kemur fram að árlegur kostnaður skattgreiðenda vegna vímuefnaneyslu, þar með talið áfengi, sé á bilinu 46,4-49 milljarðar. Inni í þeiri tölu er ekki kostnaður vegna ótímaþærra dauðsfalla, bæði vegna vímuefnatengdra sjúkdóma og slysa. Ef hann er talinn með liggur kostnaður þjóðarinnar á bilinu 53,1 til 85,5 milljarðar. Vek athygli á að tölurnar frá Ara eru frá því fyrir Hrun. Þær eru sjálfsagt eiththað hærri núna.

Það er nokkuð sama hvernig maður reiknar dæmið, skaðaminnkun og regluvæðing borgar sig margfalt. Það gengur ekki að stjórnvöld, sem setja reglurnar, séu endalaust að þjónka ríkasta lagið. Þeir ríku þurfa bara enga hjálp, þeir komast nokk af án sérstakrar hjálpar, þeir eru jú ríkir og geta notað auð sinn til að mylja undir sjálfa sig.

Myndin er sviðsett af fjölmölum en berið hana saman við myndina á næstu síðu.

Mynd Úr ársskýrslu GCDP

Það er sjaldan sem svona mynd birtist af „venjulegum“ vímuefnaneytanda. Selur ekki nóg.

27

Hvaðan kemur vímuþörfin?

Hvaðan kemur hún þessi þörf að víma sig? Og hvað er fíkn eða misnotkun – sem sumir, er telja sig vera pólitískt rétt hugsandi, kalla „vímuefnaröskun“? Það er kannski ljótt að segja það en vímuefnaröskun gerist í hvert skipti sem við röskum eðlilegu jafnvægi líkamans með hverju því efni sem við setjum í okkur. Við breytum skynjun, úthaldi, geði og ýmsu fleiru. Það er ástæða þess að ég kýs að kalla þá sem eru með „vímuefnaröskun“ fíkla eða misnotendur því stjórnlaus ásókn í vímu er einfaldlega stjórnllaus fíkn að mínum dómi.

Okkur hefur verið sagt af þjóðfélaginu öllu eins og það leggur sig að fíkn sé vond og eitthvað til að forðast og að það séu ákveðin efni sem valdi eða í það minnsta geti valdið fíkn. Petta er okkur sagt þrátt fyrir að oft sé vitneskjan takmörkuð og fæstir hafi pælt í hvað orðið fíkn nákvæmlega þýðir. Og hvort fíkn sé raunverulega eins slæm og okkur er sagt. Það er nú einu sinni náttúran sjálf og lífið sem hefur kennt okkur á fíkn og að sækjast eftir velliðan. Það er í eðli mannsins að láta sér líða vel. Að minnsta kosti eru fæstir sem beinlínis sækjast eftir vanlíðan, ekki síst ef velliðan er í boði.

Ég minntist á það hér framar að hvítvoðungar fá fyrsta skammtinn af vímuefni þegar þeir fara á brjóst í fyrsta sinn. En það er ekki það eina sem smábörn hafa í vopnabúri sínu sem nú er álitið vímuefnatengt því dýratilraunir benda til að á meðan smábörn eru að æfa sig í að ferðast um heiminn á tveimur jafnfljótum séu líkur á því að náttúran auki dópmínframleiðslu þeirra og deyfi þannig sársaukann við að detta. Það góða við þetta er að lífið og náttúran hafa í gegnum þróunina lært réttan skammt, hvenær og við hvaða kringumstæður svona smáskammtur sé viðeigandi og það besta er að við höfum nákvæmlega enga stjórn á þessum ferlum líkamans. Það gildir um ýmislegt fleira. Við ráðum fremur fáu í líkamsstarfseminni. Ekki höfum við sem dæmi, stjórn á blóðþrýstingi eða svita.

Margir hafa haldið því fram að vímuþörfin sé meðfædd. Meðal þeirra eru dr. Andrew Weil sem hefur skrifat nokkrar bækur um ánetjun og fíkn en sjálfur aðhyllist hann edrúmennsku. Ein þeirra bóka sem eftir hann liggur er *The Natural Mind* (1972) þar sem hann fjallar um nákvæmlega þessa meðfæddu þörf. Mæli sterkelega með að fólk sem vill skoða annað sjónarhorn í vímuefnamálum nálgist þessa bók. Ég á allt eins von á að hún finnist sem PDF skjal einhvers staðar á veraldarvefnum, ókeypis til niðurhals eða lestrar. Önnur bók eftir dr. Weil heitir *The Marriage of the Sun and Moon* (1980) sem ekki er síður merkileg.

En það er einn sérfræðingurinn enn sem ég hef að vísu minnst á hér framar og skiptir sköpum í þessum málaflokki. Hann er fíkill sjálfur, læknir og starfaði sem slíkur með fíklum í Vancouver í Kanada. Þannig hefur dr. Gabor Maté óvenju vitt sjónarhorn af lækni að vera, þegar hann horfir yfir landslag fíknarinnar. Hann hefur mjög sérstaka og óviðráðanlega fíkn, fíkn sem hefur sent hann út úr sjúkrastofu í miðri fæðingu til að uppfylla þörfina. Þörfina til að kaupa geisladisk með klassískri tónlist. Ég ætla bara, alveg svellkaldur, að fullyrða það hér að dr. Maté er sennilega mesti sérfræðingur heims nú um stundir um fíkn og því ástæða til að hlusta þegar hann tjáir sig um hana. Það gerir hann meðal annars í bók sem kom út fyrir nokkrum árum og heitir *In the Realm of Hungry Ghosts* (2010) en hún er langbesta bók sem ég hef lesið um efnið.

Maté sagði líka í fyrirlestri að við ef við viljum lara á fíkn verðum að horfa á hana frá öðru sjónarhorni og skoða hvað sé jákvætt við hana. Eða „með öðrum orðum, hvað eru neytendur er að fá sem þeir fá ekki annars staðar?“ Hann svarar sjálfum sér; „Það sem fíklar fá er líkn – frá okkur, frá sársauka. Það sem þeir fá er friðartilfinning, tilfinningu um stjórn og tilfinningu um ró skamma stund. Svo spurningin er hvers vegna þessi atriði vantar í líf þeirra. Spurningin er – hvað kom fyrir þá?“ Ef litindi er til þeirra efna sem fólk notar mest til að víma sig með og kannski frekar til þeirra efna sem taka stjórnina þá eru þau velflest eða öll deyfilyf. Áfengi, heróín, morfín, ópíum og kódín hafa öll það hlutverk að minnka sársauka, „þannig að spurningin er ekki hvers vegna ánetjun, heldur hvers vegna sársauki?“ Þetta kallast á við það sem Keith Richards segir í ævisögu sinni um neysluárin. Hann var að leita að líkn og óminni frá snúningum lífins, þó ekki væri nema augnablik.

Þegar dr. Maté rauk út úr miðri fæðingu til geisladiskakaupa fullyrðir hann, í bókinni, að hann hafi engan veginn getað staðið á móti þessari þörf. Samt var þetta bara geisladiskur en ekki vímuefni. En þetta sýnir hve þörfin, ein og sér,

getur verið sterk. Fíkn gerir kröfu um ákveðna niðurstöðu eða áhrif á sjálfið, án hennar finnst sjálfina það svikið. Óviðráðanleg löngun sem neytandi getur engan veginn staðið gegn, sama hvaða afleiðingar það hefur, bæði fyrir hann og/eða umhverfið. En fíkn er fleira. Fíkn er ekki spurning um magn eða tíðni, heldur áhrif. Hún snýst líka um vissa þráhyggju við athöfnina og hversu gagntekinn neytandin er af henni. Og það er enn fleira: Skert stjórn á athöfninni/neyslunni. Þrákelkni í neyslu eða bakslag ef reynt er að hætta þrátt fyrir skaða sem neyslan veldur. Óánægja og pirringur ásamt óstjórnlegri löngun þegar efnið eða athöfnin er ekki til staðar. Líffræðilega er óhjákvæmilegt annað en að fíkn stjórnist af þeim kerfum sem stýra framleiðslu dópmáins og endorfíns, taugaboðefna sem hafa síðan meðal annars áhrif á randkerfi eða tilfinningakerfi okkar.

Í raun og veru er þetta kannski frekar spurning um hagfræði heilans sem er vanur ákveðnu stigi dópmínvirkni. Ef heilinn fær utanaðkomandi magn dópmáins leitast hann við að ná jafnvægi með því að fækka dópmínviðtökum. Það er ávísun á fráhvarfseinkenni þegar neyslu er hætt. Öll fíkn hefur áhrif á lífverur og margvíslega líffræðilega eiginleika þeirra, hún hefur áhrif á sömu heilabraitir og boðefni í heilanum, hún hefur líffræðilega eiginleika og þeir eru fjölmargir.

Fíknin umbunar börnum og fullorðnum fyrir að hreyfa sig. Hún veitir vellíðan og gerir það með því sem við köllum lífefnafræði. Hún framleiðir endorfín og fleiri efni sem valda betri líðan í líkamanum og þegar hún vill verðlauna fyrir hreyfingu eykur hún magnið lítillega og vellíðan eykst. Við getum séð þetta „trix“ náttúrunnar víða í atferli okkar. Það sem lífinu finnst greinilega mest um vert er að gen lífvera komist af. Það er rauður þráður í öllu lífi á jörðinni. Það er svo áríðandi að verðlaunin eru eitt það besta sem hægt er að hugsa sér; kynferðisleg fullnæging. Samkvæmt því, þá eru kynlífssíklar fíknir í oxytosín, dópmín og endorfín. Ef einhvern tímann verður gerð pilla sem framkallar sömu tilfinningu má búast við að meirihluti fólks geti ánetjast henni.

En hvað þýðir orðið fíkn samkvæmt hefðbundnum skilgreiningum? Fíkn hefur verið skilgreind sem „ástand sem einkennist af árættukenndri þráhyggju og löngun í gefandi örvin og ánægju, þrátt fyrir alvarlegar afleiðingar.“ Sú hegðun sem hugsanlega getur verið fíkn án þess að vímuefnum sé til að dreifa getur verið líkamsræktarfíkn, matarfíkn, tölvufíkn, kynlífssíklar, sykurfíkn og spilafíkn svo eitthvað sé nefnt. Og þar er óumdeilt að ekki er um neina efnaöngla að ræða nema kannski í tilfelli sykurs sem nýlegar rannsóknir leiða í ljós að virkar á sömu stöðvar í heila og kókaín og amfetamín.

Ég veit ekki með aðra en mér finnst það svoltíð þróngt sjónarhorn að smætta fíkn niður í sjúkdóm þótt hún sé það vissulega samkvæmt skilgreiningum. Til að skilja fíkn þarf að skoða miklu fleiri breytur en bara út frá læknisfræði – eða genum eins og Kári Stefánsson gerði. Það útskýrði hann fjálglega í fréttum á miðli allra landsmanna þann 16. sept. 2018, þegar fjölmargir vísindamenn út um allan heim sem hafa verið að skoða fíkn áratugum saman eru farnir að hallast að því að stjórnlaus fíkn stafi af megninu til af sálfræðilegum og félagslegum orsökum – sem eftirminnilega var sýnt fram á í ACE (e. *Adverse Childhood Experiences*) rannsókninni frægu. Ég hvet lesendur til að kynna sér þessa rannsókn þótt ekki væri nema að skoða umfjöllun um hana á Wikipediu. Það má finna hnитmiðаða yfirferð um ACE rannsóknina. Að halda fram svo einfaldri lausn á jafn flóknu máli er ábyrgðarleysi af Kára. Það verða örugglega margir fíklar sem grípa þessa skýringu feginshendi – með báðum. Sem þýdir að þeir telja sig ófæra um að gera eitthvað í sínum málum. Þeir séu víraðir svona í genunum og því sé ástæðulaust að reyna að hætta. Það sé fyrirfram töpuð barátta.

Neytendur vilja aðrar aðferðir en strið gegn vímuefnunum. Til dæmis fræðslu.

28

Skaðaminnkun

Ég tæpti á því hér framar að svo virtist sem alþjóðastofnanir ynnu í mörgum tilfellum hver gegn annarri í fíknistríðinu og því væri árangurinn umdeilanlegur í besta falli. Ein þessara stofnana sem ég minntist á hefur skammstöfunina GCDP sem stendur fyrir Global Commission on Drug Policy. Þessi nefnd er skipuð fyrrverandi þjóðhöfðingjum landa sem hafa orðið illa úti vegna vímuefna, annaðhvort vegna framleiðslu eða sölu þeirra. Hún er kölluð Kofi Annan nefndin. Hún hefur verið afar gagnrýnin á ríkjandi skipulag í vímuefnamálum heimsins. Bæði á aðrar stofnanir og einstök lönd. Það var GCDP sem einna fyrst vakti athygli á því að alþjóðalög, sem ekkert land fer eftir ef það hentar ekki hagsmunum þess, kæmu í veg fyrir að hægt væri að nota ópíóða á sjúkrahúsum í einstaka landi. Sem reikna má þá með að fari að alþjóðalögum. En þar sem fortakslaust bann er við notkun þeirra, eiga læknar í þessum löndum það á hættu að verða teknir af lífi fyrir að nota ópíóða eða ópíóíða til verkjastillinga.

GCDP hefur á að skipa vísindaráði og saman hafa nefndin og ráðið kortlagt notkun allra þeirra lyfja sem vitað er að maðurinn notar og hefur sett fram ráðleggingar til alþjóðasamfélagsins um hvernig best sé að stýra notkun þeirra þannig að ekki valdi skaða og upplausn. Þessar ráðleggingar setur nefndin fram í vönduðum ársskýrslum sem mikill fengur er að. Parna tala vísindin og þjóðhöfðingjar sem hafa náð verulegum árangri í löndum sínum með einfaldri skaðaminnkun. Lönd eins og Sviss, Tékkland og fleiri. Peir sem hafa brennandi áhuga á að kynna sér þessar skýrslur, sem eru afar fróðlegar og vel gerðar, er bent á að heimsækja vef nefndarinnar og sækja þær á PDF formi á <https://www.globalcommissionondrugs.org/>.

Fyrsta skýrsla GCDP sem kom út í júní árið 2011 hófst á þessum orðum: „Fíknistríðið er misheppnað, með skelfilegum afleiðingum fyrir einstaklinga og

þjóðríki um allan heim.“ Það er síðan rakið hvers vegna fíknistriðið sé tapað og hvaða leiðir ætti að skoða til að vinda ofan af því. Úrbætur eru vandlega studdar rannsóknum, bent á hver kostnaður striðsins er í peningum talið og að þeim peningum sé betur varið í aðrar aðgerðir til að stemma stigu við vímuefnamisnotkun.

Þar kemur líka fram að samkvæmt áætlunum SP hefur ópíóðaneytendum fjölgað um 34,5% frá 1998 til 2008, kókaínneytendum um 27% og kannabisneytendum um 8,5%. Það er sagt fullum fetum í skýrslunni að ólöglegi vímuefnamarkaðurinn sé einna líkastur Medúsu; fyrir hvert höfuð sem höggið er af spretta eitt eða fleiri í staðinn sem fylla skarðið samstundis. Enda hefur alþjóðamarkaðurinn með vímuefni vaxið gífurlega á þeim árum sem striðið hefur staðið.

Pað hefur verið margreynt í allri sögu mannsins að hafa stjórn á hugmyndum fólks, trúarbrögðum þeirra og athöfnum. Allar hafa þær tilraunir endað með fullkomnum ósigri eða eins og dannaðir Bretar myndu segja: „It failed miserably.“ Þetta fíknistrið er svo fárilegt á svo mörgum sviðum en efst tróna þó mannréttindabrotin. Stefnumótunaraðilar hliðra sér hjá að grandskoða fíknistriðið og leiðir til úrbóta. Vímuefnastefna verður að byggjast á gagnreynendum vísindalegum gögnum í stað hindurvitna og bábilja og raunverulegan árangur ætti að meta út frá skaðaminnkun, heilsu og velferð, jafnt neytenda sem þjóðfélags. Ekki í handtökum og fangelsisvist!

Stefnan verður að byggjast á mannréttindum og heilbrigði almennings og það þarf að hætta jaðarsetningu einstakra hópa sem eru ekkert annað en neytendur annarra efna en löglegra vímugjafa. Þá þarf að hjálpa misnotendum á margvíslegan, einstaklingsbundinn og markvissan hátt í stað þess að koma fram við þá sem afbrotamenn.

Á þeim rúmu sextíu árum síðan Single sáttmálinn var samþykktur árið 1961 með það yfirlýsta markmið að „bæta (e. *improve*) heilsu og velferð mannkyns,“ hefur þekking aukist gríðarlega á öllum sviðum vímuefnamála. Frá frumframleiðslu, dreifingu, fíkn, neyslu og ekki síst hversu „árangursríkt“ fíknistriðið hefur reynst. Samt er halddið áfram að beita lögreglu og her á veikburða og jaðarsett fólk sem ekki hefur annað til saka unnið en að reyna að draga úr þeim sársauka sem það er að burðast með. Eða til að lyfta sér upp annað slagið. Af hverju á að siga lögreglu eða her á fólk sem er að skemmta sér án áfengis?

Svo er árangur fíknistriðsins mældur með handtökum og refsingum en það segir það eitt um okkur hversu hörd við erum en ekki hversu vel við höfum

stuðlað að „... heilsu og velferð mannkyns.“ Sem var upphaflegi tilgangurinn með sáttmálanum. Við gerð vímuefnastefnu, hvort heldur er hnattrænt eða í einstökum löndum, verður að hafa í huga pólitískan, félagslegan og menningarlegan raunveruleika. Það þýðir að einstök lönd marka sér stefnu sem hentar þeim. Í fimmtíu ár hafa SP og INCB (International Narcotics Control Board) með fulltingi BNA unnið að því að koma á einni allsherjarlausn fyrir öll lönd. Sömu lög, sömu refsingar og sama hörkulega nálgunin. Hervæðing er það sem BNA notar til baráttunnar. Hins vegar er vandamálið miklu flóknara en svo að það verði leyst með einhverri „patentlausn“ byggðri á notkun skotvopna.

Tökum Bólivíu sem dæmi. Stjórnvöld þar vildu leggja af refsingar við neyslu kókalaufs og fá ákvæði um það með breytingu á Single sáttmálanum, en í honum er öll önnur notkun kókaíns en til lækninga bönnuð. Prátt fyrir að meirihluti bólívísku þjóðarinnar og nágrannalönd vildu samþykkja breytinguna og engar vísindalegar vísbendingar fundust um hættu af slíkri notkun, eða að sá siður Bólívúmannar að tyggja kókalauf kæmi alþjóðaviðskiptum með efnið við, voru það ríku neyslulöndin með BNA í broddi fylkingar sem stóðu í vegi fyrir þessari breytingu.

Sú hugmynd að smábreyting á Single sáttmálanum geti valdið því að allt hryndi er galin og gefur til kynna að kerfið sem búið er að setja upp sé gallað og standi á brauðfótum. Það hefur sýnt sig, þar sem það hefur verið reynt, að skaðaminnkun gefur mörgum sinnum betri árangur en refsistefnan. Benda má á að í Tælandi og Rússlandi er refsad harðlega fyrir vímuefnanotkun og þessi tvö lönd sitja í staðinn uppi með mesta HIV faraldur sem þekkist meðal sprautufíkla.

Með ofuráherslu á löggæslu og refsingu verður sjónarhornið afar þróngt. Það kemur í veg fyrir hlutlausa umfjöllun hjá stjórnvöldum. Þetta er meira en sleggjudómur því könnun eftir könnun hefur sýnt að hagnaður þjóðfélagsins eykst eftir því sem meiru er eytt í félagsleg og heilsutengd úrræði fremur en löggæslu og refsingar. Milljörðum er eytt í fíknistríðið árlega. Milljörðum sem almennir skattgreiðendur standa straum af án þess nokkurn tímann að hafa verið spurðir hvort þeir vildu þetta stríð yfirhöfud.

Hugmyndin sem fíknistríðið byggir á, að hótun um handtöku og refsingu sé nóg svo fólk hætti vímuefnaneyslu, hefur margsannað sig að vera röng. Fjöldi landa sem hafa aðhyllst refsistefnuna sitja uppi með miklu almennari vímuefnaneyslu en lönd sem nota mildari nálgun. Þau lönd sem hafa farið leið afglæpa-

væðingar og/eða lögleiðingar, sitja ekki uppi með meiri neyslu eða fleiri fíkla eins og óttast var. Nefndin bendir á að SP áætli að af 270 milljón neytendum ólöglegra vímuefna sé aðeins lítið brot sem eigi í vanda með neysluna eða aðeins um 10%. Peim þurfi að hjálpa. Misnotkun einstaklinga sé oftast vegna undirliggjandi vandamála og rannsóknir hafi sýnt að áfall í bernsku sé líklega stærsti áhættuþátturinn auk hóþrýstings.

Talandi um áföll er athyglisverð frásögn af 28 ára gömlum heróínmisnotanda sem var í sálfræðimeðferð hjá dr. Francine Shapiro sem uppgötvaði EMDR (*Eye Movement Desensitization and Reprocessing*) árið 1987. Þessi unga móðir vildi allt gera til að hætta neyslu en árangurinn var rýr. Dr. Shapiro ákvað að prófa EMDR til að sjá hvaða áhrif það hefði. Það var eins og við manninn mælt í þessu tilfelli því EMDR virkaði stórkostlega. Þá fannst áfallið bara rétt si svona og það var ekki stórt í augum fullorðinna. Atvikið var að þessi unga kona hafði orðið viðskila við foreldra sína í um tíu mínútur í verslunarferð í stórmarkaði þegar hún var fjögurra ára. Allir afar fegnir þegar foreldrarnir sóttu dóttur sína hjá öryggisvörðunum sem höfðu kallað þau upp. Unga konan var búin að steingleyma þessu en þarna var það – áfallið. Eftir að dr. Shapiro og unga konan voru búnar að vinna úr atvikinu gat konan auðveldlega hætt notkun. Þessi frásögn sýnir tvennt; hvað við vitum lítið um heilann og hvernig hann vinnur úr áföllum og að þau þurfa ekki að vera stór til að hafa mikil áhrif. Ekki síst í frumbernsku.

Gögn frá UNODC sýna að heimsframleiðsla ólöglegra vímuefna eins og ópíóða og ópíóíða hafa aukist í heiminum um meira en 380% á liðnum áratugum, úr 1000 tonnum á áttunda áratugnum í meira en 4800 tonn árið 2010. Þessi aukning helst í hendur við 79% verðlækkun á heróíni í Evrópu milli 1990 og 2009. Það er bent á að þrátt fyrir 600% hækjun á fjármagni til hernaðaraðgerða í fíknistríðinu í BNA frá því í upphafi áttunda áratugarins, hafi verð á heróíni lækkað um það bil 80% og hreinleiki efnanna á götunni aukist um heið 900%!

Skýrsluhöfundar nefna Mexíkó en talið er að fleiri en 50.000 manns hafi verið dreppin í gengjastríðum þar frá 2006-2012 en þá var hernum sigað á glæpagengin. Þótt fylgjendur fíknistríðsins geri ráð fyrir að svona blóðbað hafi einhver áhrif á framboð og eftirspurn á markaðinum leiða nýlegar kannanir í ljós að heróínmframleiðsla í Mexíkó hefur aukist um 340% síðan 2004. Efni eins og tramadól, ketamín og khat, sluppu við alþjóðabann. Það er að mestu leyti vegna vísindalegs mats sérfræðinganeftnar Alþjóðaheilbrigðismálastofnunarinnar (WHO) um

fíkniefnaneyslu, sem hefur ítrekað mælt gegn því að banna efni sem talin eru læknisfræðileg nauðsyn, byggt á raunsæju jafnvægi heilsufarsáhættu og ávinnings. Vandaðar rannsóknir og greiningar sýna einnig fram á áframhaldandi stækkun og fjölbreytni lyfjamarkeðarins, sérstaklega í framleiðslu á nýjum og mjög öflugum tilbúnum lyfjum eins og ólöglega framleiddu Fentanyl®.

Alþjóðleg fíkniefnalög eru enn hindrun í því að byggja upp framtíð með mannúðlegri og skynsamlegri fíkniefnastefnu. Núverandi áetlun um eftirlit með fíkniefnum, sem styrkt var með alþjóðlegri samstöðu fyrir sextú árum, þarfnað sárlega nýrrar hugmyndafræði sem byggir á sönnunargögnum, réttlæti og mannréttindum. Ýmis lönd hafa þó ráðist í breytingar, einkum hvað varðar svokölluð *soft drugs* en það eru vímuefni eins og kannabis, silósibín og MDMA.

Úrúgvæ reið á vaðið 2013 og lögleiddi kannabis til fullorðinna og 2017 fór Kanada sömu slóð. Árið 2015, samþykkti Mexíkó reglugerðarbreytingar á ávisun og afgreiðslu ópíóíða verkjalyfja, sem gerir læknum kleift að nota rafræna lyfseðla fyrir ópíóíðalyf og að gera það að skyldu í læknaskólum að taka líknandi meðferð með ópíóíðum inn í námskrár sínar. Malasía, þar sem áður var dauðarefsing við því að hafa kannabis undir höndum, leyfði það í lækningaskyni 2015 og sama ár ákváð Jamaíka að færa vímuefnaneytendur úr refsiflokknum í heilbrigðismálflokkinn.

Fleiri lönd fylgdu í kjölfarið. Árið 2019 leyfði Taíland notkun kannabiss til lækninga. Árið 2020 endurskoðaði Malasía dauðarefsingar sínar vegna vímuefna og 2019 kynnti Nýja Sjáland afglæpavæðingarlíkan sem leyfir persónulega neyslu og vörslu fíkniefna án refsingar. Árið 2021 ákváðu stjórnvöld þar að fylgjast með vímuefnaneyslu á tónleikum og fjölmennum hátiðum með svokölluðum *Drug Check* stöðum en naumur meirihluti kjósenda hafnaði því árið 2020 að lögleiða kannabis fyrir fullorðna. Árið 2017 leyfði Túnis dómurum að stunda geðþóttá ákvarðanir í vímuefnamálum. Pannig að hér og þar er ýmislegt að gerast í vímu-efnamálum.

Í Suður-Afríku lögleiddi hæstiréttur kannabisneyslu í landinu fyrir fullorðna árið 2018 og 2020 kynnti Ghana fyrstu fyrirmyndina að afglæpavæðingu vegna neyslu og vörslu fíkniefna í Afríku, sem gerir dómskerfinu kleift að lyfta refsivðurlögum af neytendum vegna tilfallandi einkanotkunar.

Árið 2020 kynnti Holland löglega framleiðslu á kannabis sem tilraunaverkefni í túu borgum. Árið 2021 kynnti Lúxemborg lögleiðingu á kannabisneyslu og ræktun fullorðinna innan heimilis, á meðan Sviss samþykkti ramma löggildingar

sem tilraunaverkefni vegna kannabiss í afþreyingarskyni fyrir fullorðna. Nokkur Evrópulönd hafa tekið upp lyfjaeftirlit fyrir einstaklinga, sem dregur úr skaða notenda með því að leyfa þeim að komast að innihaldi og hreinleika efna sem þeir ætla að neyta.

Í samhengi við aðgang að nauðsynlegum lyfjum undir eftirliti hefur vaxið viðurkenning á því að bæði þurfi löglegt framboð og auka þurfi eftirspurn til að tryggja að allir hafi aðgang að heilbrigðisþjónustu og mannúðlegri meðferð. Magn morfíns sem er tiltækt á mann í flestum löndum er enn óendenlega lítið og ekkert í mörgum þróunararlöndum, sérstaklega í Suður-Asíu og í Afríku, samkvæmt World Drug Report árið 2020: „Strangt alþjóðlegt eftirlit hefur skilið eftir milljónir manna um allan heim sem þjást af ómeðhöndluluðum sársauka.“

Einmitt út á þennan sársauka gerði Purdue Pharma með OxyContininu® sínu. Þetta er eitt af því sem stríðið gegn vímuefnunum stuðlar að. Annað er að sumir foreldrar hafa neyðst til að gerast glæpamenn og versla við glæpamenn til að reyna að hjálpa börnum sínum að koma í veg fyrir fráhvörf með því að kaupa fyrir þau ólögleg vímuefni. Eins og áður var minnst á.

Te draumsólar lítur sakleysislega út á mynd – en gæti allt eins verið varasamt.

29

Notkun

Lykilspurningin er hvort hægt sé að nota ópíóða til skemmtunar eða afþreyingar og þá hvernig? Hvað þarf að varast og hvers vegna? Það er líklega best að taka strax fram að mín afstaða til ópíóða er að þeir eigi eingöngu að vera í höndum fagaðila inni á stofnunum. Annað mál gildir um ópíum, það er hægt að nota ef varlega er farið, ekki án áhættu þó, rétt eins og er með aðrar athafnir mannsins. Dauft te gert úr draumsól sem notað er stöku sinnum til afslöppunar yrði þá einna helst á dagskránni. Það ættu þá að vera hæg heimatökin því að minnsta kosti ein jurt hérlandis inniheldur ópíum. Reyndar bara í snefilmagni eftir því sem ég best veit en þessi jurt heitir melasól (*Papaver radicatum*). Svo hefur mér verið sagt að horblaðka (*Menyanthes trifoliata*), gömul lækningajurt, innihaldi einnig snefilmagn eða kannski rúmlega það af ópíum en ég hef ekki hugmynd um hvort það sé rétt og finn engin gögn svo kannski er þetta bara flökkusaga.

Ópíóðafíkillinn er staðalmynd fíknarinnar og staðreyndin er sú að ví sindaleg viðmið um fíkn eru byggð á honum. Það sem skilgreinir fíkn er meðal annars: löngun í lyfið, uppbrygging þols og fráhvarfseinkenni. Þessi skilgreining var gerð með því að fylgjast með ópíóðafíklum.

Margt af því sem hefur verið sagt um fíkniefni er einfaldlega ekki satt. Það er byggt á tilfinningum og fordómum. Ég held að við getum öll verið sammála um eftirfarandi; fólk getur fljótt orðið háð og þol aukist ótrúlega hratt. Sem dæmi má taka skáldið Samuel Taylor Coleridge og rithöfundinn Thomas De Quincey. Coleridge notaði two lítra af Laudanum á viku og De Quincey allt að 8000 dropa á dag. Venjulegur ráðlagður skammtur er tuttugu dropar í glasi af vatni, fjórum til sex sinnum á dag. Skammtarnir sem Coleridge og De Quincey notuðu myndu samstundis drepa venjulega mannesku. Þið getið rétt ímyndað ykkur þolmyndunina hjá þessu mönnum. Og harðlífð sem þeir hafa þjáðst af.

Það er ákveðinn munur á ópíóðum og róandi lyfjum. Við „eðlilega“ notkun ópíóða eykst þolmyndun fljótt svo það verður lengra í banvænan skammt. Það á ekki við um róandi lyf, þar er því öfugt farið þannig að ópíóðar eru að því leytinu öruggari. Auðvitað á aldrei að blanda þessum tveimur efnum saman. Því miður heyrum við af notendum sem taka of stóran skammt. Í flestum tilfellum er það í ógáti. Þar sem notandinn er að kaupa á götunni hefur hann enga leið til að vita styrk þeirra efna sem hann er að fá og tekur því venjulegan skammt. Svo, einn góðan veðurdag, kaupir hann efni sem er kannski 40 prósent hreint í stað hins venjubundna 7-10 prósent og deyr. Þetta er að aukast, því í dag hefur Fentanyl® frá Kína komið á götumarkaðinn á Vesturlöndum og það er mun sterkara en heróín. Í ofanálag má götunotandinn búast við að dæla aukefnum í sig sem eru mun verri fyrir hann en sjálf fíkniefnir sem hann þráir. Striknín (rottueitur) var notað um tíma en þar sem viðskiptavinum söluaðila fækkaði hratt hætti sú íblöndun.

Fráhvarf frá ópíóðum og reyndar öllum „narkótískum“ lyfjum, er óþægilegt, en er ekki eins hættulegt og fráhvörft frá áfengi og barbitúrotum, sem hafa staðfest dauðatilvik. Þó fráhvörft séu óþægileg með mikilli svitamyndun, uppköstum og fleiru, valda fráhvörft frá ópíóðum örsjaldan dauða.

Það er staðfest að þeir sem hugsa vel um sjálfa sig og hafa efni á þessum dýra vana virðast ekki bíða skaða af, hvorki líkamlega né andlega. Það eru mörg skjalfest tilvik um fólk sem hefur notað ópíóða mestan hluta ævinnar en deyr af náttúrulegum orsökum í hárri elli. Thomas De Quincey byrjaði til dæmis að nota Laudanum reglulega í gagnfræðaskóla og naut góðrar heilsu allt sitt líf. Hann var sjötíu og fögurra ára þegar hann lést.

Hvað líkamann varðar virðast ópíóðar ekki hafa aðrar aukaverkanir en hægðatregðu og það er býsna langt frá skorpulifur og lungnakrabbameini sem eru einkennandi fyrir löglegu afþreyingarvímuefnin, áfengi og tóbak. Því er jafnvel haldið fram af notendum að heróín haldi þeim heilbrigðum og þeir séu al-gjörlega lausir við öndunarfærasjúkdóma og að það sé reyndar eina lyfið sem lækni kvef. Ég flýti mér að bæta því við að ég hef ekki getað staðfest þessa fullyrðingu þrátt fyrir kraft Internetsins, gervigreindar og herra Google.

Helsta gagnrýnin á ópíóða er hversu sterk tök lyfið hefur á notandanum. Þeir sem hafa reynsluna halda því hins vegar fram að löngunin í áfengi sé nokkurn veginn sú sama og löngunin í nikótín enn sterkari.

Andfélagsleg hegðun þeirra sem nota ópíóða hefur einnig verið í umræðunni.

Rannsóknir draga hins vegar fram í dagsljósið að þeir sem verða háðir á sjúkrahúsum sýna ekki þessa andfélagslegu hegðun sem um ræðir. Það eru mörg tilvik þar sem heilbrigðisstarfsmenn, læknar og hjúkrunarfæðingar nota ópíóða alla sína starfsævi, að því er virðist án skaðlegra áhrifa. Það gæti bent til þess að það sé kannski munur á hegðun þeirra sem verða misnotendur með tilraunum og þeirra sem verða það vegna læknisaðgerða.

Eins undarlegt og það kann að virðast er meirihluti þeirra sem prófa ópíóða í fyrsta skipti ekki sérstaklega ánægður með upplifunina og finnst hún jafnvel óþægileg. Það getur verið mikil svitamyndun, ógleði og óþægileg tilfinning. En það virðist sem eitthvað togi, annaðhvort forvitni eða vantrú og sumir reyna í annað sinn. Og leiðin að misnotkun styttrist sem því nemur. Ópíóðar hafa býsna sterk tök. Aðeins tóbak er verra í þeim efnum. Eins og fíkillinn sagði: „Það er svo gott að þú ættir ekki einu sinni að prófa það einu sinni.“ William S. Burroughs orðar það þannig í skáldsögu sinni *Junky* sem kom út árið 1953: „Heróín er ekki skemmtun. Það er lífsstíll.“ Eða: „Junk is not a kick. It's a way of life.“

Líkamleg áhrif ópíóða sem koma fyrst fram á eftir sélutilfinningunni er sú nauðsyn að fara ekki í fráhvörf. Reyndar gæti það verið sterkasta hvatning notandans til að halda áfram neyslu. Pessi þörf að forðast fráhvörf tekur völdin. Notandinn mun gera allt til að forðast þau, hvort sem það er af reynslu eða vegna ótta við óþægindi sem hann hefur verið fenginn til að trúa að hann gæti upplifað. Fyrرنefndur Burroughs sagði í viðtali í *Playboy* tímaritinu að það hefði tekið viku að hætta að nota heróín þegar hann loksns gerði það og upplifunin væri samþærileg við slæmt flensutilfelli. Hann var notandi í meira en tuttugu ár. Hann gat hins vegar ekki hætt að reykja tóbak.

Það er fullt starf að vera fíkill. Það er erfitt og hættulegt. Horfur eru einstefnu-götur og sveigjanleiki og frelsi í starfi er ekkert. Pess vegna er það svo fáránlegt að þær aðgerðir sem hafa verið notaðar til að hefta notkun hafi í flestum tilfellum aðeins leitt til aukinnar notkunar, sem gerir notendur að glæpamönnum og sölu-mennina ríka. Þegar maður skoðar söguna er ekki hægt annað en að spryra grall-araalaust: Hverjir fundu eiginlega upp þetta kerfi?

Það er ekki auðvelt að hjálpa ópíóðanotanda að hætta. Það sem virðist bera svip-mót af árangri er að gefa staðgöngulyf þar sem skammtar eru smám saman lækkaðir og takast svo á við fylgikvilla þegar þeir koma fram. Líkt og með tóbaksfíkn er bakslag algengt. Sumir fara beint úr endurhæfingu út á götu til að kaupa næsta skammt. Aðrir falla eftir nokkrar vikur eða mánuði en það er nokkuð algengt að til bakslags komi

tvísvær til þrisvar sinnum fyrsta árið og enginn er öruggur í bindindi sínu í allt að tíu ár. Að nota annan ópíófða til meðferðar, eins og venjan er í Medical Assisted Treatment (MAT) með því að nota metadón, hefur einn jákvæðan plús, en aðeins einn. Notandinn er lölegur fíkill og heilsugæslan greiðir fyrir lyfið. Hafðu þetta í huga; ef þú prófar aldrei ópíófða, muntu líklega ekki sjá ástæðu til að nota þá, er það?

Ef þú hins vegar ákveður að prófa, annaðhvort af forvitni eða vegna þrýstings frá félögum þínum, þá er kannski rétt að hafa eftirfarandi leiðbeiningar í huga en fyrir fáum árum voru útbúnir einblöðungar á vegum Snarrótarinnar til leiðbeiningar í skaðaminnkun vegna þeirra ólöglegu afþreyingarvímuefna sem notuð eru hér. og áformað var að senda þá í alla grunnskóla. Það er hins vegar afar leitt að Snarrótin hefur ekki fé til að dreifa þeim. En ég ætla að vitna til þess sem þar er sagt um ópíóða. Ég hef gert það áður í bók sem kom út eftir mig og heitir *Drugs! Use or Abuse?* og einnig í *fáránleika fíknistriðsins*. Þessar leiðbeiningar voru upphaflega skrifðar af dr. Darra Eyþórssyni:

Ópíóðar eru efni sem búin eru til úr valmúa eða framleidd efnafræðilega til að líkjast efnum úr honum. Efni í þessum flokki eru meðal annars: ópíum, kódín, morfín, heróín, Contalgin®, Fentanyl®, OxyContin®, auk margra annarra. Þau bindast ópíóðaviðökum heilans. Í mannslíkamanum finnast náttúrulegir ópíóðar sem nefnast endorfín.

Margir ópíóðar eru seldir sem lyfseðilsskyld lyf og fást meðal annars í pillum eða plástrum.

Ólöglegir ópíóðar á borð við heróín eru oftast seldir sem hvítt eða brúnt duft.

Hægt er að neyta ópíóða meðal annars með því að gleypa, reykja, soga í nef og sprauta í æð.

Ópíóðar draga úr verkjum og geta framkallað vellíðan, sælu og ánægju.

Þeir hafa slævandi áhrif á miðtaugakerfið og geta hægt á öndun, hjartslætti og lækkað blóðþrýsting.

Aukaverkanir eru meðal annars ógleði, uppköst, sljóleiki, þvoglumæli, harðlíf og kláði.

Meðalskammtur ópíóða getur verið mjög misjafn eftir tegund, hreinleika, þolmyndun notandans og neysluáðerð.

Pegar ópíóðum er sprautað í æð koma áhrif fram innan nokkurra sekúndna, innan mínútna þegar efnin eru reykt og eftir um 10-20 mínútur þegar þau eru soguð í nef eða gleypt.

Áhrif ópíóða vara mislengi eftir tegund, þolmyndun og neysluáðferð.

Sýndu varúð og farðu varlega!

Ópíóðar eru oft blandaðir við önnur vímuefni. Þó svo að efni líti út fyrir að koma úr apóteki geta þau innihaldið hættuleg íblöndunarefni.

Ópíóðar sem seldir eru á svörtum markaði innihalda oft Fentanyl® sem er gríðarlega sterkur ópíóði. Fentanyl® og skyld lyf hafa valdið mikilli aukningu ofskömm tunar á undanförnum árum. Ef þú ákvæður að nota ópíóða sem keyptir eru á svörtum markaði er nauðsynlegt að efnagreina þá áður en þeirra er neytt. Nýstofnað fyrirtæki hér á landi; *varlega.is*, býður upp á slíka þjónustu sem ég mæli sterklega með að neytendur noti. Það er sífellt algengara að Fentanyl® sé blandað í „eitthvað“ og selt sem ópíóði.

Þótt ópíóðar séu ekki blandaðir Fentanyl® leiðir misjafn styrkleiki svartamarkaðsópíóða og ólík þolmyndun neytenda til þess að ópíóðar er sá hópur lyfja sem auðveldast er að verða fyrir ofskömm tun á, sérstaklega þegar þeim er sprautað í æð. Til að koma í veg fyrir ofskömm tun „smakka“ sumir notendur efnin fyrst, með því að sprauta sig með litlum skammti. Pessi aðferð er ekki örugg þar sem ópíóðar blandaðir Fentanyl® eru sjaldnast blandaðir jafnt. Þannig getur einn skammtur innihaldið ekkert Fentanyl® en næsti reynst banvænn.

Blöndun ópíóða við önnur vímuefni, sér í lagi önnur efni sem slæva miðtauga kerfið á borð við benzodiazepín, eykur verulega hættuna á ofskömm tun og dauða.

Ópíóðar eru mjög ávanabindandi efni. Fráhvarfseinkenni eftir langvarandi notkun eru líkamlega og andlega sársaukafull og geta varað vikum saman.

Að deila sprautunálum getur dreift lifrabólgu, HIV og öðrum sýkingum. Draga má úr þeirri áhættu með því að nota hreinan sprautubúnað sem er fáanlegur ókeypis hjá Frú Ragnheiði, skaðaminnkunarþjónustu Rauða krossins.

Endurtekin vímuefnanotkun um æð skaðar æðarnar og veldur blóðtappa myndun og ígerðum. Notaðu hreint vatn þegar þú ert að undirbúa að sprauta vímuefni um æð, hreinsaðu sprautusvæðið með sótthreinsandi efni áður en sprautað er.

Að nota ópíóða án viðeigandi lyfseðils er ólöglegt og sakfelling vegna vörlu og sölu getur haft alvarlegar lagalegar afleiðingar í för með sér.

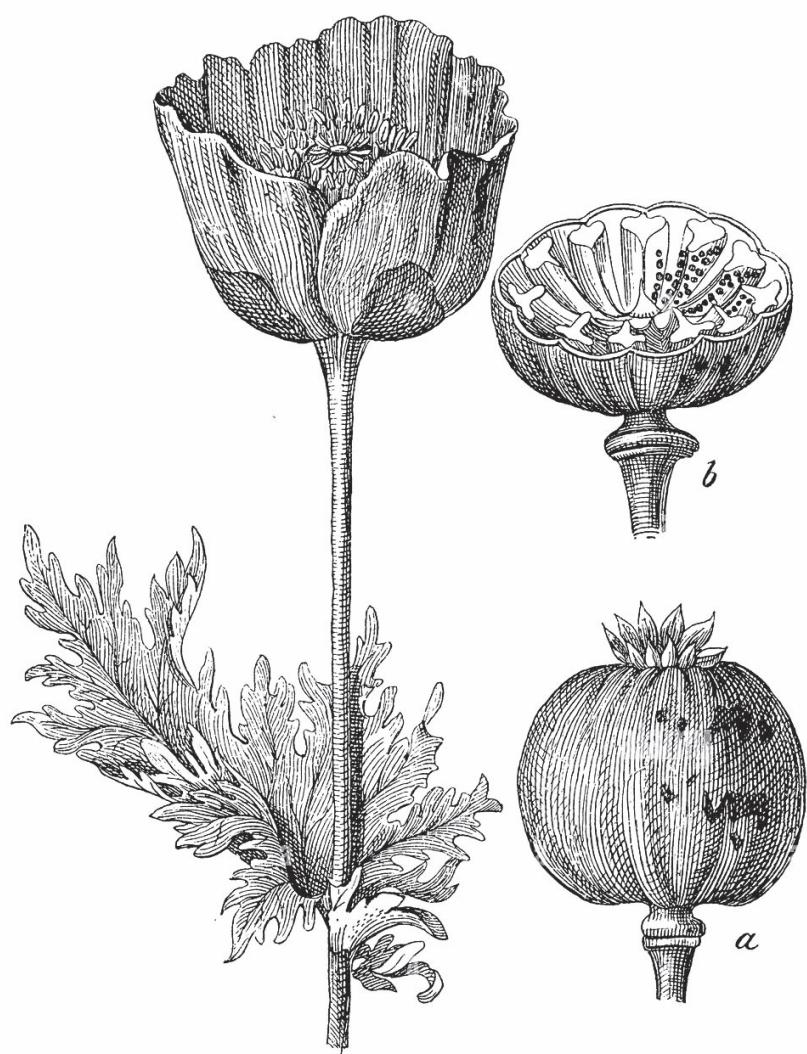
Sýndu ábyrgð! Ef þú kýst að nota ópíóða, hafðu í huga í hvaða tilgangi þú gerir það. Að þekkja eigin ásetning getur hámarkað ávinning og dregið úr áhættu. Ef ópíóðar eru notaðir marga daga í röð getur það leitt til óþægilegra fráhvarfseinkenna sem gerir notendum erfíðara um vik að munu eftir upphaflegum ásetningi.

Ef einhver verður fyrir ofskömmtu og hættir að anda, hefur engan hjartslátt eða blánar, hringdu umsvifalaust í neyðarlínuna 112. Segðu frá því að viðkomandi hafi notað vímuefni, sé hættur að anda og byrjaðu endurlífgun án tafar.

Naloxone® eða Narcan® er öflugt lyf sem snúið getur við einkennum ofskömmtu. Naloxone® fæst annaðhvort sem nefúði eða til að sprauta í vöðva. Ef Naloxone® er aðgengilegt, gefðu þá einstaklingnum sem fékk ofskömmtu strax. Á Íslandi er Naloxone® fáanlegt í apótekum sem lyfseðilsskylt lyf. Það getur þurft two eða fleiri skammta af Naloxone® til að snúa við ofskömmtu, sér í lagi ef um Fentanyl® er að ræða.

Svo mörg voru þau orð um notkun ópíóða sem dr. Darri Eyþórsson skrifaði upphaflega í bækling Snarrótarinnar. Þar sem Darri er vísindamaður eru þau skrifuð samkvæmt lögmáli vísinda. En við skrif þessarar bókar lá við að mér féllust hendir sökum upplýsingamagns sem finna má um ópíum og afleiður þess. Því miður er stór hluti þess efnis sem ég fann lítið annað en áróður, flökkusögur og hreinar og ómengar lygar þótt inn á milli finnist perlur í skítnum. Það er svo sem ekki furða þar sem ópíóíðar hafa verið notaðir af Homo ættkvíslinni í um 230.000 ár. Það hefur sitthvað gerst á þeim tíma og fæst af því er okkur kunnugt um, eða höfum haft áhrif á, en mikilvægi væri það nú kærkomið ef við gætum einu sinni lært af sögunni og tekið á notkun og misnotkun ópíóíða af mannúð og skynsemi með skaðaminnkun að leiðarljósi.

Við komumst nefnilega ekki fram hjá því, þegar öll kurl eru til grafar komin, að við erum ekkert annað en ein af dýrategundum jardar. Við erum prímatar sem erum undir stjórn efnaboda sem við höfum afar takmarkaða stjórn á. Við erum ekki einu sinni kynþáttur heldur tegund, spendýr. Dýr sem þróuð eru af lífinu og náttúrunni og við erum hluti hennar rétt eins og blóm, fiskar, tré, fuglar og örverur. Við ráðum engu og erum ekki æðri náttúrunni á neinn hátt. Við erum börnin hennar og allt síðað fólk kemur vel fram við foreldri sitt.

Heimildir og efnisöflun

Líklega er rétt að geta einhverra þeirra heimilda sem ég hef sótt mér til efnisöflunar í þessa bók. Ég hef notað efni úr mínum eigin bókum þótt lítið hafi ég fjallað um óþróða í þeim. Svo er Internetið gríðarleg náma upplýsinga sem auðvelt er að nálgast í flestum tilfellum. Streymisveiturnar stóru, einkum Netflix og Disney+, eru með nokkrar myndir um þessi mál. Sumt leikið, annað heimilda-myndir og ég nýtti mér það. Þá eru ýmsir háskólar með sérstakar rásir á Youtube og að mínum dómi eru þættirnir frá Harvard einna bestir.

Þær bækur sem ég hef sótt efni í eru:

Milk of Paradise eftir *Lucy Inglis*. Útg. Macmillan 2018

Opium for the Masses eftir *Jim Hogshire*. Útg. Feral House 2009

Shooting up eftir *Łukasz Kemieński*. Útg. Hurst & Co. London 2016

Dopesick eftir *Beth Macy*. Útg. Little, Brown & Co.

Blitzed eftir *Norman Ohler*. Útg. Allen Lane/Penguin/Random House 2016

The Drugtakers eftir *Jock Young*. Útg. Paladin 1972

The Forbidden Game eftir *Brian Inglis*. Útg. Hodder and Stoughton 1975

Dópamínríkið eftir *Önnu Lembke*. Útg. Vaka-Helgafell 2024

Ótal skýrslur um efnið hef ég lesið og mér er til efs að ég sé samur eftir öll þau ósköp því flestar áttu það sammerkt að vera afspryrnu leiðinlegar aflestrarar þótt efnið væri spennandi. Pau gagnasöfn sem hafa reynst mér best eru *Pubmed*, *National Library of Medicine* (NIH) og *Library of Congress* sem er eiginlega amerísk spegilmynd af Árnastofnun.

Þá hef ég hlustað á ótal hlaðvörp og séð mörg myndbönd á afar sérkennilegum slóðum á netinu. Að minnsta kosti á einni þeirra var efnið og efnistökin þannig að ég hef ekki hug á annarri heimsókn. Það getur vel verið að einhverjum finnist gaman að sjá myndir af ofskömmmtunartilfellum en ekki mér. Ég hef ekki séð slíka eymd nema í fréttum af þjóðarmorði ísraelska hersins á íbúum Gaza nú um stundir, í árslok 2023 og svo áfram 2024.

Um höfund

Þorsteinn Úlfar er löggilt gamalmenni sem neitar að eldast mikið fram yfir ferm-ingaraldurinn. *Draumsól* er þrettánda bókin sem hann lætur frá sér. Hann hefur starfað sem kvíkmyndagerðarmaður, umbrotismaður, legsteinahönnuður, við tré-smiði, steinsmiði og járnsmiði ásamt sveitavinnu á unglingsárunum.

Hann hefur alltaf verið upptekinn af gróðri og náttúru og bækur hans hafa fjallað um það þótt óbeint sé, eins og þessi bók er, og fyrstu tvær bækur hans eru einmitt þannig. Hann fékk áhuga á vímuefnum og menningarbundinni notkun þeirra í gegnum uppeldið og gróðurinn, því velflest vímuefni koma upphaflega úr flórunni. Hann er kvæntur og á fjölgur börn, þrjú barnabörn og býr í Reykjavík. Allar bækur hans má finna ókeypis til lestrar og niðurhals PDF skrá þeirr á vef Bústnu býflugunnar; <https://bustnabyflugan.net/>

Bækur hans eru:

Hampur. Inni/úti ræktunarleiðbeiningar	1980
endurútgfin	2020
Villigarðurinn. Garðyrkjuhandbók letingjans	1997
Hjalladalur. Síðasta sumarið	2011
Dóp! Notkun eða misnotkun?	2012
Búsó. Svipmyndir úr Búsáhaldabytingunni	2013
Il Viaggio a Roma e Firenze MMXIII	2013
Fíkn, fíknisaga & fíknistríð	2016
Fáránleiki fíknistríðsins	2018
DRUGS! Use or Abuse?	2020
FUNGA, ríki sveppakóngsins	2021
Illgresi andskotans	2022
Lögvíma	2022
Draumsól. Saga - menning - notkun	2024

Þau eru ekki mörg efni heimsins sem eins auðvelt er að framleiða og ópíum. Hagnaður til framleiðenda og sala er gífurlega mikill og mörg endum við líf okkar undir áhrifum þess.

Í árbúsundir hafa menn notað það til afslöppunar og verkjadeyfingar.

Hér rekur höfundur sögu ópíums og ópíóða allt frá neanderdalsmönnum í Mesópótamíu hinni fornu til okkar daga. Sú saga spannar yfir rúmlega 230.000 ár því fullvist er talið að neanderdalsmenn hafi kunnað á og notað ópíum.

Vegna ópíums hafa verið háðar styrjaldir og viðskiptaveldi orðið til, meira að segja með eigin fána og mynt. Þúsundir manna hafa notað það, þúsundir hafa misnotað það og þúsundir hafa ofskammtað og dáið.

Fjölmargar afleiður hafa verið gerðar af ópíum sem eru allt að 10.000 sinnum sterkari en frumefnið. Það hefur gegnt hlutverki í menningu fjölmargra þjóða og trúarlífi. Það hefur átt þátt í niðurbroti bæði landsvæða og þjóða. Það hefur einnig verið hluti lækninga í þúsundir ára.

Það eru fá vímuefni sem menn verða fljótar ánetjaðir, aðeins sykur hefur vinninginn þar og aðeins tvö sem eru eitraðri, en það eru áfengi og tóbak.

